

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

ISSN 2219-2654

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

Збірник наукових праць

№ 1(66) 2025

Київ 2025

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

№ 1(66) 2025

Збірник наукових праць

Засновано у 2001 році

Засновник:

**Східноукраїнський національний
університет**

імені Володимира Даля

Збірник зареєстровано

Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію

серія КВ №24831-14771ПР від 05.05.2021

**THEORETICAL AND APPLIED
PROBLEMS OF
PSYCHOLOGY AND SOCIAL
WORK**

№ 1(66) 2025

Collection of scientific works

It was founded in 2001

The founder is

**Volodymyr Dahl East-Ukrainian
National University**

Registered by the Ministry of
justice of Ukraine

Registration certificate

КВ №24831-14771ПР

dated 05.05.2021

Збірник наукових праць включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальністю 053 Психологія (з 2020 р.). У науковому виданні можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата психологічних наук (доктора філософії, доктора наук з психології). Наказ МОН України від 29.06.2021 № 735 (Додаток 3)

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Збірник має наступний DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654>.

Голова редакційної колегії збірника: *Завацька Н.Є.*, д.психол.н., проф., Заслужений діяч науки і техніки України.

Редакційна колегія збірника: Близкун О.О., д.психол.н., проф.; Борисюк А.С., д.психол.н., проф.; Бохонкова Ю.О., д.психол.н., проф.; Бочелюк В.И., д.психол.н., проф.; Заслужений діяч науки і техніки України; Вержибок Г.В., к.психол.н., доц.; Генкова П., д.психол.н., проф. (Німеччина); Лукашов О.О., д.психол.н., доц.; Завацький В.Ю., д.психол.н., доц.; Завацький Ю.А., д.психол.н., проф.; Ковальчук З.Я., д.психол.н., проф.; Мухамедова Д.Г., д.психол.н., проф.; Окулич-Казарин В.П., д.пед.н., проф. (Польща); Журба М.А., д. філос.н., проф. (Канада); Панов М.С., д.психол.н., доц.; Пилецька Л.С., д.психол.н., проф.; Чавдарова В.А., д.психол.н., проф. (Болгарія); Тоба М.В., д.психол.н., проф. (заступник голови); Щербак Т.І., к.психол.н., доц.

Відповідальний секретар: Завацький Ю.А., д.психол.н., проф.

Статті рецензовано членами редакційної колегії.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 4 від 20 грудня 2024 р.).

Матеріали друкуються мовою оригіналу в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори. Редакція не обов'язково поділяє думку авторів.

© Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2025

© Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, 2025

ЗМІСТ

Вернік О.Л.

ОСОБИСТІСНІ СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ: ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....5

Гарькавець С.О., Волченко Л.П.

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ ОБРАЗЛИВОСТІ ІНДИВІДА ТА ЙОГО ВІКТИМОГЕННОЇ УРАЗЛИВОСТІ.....19

Остополоць І.Ю., Медвідь І.В., Кухар Т.В., Раджабова С.Ш., Ткаченко О.А.

ЗАДРІСНІСТЬ ЯК ЧИННИК КОНФЛІКТНОСТІ ТА АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....31

Ситник С.В., Білуха Т.І., Свіденська Г.М., Скляр О.Є., Теліков О.В.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ І СТИЛІВ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....43

Хабайлюк В.В.

МОДА І СТИЛЬ ЯК ЗАСІБ САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....55

Borysiuk A.S., Zavatska N.Ye.

PERSONAL DEVELOPMENT AND PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MEDICAL PROFESSIONALS: AN INTEGRATIVE APPROACH.....66

Омелянюк С.М.

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ.....77

Крижановський О.М.

ПРОБЛЕМА БЕЗПЕКИ У ВЕКТОРІ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....88

Завацький Ю.А., Ткачук О.Г., Лук'янюк О.В., Волченко Є.Є., Колесніченко Є.С. Коваленко В.О.

ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ
КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ
СОЦІОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ.....96

Данко Д.В.

**ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ
ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СОЦІУМУ.....107**

Круглов К.О.

**РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У БІЗНЕС-
СЕРЕДОВИЩІ.....120**

*Сорока О.М., Завацька Н.Є., Журба А.М., Побокіна Г.М., Турбан В.В.
Колесніченко О.С.*

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ
ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ.....129**

*Тьор Л.В., Гейко Є.В., Завацький В.Ю., Блискун О.О., Сафонов А.Ю.,
Царенок В.О.*

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВЗАЄМОДІЇ
КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У
ЮНАЦЬКОМУ ВІЩІ.....142**

*Черновська Л.В., Завацька Н.Є., Смирнова О.О., Каламайко Д.Ю.,
Новацький В.Р., Каськов І.О.*

**ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ У
ПРОБЛЕМОГЕННОМУ СОЦІУМІ.....154**

Ковальчук З.Я., Завацька Н.Є.

**ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ З ПИТАНЬ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВА У КРИЗОВИХ УМОВАХ.....165**

ОСОБИСТІСНІ СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ: ДжЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті презентовано теоретичний аналіз передумов формування особистісних стратегій життєдіяльності. Стверджується зв'язок між особистісними стратегіями життєдіяльності і невизначеністю життєвої ситуації: невизначеність життя тут і зараз породжує необхідність у виробленні стратегії життєдіяльності.

Під особистісною стратегією життєдіяльності розуміємо психологічний механізм досягнення особистістю бажаного майбутнього, шляхом вироблення нею узгоджених між собою моделі ситуації і організаційних схем діяльності у ній.

Виділено два джерела утворення особистісних стратегій життєдіяльності – стратегіми, як культурно зафіксовані успішні схеми діяльності в певних типах життєвих ситуацій, і стратегічне мислення, як рефлексивно-управлінський спосіб вироблення унікальних орієнтирів у досягненні певної майбутньої ситуації, планування і реалізацію діяльності, її оцінювання її успішності щодо ступеня відхилень від цих орієнтирів. Запропоновано три базових складових особистісних стратегій життєдіяльності, що мають свої коріння у: військовій справі, теорії гри і менеджменті. Вироблення особистісної стратегії життєдіяльності розглядається як один з основних шляхів опанування середовищем невизначеністю.

Ключові слова: *військова стратегія, життєдіяльність особистості, менеджмент, поведінкові стратегії, стратегічне мислення, стратегіми, теорія гри.*

Постановка проблеми. Однією з основних характеристик сучасного стану розвитку суспільства є невизначеність, яка передбачає нестабільність і швидко, часто незрозумілу і неочікувану, змінюваність різних аспектів життя і діяльності людини і спільноти.

Ще донедавна життя окремої людини було цілком передбачуваним і заданим – організацією суспільного життя, традиціями, нормами, стабільною

соціальною структурою в цілому. Від народження і до смерті в кожного індивіда була досить обмежена кількість чітко визначених траєкторій життя, що залежали від соціального шару, способу життя батьків й деяких інших чинників. Кожна молода людина робила вибір (чи слідувала обраному старшими) «життєвого шляху», який так чи інакше визначав усе її подальше життя. Навіть ще декілька десятиліть тому в нашій культурі була актуальною теза про професійне самовизначення випускників середньої школи, як чи не головної події, від якої залежить успішність усього їх подальшого життя.

Розпад імперії, зміна культурної, економічної і соціальної парадигми з одного боку, бурхливий розвиток технологій, цифровізація і віртуалізація значної частини соціального життя і пов'язані з ними прискорення усіх соціальних процесів, з іншого, призводять до кардинальних змін в організації способу життя на усіх соціальних рівнях. Також на них істотно впливають глобальні екологічні загрози, зокрема пандемія, тенденції суспільного розвитку щодо лібералізації і глобалізації соціальних процесів, ШІ тощо.

В сучасних українських реаліях чи не основним чинником глобальної невизначеності стала війна проти російського агресора, наслідком якої стала різка руйнація сталих умов життя і повна невизначеність щодо майбутнього чи не в кожного пересічного громадянина України.

В означених умовах втрати передбачуваності на перше місце виходять ті механізми і процеси, котрі дозволяють ефективно орієнтуватися в навколишній невизначеності, адаптуватися до неї, опановувати її. Серед них одним з провідних є саме *особистісна стратегія життєдіяльності*, під чим ми розуміємо сукупність певних психологічних орієнтирів у просторі життєдіяльності суб'єкта, якими він керується, вибудовуючи способи поведінки, діяльності в ситуаціях невизначеності, зокрема пов'язаної з іншими суб'єктами та їх стратегіями. Тобто це психологічний механізм, за допомогою якого суб'єкт може «потрапити у...» бажану для себе ситуацію в умовах невизначеності або «створити» таку ситуацію. «Потрапити» / «Отримати» / «Створити» означає бажане для суб'єкта майбутнє.

Для різних життєвих ситуацій існують різні набори стратегій. Таким чином, стратегії життєдіяльності може бути безліч, відповідно до різних життєвих ситуацій і стратегем, покладених в основу стратегій. Стратегема – це зафіксований культурно у вигляді коротких лаконічних текстів, спосіб дій, що призвів до успіху в тих чи інших проблемних ситуаціях і є соціально цінним. При чому, в повсякденному житті, у буденній свідомості зазвичай кожен відповідний текст має свою альтернативу: «досягати – уникати», «аскетизм – гедонізм» «вінер

– лузер» й ін. Поєднання подібних стратегем й можуть задавати набори особистісних стратегій життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєві стратегії особистості є досить поширеним поняттям у психологічних дослідженнях. Ще у 1971 році видатний американський етолог Дж. Келхун (Calhoun, J. B., 1971) стверджував ідею про два типи стратегій життя – перші пов’язані зі способами поведінки щодо фізичних ситуацій, насамперед щодо ресурсів у вигляді агресивної оборони території, та у вигляді формування груп, що поділяють певну територію (ресурси). Присутність інших в межах мого простору може породжувати тривогу та викликати захисні способи організації поведінки. Другі, сформовані еволюційно значно пізніше, стосуються скоріше психологічного простору (в термінології автора, «концептуального простору»), в якому цінності пов’язані зі зв’язками між абстрактними ідеями, а не зі способами поведінки щодо фізичних ситуацій. Наприклад, співчуття – підтримка, розуміння інших людей з іншими діями, замінює підкорення агресивним діям.

Життєві стратегії серед іншого розглядаються як «когнітивний базис, на якому ґрунтуються життєві сфери особистості, зокрема: близькість, незалежність і досягнення» (Д. Басс, 1989; 352).

У вітчизняній психології зазвичай життєві стратегії пов’язують з проблематикою життєвого шляху. Тут їх здебільшого розглядають як спосіб / варіант вирішення життєвих протиріч (К. Мілютіна, 2013). Відзначимо, що на погляд науковців, що відстоюють дану позицію, життєві стратегії стають можливими лише там, де є життєві протиріччя. Якщо протиріччя нема – нема і життєвих стратегій. В інших підходах життєві стратегії розглядаються як модель життя особистості на основі її життєвих цілей (І. Підласа, 2002). Досить часто з життєвими стратегіями ототожнюють життєвий стиль (А. Адлер); стратегії управління (економіка і менеджмент); захисні стратегії (К. Хорні); спосіб життя, як розвиток суто еволюційно-біологічного підходу тощо.

Окремо відзначимо екопсихологічний підхід до життєвих стратегій особистості, відображений в роботах Ю. Швалба, Ю. Мельник й ін. Зокрема, Ю. Мельник визначає життєві стратегії особистості через способи прийняття рішень щодо суперечностей у життєвому просторі між потребами і інтересами, зовнішньою заданістю і прагненнями до свободи, цінностями і вимогами тощо (Ю. Гончаренко, 2017; 80). До важливих характеристик життєвих стратегій відносяться рівень відповідальності, ступінь усвідомленості життя, система цінностей і відносин (Л. Тищенко, Ю. Швалб, 2015).

Ще один аспект життєвих стратегій відображено в соціологічних і соціально-психологічних дослідженнях. Мається на увазі наукове усвідомлення обмеженості підходів, що ґрунтуються на індивідуалістських парадигмах. Зокрема, підкреслюється, що життєвий шлях в якості компоненти містить «пов'язані життя» (Elder, Giele 2009). Тобто життєва стратегія, це не тільки індивідуальне життя, наприклад чоловіка, але й життя його дітей, його дружини, його родини. В дослідженні Ф. Моена і Я.Ю дослідницьким об'єктом були сімейні пари. Також, науковці зазначають, що поняття стратегічних дій охоплює як навмисний вибір, так і нормативні, культурно зумовлені способи поведінки (Phyllis Moen and Yan Yu, 2000; 296). Й тут же додають, що на емпіричному рівні таке розділення провести значно складніше, ніж на концептуальному.

Метою статті є визначення на основі теоретичного аналізу базових вимірів дослідження особистісних стратегій життєдіяльності. Об'єктом дослідження розглядаємо життєдіяльність особистості, а предметом – її стратегії в організації і здійсненні власного життя.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Історично стратегію прийнято розглядати в контексті ведення війни. В стародавній Греції стратегом називали головнокомандувача військом поліса, який також вів зовнішньополітичну діяльність. У трактаті Сунь-дзи «Мистецтво війни» задаються основні принципи і ідеї стратегічних дій командуючого, а в трактаті «Про війну» К. фон Клаузевіца пропонуються принципи і орієнтири успішної військової діяльності воєначальника. Зокрема, йдеться про «туман війни» як ситуація браку повної інформації, спотворення достовірних даних й жорстокої обмеженості часових рамок.

Один з основних напрямів соціально-культурної трансформації даного контексту є влада. Війна тут стає метафорою, перенесеною на усі сфери життя, в яких так чи інакше актуалізується питання влади. Так, Л. Фрідмен (Freedman, L., 2015) у своїй фундаментальній праці визначає стратегію як «мистецтво створення влади, яким важко опанувати». Він пропонує трирівневу модель стратегічної діяльності – рівень «Стратегії сили» або військової стратегії, що передбачає зовнішнє поширення / стримування влади через воєнні дії: фізичну руйнацію або загрозу знищення середовища, живої сили; рівень «Стратегії знизу» або боротьби за владу при її відсутності, який передбачає внутрішню руйнацію влади, створення передумов для її захоплення або зміни; рівень «Стратегії згори» або корпоративних стратегій в процесі організації і управління тими чи іншими соціальними змінами у суспільстві, тобто стратегії утримання і розвитку влади.

У схожому контексті політичної боротьби і розвитку влади розглядає стратегію і процес стратегування українській філософ С. Дацюк (С. Дацюк, 2007). Згідно його поглядів, стратегування, як процес розробки і реалізації стратегії, стає основою цивілізаційної конкуренції. Автор спирається на ідеї Г. Гофстеде, щодо ментальних програм різних колективних культур, як частини передбачуваності сприйняття світу, що є спільною для представників однієї спільноти (нації, країни, групи), й відрізняє їх від іншої спільноти. Тут виділяється шість базових двополюсних вимірів (Hofstede, 2011):

- *Дистанція* влади, пов'язана з різними рішеннями основної проблеми нерівності людей;
- *Уникнення* невизначеності, пов'язане з рівнем стресу в суспільстві перед обличчям невідомого майбутнього;
- *Індивідуалізм* проти колективізму, пов'язаний з інтеграцією індивідів у первинні групи;
- *Маскуліність* проти фемінності, пов'язана з розподілом емоційних ролей між жінками та чоловіками;
- *Довгострокова* та *короткострокова* орієнтація, пов'язана з вибором фокусу зусиль людей: майбутнє чи сьогодення та минуле.
- *Поблажливість* проти стриманості, пов'язана із задоволенням проти контролю основних людських бажань, пов'язаних із гедоністичним ставленням до життя.

Запропонована структура також використовується й в аналізі організаційної структури, в якій виділяється шість подібних вимірів (Hofstede, Neuijen, Ohavy, & Sanders, 1990): *процес – результат, працівник – справа, професійне – корпоративно-організаційне, відкритість – закритість, зовнішній контроль – свобода, гнучкість – нормативність.*

Варто все ж відзначити, що взаємини з владою є лише складовою в моделі Г. Гофстеде. Усі вказані виміри можна розглядати базовими стратегемами в утворенні стратегій життєдіяльності на колективно-соціальному і індивідуально-соціальному її рівнях.

Інший бік розуміння поняття про стратегії стосується **теорії і практики ігор**. Тут стратегія – це набір ходів гравця, який приводить його до оптимального результату – максимального успіху або мінімальних втрат залежно від ситуації. Тобто стратегія пов'язується насамперед з ситуацією і її учасниками. Вона визначає дію гравця в будь-який момент розгортання ситуації (гри), відповідні зміни ситуації, а набір стратегій – це усі можливі стратегії для даної ситуації для

кожного з її учасників. Кожна стратегія з набору має власну ймовірність виграшу на будь-якому ході учасників.

Одним із засновників теорії ігор прийнято вважати Дж. фон Неймана, який у 1928 році опублікував статтю «До теорії стратегічних ігор», а у 1944 у співавторстві з О. Моргенштерном монографію «Теорія ігор і економічна поведінка».

Він визначав, що «стратегічна гра складається з певної серії подій, кожна з яких може мати кінцеву кількість різних результатів. У деяких випадках результат залежить від випадковості, тобто ймовірності, з якими можуть відбутися кожен із можливих результатів, відомі, але ніхто не може на них вплинути. Усі інші події залежать від вільного рішення скінченої кількості гравців. Іншими словами, для кожної з цих подій відомо, який гравець визначає її результат і яким є стан його інформації щодо результатів інших («попередніх») подій у момент, коли він приймає рішення. Зрештою, після того, як результати всіх подій відомі, можна обчислити згідно з фіксованим правилом, які виплати гравці мають зробити один одному» (von Neumann, 1928; 14).

В стратегічних іграх визначаються три фундаментальні компоненти: конфлікт, прийняття рішень у конфлікті, оптимальність прийнятого рішення. Очевидно, що сукупність таких компонентів дає широкі можливості у застосуванні теорії гри в різних прикладних соціальних сферах. Дану ідею розвивав у своїх дослідженнях й видатний радянський і американський методолог В. Лефевр (В. Лефевр, 1973).

З розвитком ІТ, обчислювальні можливості у визначенні оптимальних стратегій ігор істотно зросли. Й в тих сферах соціального життя, де може бути застосована метафора гри для відображення окремих його сторін, існують і спроби дослідження стратегій.

В руслі теорії гри варто відзначити декілька моментів, які можна вважати кроками у розвитку поняття про стратегію:

- виділення двох класів ігор – *некооперативні*, в яких кожен учасник грає лише за себе й проти інших, та *кооперативні*, в яких гравці мають змогу об'єднувати зусилля, виробляти спільні цілі, узгоджувати власні дії з іншими учасниками;

- ігри з *нульовою* або *ненульовою сумою*. Перший варіант передбачає фіксований ресурс гри, тобто ситуацію, в якій завжди будуть переможці, і переможені, або не буде ні перших, ні других («нічия»). Другий передбачає, що

виграш одного гравця не завжди означає програш іншого, й навпаки, тобто виграти або програти можуть усі учасники;

- *послідовні і паралельні ігри*. Маються на увазі два типи ситуацій взаємодії – послідовна у часі, коли «гравець» володіє повною інформацією про поточну ситуацію й попередні «ходи» / дії усіх учасників. Паралельність означає, можливість одночасних дій учасників, коли визначеність поточної і попередніх дій є не повною.

В останні десятиріччя вказані особливості знайшли відображення і в інших сферах науково-практичного осмислення. Зокрема, А. Діксіт і Б. Нейлбафф у передмові власної монографії «Мистецтво стратегії», роблять особливий акцент саме на цьому, порівнюючи власне поточне видання з попереднім вони констатують: «Передмова до першого видання починалася так: «Стратегічне мислення – це вміння перевершити суперника, знаючи, що суперник також бажає перевершити вас». Тепер до цих слів ми додаємо: це також вміння знаходити шляхи співробітництва, навіть якщо інші керуються тільки власними інтересами, .. Це вміння переконати інших (і навіть самого себе) в необхідності виконати те, що обіцяєте..», (А. Діксіт, Б. Нейлбафф, 2020).

Внесок у розвиток розуміння поняття про стратегії, а саме стратегії третього рівня (за Л. Фрідменом) був зроблений в економіці, насамперед в теоріях бізнесу, менеджменту і маркетингу. Основу для цього складає ідея стратегії – як напрямку розвитку компанії у бік її успішності та / або процвітання.

Серед усього розмаїття актуальних на сьогодні відповідних підходів, особливої уваги заслуговує концепція Такеучі і Нонака (2019) як така, що в основу розвитку компанії ставить принцип, котрий автори називають «мудрість», і який є досить близьким до ідеї екологічності. Розвиток будь-якої компанії має ґрунтуватися на практичній мудрості / фронезисі (за Аристотелем), а її місією має бути покращення майбутнього через безперервні інновації, що вимагає наявність спільної мети і переконань, спільних цінностей тощо.

Вказані джерела утворення стратегій – війна, гра, менеджмент пов'язані з проблемою такого феномену, як стратегічне мислення. Психологічні дослідження стратегічного мислення здебільшого пов'язуються з вивченням самого мислення.

Серед вітчизняних дослідників проблемою стратегічного мислення окрім організаційних психологів, які тримаються здебільшого окреслених вище позицій, займаються фахівці з психології творчості і креативності (В. Моляко, О. Музика, С. Яланська й ін.), які вбачають в стратегіях інструменти мислення.

«Способи осмислення людиною життєвих ситуацій і власного місця в них, які в кінцевому рахунку визначають напрямки діяльності й особистісної спрямованості людини, складаються у стратегії, які за своєю суттю є доволі константними мисленнєвими інструментами, але можуть по-різному проявлятися залежно від змісту тих задач, до яких вони застосовуються: стратегії творчості, стратегії прийняття рішень, стратегії життєвих виборів тощо» (Музика О.Л., 461).

Й більше того, В. Моляко пропонує ідею стратегіальної організації свідомості: «Стратегії, як особистісні утворення, складають основу творчої обдарованості, оскільки конденсують у собі структури, відповідальні за аналіз ситуацій, оцінку нової інформації, вибір об'єкта дослідження, вибір орієнтирів, планування творчої поведінки, прогнозування розвитку гіпотез і задумів вирішення задач, можливості гнучкої переорієнтації в умовах діяльності, що змінюється; саме тому стратегії, як можна припустити, багато в чому спрямовують і насичують конкретним змістом свідомість... Саме стратегіальна організація свідомості, яка передбачає використання тенденцій реалізації аналогів, комбінаторики, реконструювання, задає напрямки діяльності» (Моляко, 2008; 87-88).

Стратегічне мислення як ресурс ефективної життєдіяльності особистості в умовах невизначеності вбачають Г. Горбань і Н. Шевченко (2024). При цьому вони стоять на позиції, що стратегічне мислення є особливим типом системного мислення й, таким чином, тим краще, чим більш сформоване останнє, чим більшою кількістю мисленевих схем індивід володіє (2024; 30).

Тож, з оглянутих визначень і підходів до стратегій, виділимо спільні ознаки, які в явному чи неявному вигляді їм притаманні.

- Стратегія властива суб'єкту, індивідуальному або колективному, який приймає рішення й здійснює власну життєдіяльність, згідно обраної / виробленої стратегії.

- Стратегія пов'язується з невизначеністю, як щодо власних дій, так і щодо навколишнього середовища, тобто з ситуаціями, станами, подіями, які немає можливості передбачити.

- Така невизначеність здебільшого детермінується майбутнім, конкретного шляху до якого нема. Таким чином, стратегію не можна вважати ані планом, ані проектом. Відповідно, стратегування через невизначеність, як умов поточної ситуації, так і особистісно-смыслову, не є ані цілепокладанням, ані

проектуванням, але зв'язуючим компонентом від теперішнього до майбутнього, який задає внутрішні орієнтири.

- Невизначеність також детермінується наявністю іншого. Тобто стратегія суб'єкта передбачає інших суб'єктів, що мають власні стратегії.

- Інші можуть виконувати одну з двох функцій – кооперувати або конкурувати / займати одну з двох позицій – партнера або опонента / ворога.

Висновки. Здійснено теоретичний аналіз передумов формування особистісних стратегій життєдіяльності, під чим розуміється психологічний механізм досягнення особистістю бажаного майбутнього, шляхом вироблення нею узгоджених між собою моделі ситуації і організаційних схем діяльності у ній. Стверджується зв'язок між особистісними стратегіями життєдіяльності і невизначеністю життєвої ситуації: невизначеність життя тут і зараз породжує необхідність у виробленні стратегії життєдіяльності.

Виділено два джерела утворення особистісних стратегій життєдіяльності – стратегіями, як культурно зафіксовані успішні схеми діяльності в певних типах життєвих ситуацій, і стратегічне мислення, як рефлексивно-управлінський спосіб вироблення унікальних орієнтирів у досягненні певної майбутньої ситуації, планування і реалізацію діяльності, й оцінювання її успішності щодо ступеня відхиленя від цих орієнтирів. Запропоновано три базових складових особистісних стратегій життєдіяльності, що мають свої коріння у: стратегіях війни, стратегіях гри і стратегіях менеджменту.

Подальша наукова робота буде спрямовуватиметься на розробку конкретних моделей практичної роботи з підтримки і допомоги в організації особистістю власної життєдіяльності тут і зараз – в умовах пролонгованої війни і поствоєнного відновлення. Вироблення особистісної стратегії життєдіяльності розглядається як один з основних шляхів опанування середовищною невизначеністю.

Література

1. Гончаренко Ю. В. Життєві стратегії особистості: психологічний аналіз. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки, 2017, 2 (1): С. 79-83. Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhp_2017_2\(1\)_15.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhp_2017_2(1)_15.pdf)

2. Горбань, Г. О.; Шевченко, Н. Ф. Стратегічне мислення як ресурс ефективної життєдіяльності в умовах невизначеності. Інститут психології імені

Г.С. Костюка НАПН України, 2024. – С. 27. Режим доступу: http://www.ecopsy.com.ua/data/conf_2024/2024_05_14-15_EcoPsy_Tes.pdf#page=28

3. Дацюк С. Популярно про стратегію та стратегування. // Українська правда, 2007. Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/46fbf98759430/>

4. Діксіт А. К., Нейлбафф Б. Дж. Мистецтво стратегії. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. – 608 с.

5. Крейдун Н.П. Життєві стратегії особистості: психологічний аспект, проблеми дослідження. Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія Психологія. Випуск 35. - Х.: ХНУ, 2006. - № 718. - С.52-54.

6. Кудінов І. О. Типологія життєвих стратегій особистості. Політологічний вісник. Збірник наукових праць.–2008.–Вип, 2008, 33: 6-16.

7. Лефевр, В. А. (1973). Конфликтующие структуры. Сов. радио.

8. Мілютіна К. Л. Психологія зміни життєвої стратегії особистості. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія, 2013, 38 (2): 43-50. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_38\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_38(2)_9)

9. Моляко, В. О. Адаптивно-конструктивна трансформація стратегічного мислення суб'єкта в умовах полімодальної інформаційної невизначеності. – 2022. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/38818/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%A5%D0%A5%D0%86%D0%86%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%2023.07.2022.pdf

10. Музика, О. Л. Стратегіально-ціннісна організація свідомості творчої обдарованої особистості // Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко. – 2008. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/3702/1/Muzyka_O_L_STD_IP.pdf

11. Підласа І. А. Життєва ситуація особистості та життєва проблема. Наукові записки Інституту психології ім. ГС Костюка АПН України, 2002. - С 282-289.

12. Швалб Ю. М., Тищенко Л. В. Майбутнє і сьогодення студентів з обмеженими функціональними можливостями: психологічні аспекти: монографія. 2015. – Режим доступу: <http://repository.mdu.in.ua/jspui/handle/123456789/1622>

13. Buss D., Cantor N (eds.). Personality psychology: Recent trends and emerging directions. N.Y., 1989.

14. Calhoun, John B. Space and the strategy of life. In: Behavior and environment: The use of space by animals and men. Boston, MA: Springer US, 1971. - p. 329-387. Режим доступу: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4684-1893-4_25

15. Elder, Glen H.; Giele, Janet Z. (ed.). The craft of life course research. Guilford Press, 2009. Режим доступу: https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=W3QVdAEX50QC&oi=fnd&pg=PR1&dq=Elder,+George,+and+Shanahan+1996%3B+Giele+and+Elder+1998&ots=5pZaQXH5SS&sig=tZAyLopD0vp_SnZLMW1BmigGxJw

16. Freedman, Lawrence. Strategy: A history. Oxford University Press, 2015.

17. Hofstede, Geert, et al. Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. Administrative science quarterly, 1990, 286-316.

18. Hofstede, Geert. Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. Online readings in psychology and culture, 2011, 2.1: 8. Режим доступу: <https://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/8/?&ei=9owuVLrgCIfXaqznglgJ&sa=U>

19. Moen, Phyllis; Yu, Yan. Effective work/life strategies: Working couples, work conditions, gender, and life quality. Social problems, 2000, 47.3: 291-326.

20. Nonaka, Ikujiro; Takeuchi, Hirotaka. The wise company: How companies create continuous innovation. Oxford University Press, 2019.

21. Von Neumann, John. On The Theory Op Games Op Strategy1. Mathematische Annalen, 1928, 100: 295-320. Режим доступу: <https://doi.org/10.1515/9781400882168-003>

References

1. Honcharenko Yu. V. Zhyttievi stratehii osobystosti: psykholohichniy analiz. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky, 2017, 2 (1): С. 79-83. Rezhym dostupu: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IM AGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhp_2017_2(1)_15.pdf

2. Horban, H. O.; Shevchenko, N. F. Stratehichne myslennia yak resurs efektyvnoi zhyttiediialnosti v umovakh nevyznachenosti. Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2024. – S. 27. Rezhym dostupu: [http://www.ecopsy.com.ua/data/conf_2024/2024_05_14-](http://www.ecopsy.com.ua/data/conf_2024/2024_05_14-15_EcoPsy_Tes.pdf#page=28)

15_EcoPsy_Tes.pdf#page=28

3. Datsiuk S. Populiarno pro stratehiiu ta stratehuvannia. // Ukrainska pravda, 2007. Rezhym dostupu: <https://blogs.prawda.com.ua/authors/datsuk/46fbf98759430/>

4. Diksit A. K., Neilbaff B. Dzh. Mystetstvo stratehii. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2019. – 608 s.

5. Kreidun N.P. Zhyttievi stratehii osobystosti: psykholohichni aspekt, problemy doslidzhennia. Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N.Karazina. Serii Psikholohiia. Vypusk 35. - Kh.: KhNU, 2006. - № 718. - S.52-54.

6. Kudinov I. O. Typolohiia zhyttievych stratehii osobystosti. Politolohichni visnyk. Zbirnyk naukovykh prats.–2008.–Vyp, 2008, 33: 6-16.

7. Lefevr, V. A. (1973). Konfliktuiushchye struktury. Sov. radio.

8. Miliutina K. L. Psikholohiia zminy zhyttievoi stratehii osobystosti. Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Pedahohika i psykholohiia, 2013, 38 (2): 43-50. Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_38\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_38(2)_9)

9. Moliako, V. O. Adaptivno-konstruktyvna transformatsiia stratehichnoho myslennia subiekta v umovakh polimodalnoi informatsiinoi nevyznachenosti. – 2022. Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/38818/1/%D0%9C%D0%BE>

%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%A5%D0%A5%D0%86%D0%86%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%

D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%2023.07.2022.pdf

10. Muzyka, O. L. Stratehialno-tsinnisna orhanizatsiia svdomosti tvorcho obdarovanoi osobystosti // Stratehii tvorchoi diialnosti: shkola V.O. Moliako. – 2008. Rezhym dostupu: https://lib.iitta.gov.ua/3702/1/Muzyka_O_L_STD_IP.pdf

11. Pidlasa I. A. Zhyttieva sytuatsiia osobystosti ta zhyttieva problema. Naukovi zapysky Instytutu psykholohii im. HS Kostiuka APN Ukrainy, 2002. - S 282-289.
12. Shvalb Yu. M., Tyshchenko L. V. Maibutnie i sohodennia studentiv z obmezhenymy funktsionalnymy mozhlyvostiamy: psykholohichni aspekty: monohrafiia. 2015. – Rezhym dostupu: <http://repository.mdu.in.ua/jspui/handle/123456789/1622>Buss D., Cantor N (eds.). Personality psychology: Recent trends and emerging directions. N.Y., 1989.
13. Calhoun, John B. Space and the strategy of life. In: Behavior and environment: The use of space by animals and men. Boston, MA: Springer US, 1971. - p. 329-387. Режим доступу: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4684-1893-4_25
14. Elder, Glen H.; Giele, Janet Z. (ed.). The craft of life course research. Guilford Press, 2009. Режим доступу: https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=W3QVdAEX50QC&oi=fnd&pg=PR1&dq=Elder,+George,+and+Shanahan+1996%3B+Giele+and+Elder+1998&ots=5pZaQXHz5S&sig=tZAyLopD0vp_SnZLMW1BmigGxJw
15. Freedman, Lawrence. Strategy: A history. Oxford University Press, 2015.
16. Hofstede, Geert, et al. Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. Administrative science quarterly, 1990, 286-316.
17. Hofstede, Geert. Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. Online readings in psychology and culture, 2011, 2.1: 8. Режим доступу: <https://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/8/?&ei=9owuVLrgCIfXaqzngIgJ&sa=U>
18. Moen, Phyllis; Yu, Yan. Effective work/life strategies: Working couples, work conditions, gender, and life quality. Social problems, 2000, 47.3: 291-326.
19. Nonaka, Ikujiro; Takeuchi, Hirotaka. The wise company: How companies create continuous innovation. Oxford University Press, 2019.
20. Von Neumann, John. On The Theory Op Games Op Strategy1. Mathematische Annalen, 1928, 100: 295-320. Режим доступу: <https://doi.org/10.1515/9781400882168-003>

Vernik O.L.

PERSONAL STRATEGIES OF LIFE ACTIVITY: SOURCES OF RESEARCH OF THE PROBLEM

The article presents a theoretical analysis of the prerequisites for the formation of personal life strategies. The connection between personal life strategies and the

uncertainty of the life situation is asserted: the uncertainty of life gives rise to the need to develop a life strategy.

Under the personal strategy of life activity we understand the psychological mechanism of achieving the desired future by a person, by developing a coordinated model of the situation and organizational schemes of activity in it.

Two sources of formation of personal strategies of life are identified – strategemes, as culturally recorded successful schemes of activity in certain types of life situations, and strategic thinking, as a reflective and managerial way of developing unique guidelines in achieving a certain future situation, planning and implementing activities, and assessing its success in relation to the degree of deviations from these guidelines.

Three basic components of personal life strategies have been proposed. They have their roots in: military affairs, game theory and management. The creation of a personal life strategy is considered as one of the main ways to master environmental uncertainty.

Key words: *military strategy, personal life activity, management, behavioral strategies, strategic thinking, strategemes, game theory.*

Вернік Олексій Леонідович – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка, м. Київ.

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ ОБРАЗЛИВОСТІ ІНДИВІДА ТА ЙОГО ВІКТИМОГЕННОЇ УРАЗЛИВОСТІ

У статті розглядається проблема підвищення віктимогенної вразливості індивідів внаслідок продукуванням їхньої особистісної образливості. Зазначено, що індивіди з підвищеним рівнем образливості мають низький поріг віктимогенної уразливості. Неспроможність опанувати образи призводить до того, що образливі індивіди виявляються нестриманими у проявах негативних емоцій, що може ставати причиною їхнього насильственного поведіння.

З'ясовано, що між образливістю індивіда та його підвищеної віктимогенною уразливістю існує пряма залежність. Це зумовлено тим, що між образливістю та віктимністю індивіда встановлена, як лінійна, так і нелінійна залежності. Лінійна залежність пов'язана з проявами децидивної віктимності, а нелінійна з евентуальною. Перша – це віктимність у дії, коли індивід приймає рішення, що підвищує його віктимогенну вразливість, а друга виступає віктимністю у потенції та виявляється тоді, коли в життя людини втручається випадок.

Побудована каузальна модель, що описує причинні механізми зв'язку між образливістю індивіда та його віктимними проявами. Визначено, що посилення віктимності такого індивіда значно залежить від емоційних і когнітивних механізмів, що детермінують поведінкові прояви з низьким віктимогенним порогом уразливості. Але, розроблена каузальна модель механізмів зв'язку образливості індивіда та його віктимних проявів потребує подальшої емпіричної верифікації.

Ключові слова: *віктимність, евентуальна віктимність, децидивна віктимність, емоції, каузальна модель, образа, образливість.*

Постановка проблеми. Натепер, ми живемо в абсолютно новій реальності, що змінюється настільки швидко, що немає часу на її повноцінну рефлексію. Виклики, з якими доводиться стикатися сучасній людині, не мають аналогів з минулого. І це при тому, що людина мало чим змінилася за тисячі років

(Chomsky, 2007). Звичайно, людина стала більш когнітивно розвиненою, технічно озброєною, зросли її спроможності, щодо опанування планети тощо. Разом із цим, кількісно людей стало значно більше, ніж, наприклад, у XIX ст., а отже, людська різноманітність посилила й існуючі розколи у численних соціальних групах. Тобто, сучасна людина стала одночасно могутнішою та вразливішою, що відбивається, наприклад, у її здатності швидко знищувати ворогів і швидко бути знищеними ними.

Як би там не було, але людина як продукт еволюції справді не змінилася. Вона, як і раніше, є біологічною істотою, яка наділена психікою, за допомогою якої реагує на різноманітні виклики. Реакції мають найрізноманітніший характер, але саме емоції заломлюють реагування таким чином, що можливо навіть через сотню років штучний інтелект ще не буде здатний їх стовідсотково відтворювати, щоб бути аутентичним людиною.

Разом із цим, з усього емоційного розмаїття варто звернути увагу на одну емоцію – образу, що супроводжує людину від її народження й до останнього дня її існування. При цьому, навряд чи хтось спроможний ствердно заявити, що сам ніколи не ображався або знає людей, яких неможливо образити. Навіть попри того, що французький письменник-мораліст Ф. Ларошфуко якимось помітив, що люди дрібного розуму чутливі до дрібних образ, люди великого розуму помічають, але ні на що не ображаються (*Ларошфуко, 1993*). Швидше за все, або людей великого розуму не існує, або французький письменник перебільшив значення власних спостережень. Завжди є щось, що може викликати у людини емоцію образи, а різниця реагування може спостерігатися лише в амплітуді прояву її образливості.

Емоція образи детермінує вчинки та дії людей, які можуть призводити до найважчих наслідків. У цьому сенсі варто пригадати першу відому нам війну між ахейцями і троянцями. Викрадення Парісом прекрасної Олени, дружини спартанського царя Менелая, спричинило Троянську війну. Ображений цар не міг вибачити такої ганебної зухвалості безглуздому молодіку.

Трагічні події середини XX ст., також можуть вказувати на те, що поряд з іншими причинами, саме шалена образа Гітлера на євреїв стала однією з основних причин їхньої великої трагедії. Теж саме можна казати про путіна щодо його ставлення до України, ЄС та США.

Однак емоція образи детермінує і щось інше, а саме можливість людини «підставитися під удар», ставати жертвою або реалізувати власну віктимогенність. Тобто, емоція образи виступає тим афектом, який без

перебільшення може загрожувати самому існуванню індивіда. А в сучасному світі, в якому соціальний простір стає все меншим, різноманітність образ може підвищувати градус протистояння як між окремими індивідами, так й соціальними групами. Достатньо зайти в соціальні мережі, щоб переконатися в тому, як продукуються образи й до чого доходять опоненти у боротьбі за домінування власної думки. Проте, не менш небезпечними наслідками реагування на образи є випадки, коли кривдників із соціальних мереж розшукували та жорстоко їм мстилися. А в звичайному фізичному просторі, як відомо, найбільше насильницьких злочинів вчиняється саме у побуті, де звичайні образи стають причинами їхнього скоєння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образа, як відомо, є негативною емоційною реакцією людини на явне або уявне приниження гідності, порушення балансу справедливості, а також є своєрідною емоційною відповіддю на кривдження з боку іншого/інших (*Гарькавець, Яковенко, 2017*). Вразлива людина відчуває роздратування, обурення, злість, ненависть, а вражене самолюбство занурює її у пригнічений стан, провокує імпульсивні та іноді деструктивні вчинки. Соціально-зрілі індивіди досить швидко заспокоюються та «відпускають» образу. Ригідні особистості, образи накопичують, а за рахунок дії механізмів психологічного захисту, намагаються знайти собі виправдання, засудити та покарати кривдника, та навіть особисто йому помститися.

На інтенсивність або силу прояву образи впливає дистанція між ображеним і кривдником. Ствердно, чим менше дистанція з-поміж них, тим сильніша інсталяція образи (*Гарькавець, Волченко, 2024*).

Образа як емоція, швидше за все, виникла у процесі еволюційного розвитку людини. Звичайно, вона не перебуває в одному ряду з такою архаїчною емоцією, як огида, що забезпечує мотивацію для реакції наближення – усунення, та яка грає одну з ключових ролей у виживанні організму (*Izard, 1991*). Однак, протягом еволюції її роль була абсолютно очевидною, а в сучасному світі людина стикається з величезною різноманітністю реакцій, що здатні генерувати прояви образливості в різних ситуаціях.

Більшість причин, що викликають образу, тотожні фрустраційним проявам, що призводять до зовнішніх або внутрішніх модуляцій агресії. Останню К. Ізард, як відомо, розглядав, як вербальні та невербальні дії кривдного або шкідливого характеру (*Izard, 1991*). Але такі фрустрації повною мірою можуть усвідомлюватися та контролюватися суб'єктом, а тому образу варто розглядати як афективно-когнітивну реакцію індивіда на ситуацію уявної або явної загрози,

пов'язаної зі зниженням самооцінки, несправедливим ставленням або втратою релевантних символів.

Звідси образа виконує певні інструментальні функції у взаєминах між людьми. По-перше, сигнальну – повідомлення партнеру по спілкування, що його ставлення не збігається з очікуваннями скривдженого, результатом чого може стати почуття провини або сорому у суб'єкта образи. По-друге, адаптаційну – той, хто образив, повинен пристосуватися до очікувань скривдженого, бо інакше він не зможе надалі підтримувати з ним зв'язок. По-третє, управлінську або маніпуляційну – примітивний спосіб незрілих особистостей нав'язувати іншим власні інтереси, а також звинувачувати та докоряти їм.

Образа може бути розглянута як чотирьох компонентне утворення, до якої входять:

- емоційний компонент, пов'язаний із переживаннями дисфоричного змісту – пригніченість, дратівливість, страждання тощо;
- когнітивний компонент, що включає усвідомлення вчинку, аналіз події, роздуми про помсту кривднику тощо;
- мотиваційний компонент, який пов'язаний з бажанням змінити існуючу ситуацію або власну активність;
- психосоматичний компонент, що виявляється на рівні негативних фізичних відчуттів – бронхіт, астма, гіпертонічна хвороба, артрит, серцево-судинні захворювання тощо.

У цілому, образа як емоція виступає складним, багатоаспектним феноменом, а різноманіття форм її прояву безпосередньо залежить від функціонального стану людини, психічного настрою, загального рівня культури та ступеня її соціальної зрілості. При цьому найбільш схильними до образи є діти та люди похилого віку, а сама образа може бути щирою або вдаваною, як інструмент маніпуляцій близькими людьми (*Гарькавець, Яковенко, 2017*). Тобто, образа – це емоційна реакція соціально незрілого індивіда, що має високий рівень інфантильності та схильний до невротизації, спрямованої на уявне або явне порушення балансу справедливості, що потребує відновлення.

Мета статті – розглянути особливості зв'язку між прояви образливості індивіда та його віктимогенністю, з'ясувати як підвищена віктимна уразливість людини каузально пов'язана з її проявами образливості.

Вклад основного матеріалу і результатів дослідження. Щоб зрозуміти у чому полягають особливості зв'язку між прояви образливості

індивіда та його віктимними проявами, треба з'ясувати наявну каузальність емоційної сфери особистості з її мотиваційними вимірами.

Образа хоч і є дискретною емоцією, проте вона взаємодіє з багатьма іншими афектами. Насамперед образа пов'язана з проявами почуття провини. Почуття провини активує латеральну потилично-скроневу звивину та середню скроневу звивину, тобто центр вестибулярного аналізатора, а у індивіда, який переживає образу, активізуються мигдалеподібні тіла та острівцева частка. Ці дві зони мозку входять у лімбічну систему, яка регулює базові емоції (наприклад, «бий або біжи»), а також роботу внутрішніх органів, кров'яний тиск та інші внутрішні процеси організму (*Abrahams, 2017*). Встановлено, що при порівнянні МРТ-зніmkів жінок і чоловіків, почуття провини у перших зачіпає лише скроневі частки, у той час як у других – артикуються лобові та потиличні частки, і мигдалики, тобто найдавніші зони мозку, що відповідають за відчуття страху, паніки, гніву та задоволення.

Емоція провини супроводжується образою на себе, через те, що зробила або не зробила людина (*Izard, 1991*). Провина переживається як результат самопокарання, а тому образа посилює ступінь внутрішньої напруги, дратівливості та знижує самооцінку індивіду. На думку польського психіатра та психолога А. Кемпінського, в емоціях образи та провини є загальна основа – прагнення справедливості, а відмінність полягає у тому, що у разі першого вирок приймається, а разі іншому проти нього борються (*Kepinski, 2002*). А. Ф. Перлз провину розглядав як проєктовану образу – невиражена образа може сприйматися як емоція провини або переходити до неї (*Perls, 1969*).

Емоція сорому, яка передбачає можливість реального або уявного покарання, що виходить від оточуючих людей, сприяє виникненню у скривдженій холодності, мовчазності, відстороненості та навіть уникнення, що з часом може стати її особистісною характеристикою. Не існує ще однієї такої емоції, яка б не змусила людину відчути себе нікчемною, безпорадною та неспроможною невдахою, яка детермінує високу амплітуду її образи на себе або на оточуючих.

Враховуючи, що за С. Томкінсом сором і провини – суть одна емоція, тільки по-різному представлені у свідомості особистості (*Tomkins, 1963*), буде не без підставне твердження, що емоція образи визначає модуляцію особистісних деструкцій. Надмірне самозвинувачення та образа на себе можуть спричинити психопатологічні прояви особистості (наприклад, манії переслідування). Надмірна соромливість створює бар'єри на шляху набуття особистісної

ідентичності та психологічної свободи, а посилена образою на інших, перед якими виникає сором – прирікає індивіда на смуток і депресію.

Гнів – це концентрований вираз образи; огида є похідною образи, яка набула рис ідіосинкразії, а зневага, швидше за все, це образа невербальної інсталяції (*Berkowitz, 1993*). У ситуації фрустрації одночасно з емоцією образи може активуватися вся емоційна тріада – гнів, огида та зневага. У випадках крайньої напруги це призводить до того, що життя людей перетворюється на низку постійних сварок і суперечок.

У певному сенсі образи «панують» над людиною, оскільки не лише негативні афективні прояви мають зв'язок з емоцією образи, а й позитивні. Це багато в чому пояснюється складністю людських взаємин, які переповнені всілякими емоціями та часом дуже далекі від раціонального осмислення. Наприклад, емоція радості втрачає релевантний характер і викликає образу, коли індивід отримує негативний зворотний зв'язок від тих, хто мав, на його думку, поділити з ним цю радість.

Разом із цим, питання про можливий взаємозв'язок образи та віктимності (набуті людиною фізичні, психічні, соціальні риси та ознаки, що сприяють перетворенню її на жертву (злочинів, нещасного випадку, деструктивного культу тощо) індивіда ми можемо екстрапольовати у три гіпотези. Перша – образа та віктимність між собою ніяк не пов'язані. Друга – зростання амплітуди переживання образи не призводить до підвищення віктимогенної вразливості індивіда. Третя – чим вище амплітуда переживання образи, тим вище амплітуда віктимної вразливості індивіда.

Щодо першої гіпотези зауважимо, що переживання образи пов'язане з проявами ворожості скривдженого стосовно кривдника, наявністю у нього тривожно-депресивних станів, виникнення прагнення відновлення справедливості та навіть покарання винного. Тобто, така мотивація скривдженого однозначно генерує віктимогенні аспекти його активності. Тому першу гіпотезу можна відкинути як неспроможну.

Друга гіпотеза також є непереконливою, оскільки образа – це афективна реакція, досить болюча та деструктивна, відповідь на явне або уявне приниження гідності, порушення балансу справедливості чи образу іншого. Усе це генерує внутрішнє відчуття втрати значущих якостей особистості, потребує відновлення або сатисфакції. Тобто, образа зумовлює необхідність пошуку кроків індивіда до відновлення балансу справедливості, а це збільшує амплітуду його віктимності.

Таким чином, варто прийняти третю гіпотезу – образа сприяє зростанню віктимності людини. Якщо емоційна реакція образи досить висока, значно зростає віктимогенна вразливість особистості, висока ймовірність людини стати жертвою, у найгіршому значенні цього слова.

Підтвердженням правомірності цієї гіпотези є приклади того, як у повсякденному житті індивід, який «носить» у собі образу, або, будучи образливою особистістю, часто потрапляє у віктимні ситуації. Це можуть бути нещасні випадки, аварії, гострі конфлікти з оточуючими, за яких людина отримує різні травми або стає потерпілим від злочинних зазіхань (*Гарькавець, 2023*). Образа людини, як би несвідомо шукає виходу назовні, вимагає розрядки та часом знаходить її в деструктивних інсталяціях. Тобто, емоційні реакції індивідів, основою яких є образа, часто штовхають їх на деструктивні вчинки, наслідком яких і стає реалізована віктимність.

Між образливістю та віктимністю індивіда встановлена, як лінійна, так і нелінійна залежності. Лінійна пов'язана з децидивною віктимністю, а нелінійна з евентуальною віктимністю. Перша – це віктимність у дії, коли індивід приймає рішення, яке підвищує його віктимогенну вразливість (наприклад, будівельник без каски знаходиться на будівельному об'єкті), а друга – це віктимність у потенції та виявляється тоді, коли в житті втручається випадок (наприклад, раптово цегла падає на голову) (*Туляков, 2000*).

Лінійна залежність найяскравіше проявляється в інфантильних індивідів. Як відомо, інфантильність – це соціальна незрілість особистості, релевантними ознаками якої є безвідповідальність, несамостійність, самовпевненість, реагування на проблемну ситуацію способами, властивими дітям (*Гарькавець, 2021*). У інфантильного індивіда недостатньо сформованим виявляється соціальний інтелект та слабо розвинені навички соціально-компетентної поведінки (*Goleman, 2006*).

Останнім часом спостерігається поглиблення процесу інфантилізації молоді, що стає небезпечною тенденцією. Як зазначають дослідники, чинниками інфантилізації молоді виступають: небажання юнаків та дівчат дорослішати, приймати власний вік; страх відповідальності дорослого життя; уникнення реальності; егоцентризм, що породжується гіперопекою з боку значущих дорослих, особливо у сім'ях з однією дитиною (*Ilin, 2018*). Якщо у індивіда спостерігається високий рівень інфантилізму, то високим виявляється рівень гостроти переживання образи, а разом із ним й віктимогенної вразливості.

Загальна каузальна модель зв'язку між образливістю індивіда та зростанням його віктимної вразливості на рис. 1.

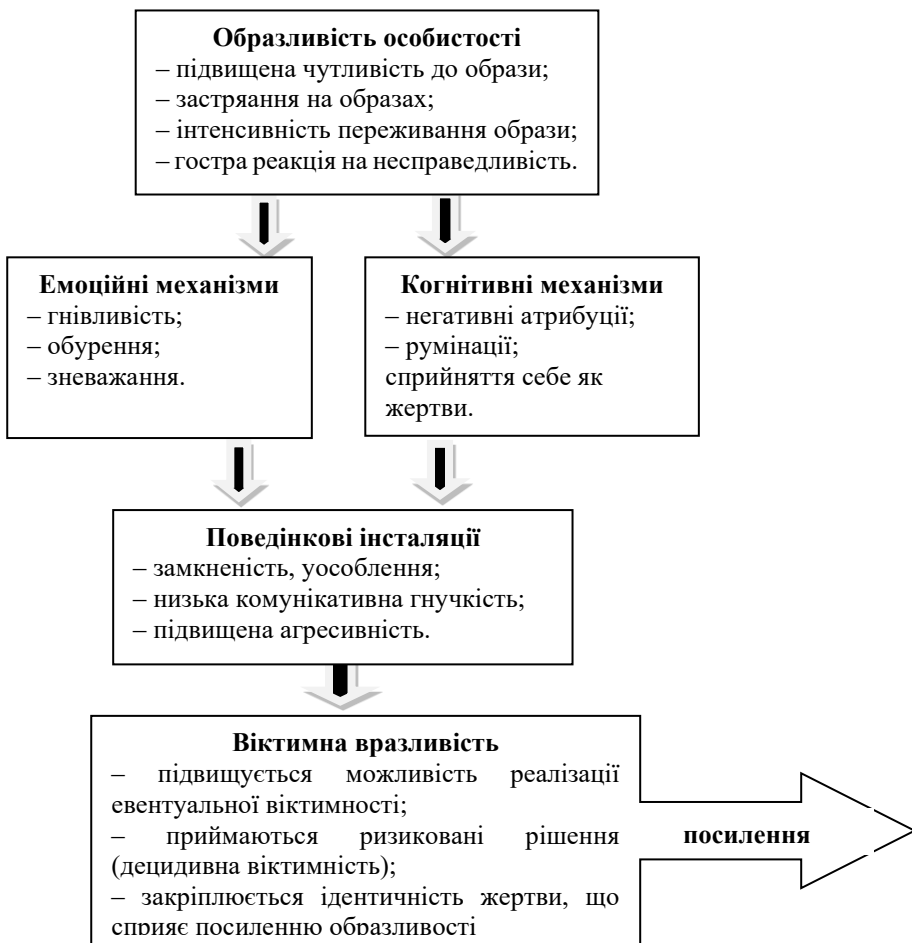

Рис. 1. Каузальна модель зв'язку між образливістю індивіда та зростанням його віктимної вразливості

Нелінійні екстраполяції спостерігаються тоді, коли скривджений індивід не просто афективно реагує, наприклад, на конструктивну критику, а навіть не допускає думки, що його можуть критикувати. У нього будь-яка ситуація, коли виникає незадоволення у взаєминах з іншими, породжує образу, а слідом за нею агресію, як захисну реакцію. При цьому чим більш ригідний індивід, тим більше він зайнятий румінацією травмуючих переживань, й звісно у нього більша амплітуда його віктимогенної вразливості.

Висновки. Підвищена віктимогенна вразливість індивідів залежить від багатьох чинників, що мають фізичні, соціальні, соціально-психологічні та суто психологічні виміри. У цьому різноманітті чинників окремо знаходиться особистісна образливість (психологічний вимір), що значно сприяє зниженню віктимного порогу уразливості індивіда. Це пов'язано з тим, що неспроможність опанувати образи генерує деструктивне поведіння індивідів, що забезпечується дією таких емоційних механізмів, як гнівливість, обуреність, зневажання тощо. У той же час, наявні когнітивні механізми можуть викривляти сприйняття реальності, оскільки індивід намагається її пояснювати через негативні атрибуції, румінації та сприйняття себе у якості жертви.

Ствердно, між образливістю індивіда та його підвищеною віктимогенною уразливістю існує пряма залежність. Це зумовлено тим, що між образливістю та віктимністю індивіда наявні, як лінійна, так і нелінійна залежності. Лінійна залежність пов'язана з проявами децидивною віктимністю, а нелінійна з евентуальною. Побудована каузальна модель, що описує причинні механізми зв'язку між образливістю індивіда та зростанням його віктимних проявів надає загальне уявлення про наявність такого взаємозв'язку, та потребує подальшої емпіричної верифікації.

Література

1. Гарькавець С. О. Психологічні основи віктимології. Навчально-методичний посібник. Київ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 170 с.
2. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Прояви образи та конкурентної віктимності у площині міжгрупових конфліктів // Науковий журнал Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. «Психологія та соціальна робота». 2024. № 1. С. 84-93. DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.1.8>
3. Гарькавець С. О., Яковенко С. І. Методики дослідження образи: науково-методичний посібник з «Психодіагностики». Северодонецьк: Вид-во «Петіт», 2017. 68 с.

4. Гарькавець С. О. Юридична психологія: словник-довідник. Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 152 с.
5. Ларошфуко Ф. Роздуми, або Висловлювання й моральні максими; переклав Я. Кравець // Всесвіт. 1993. № 11-12.
6. Abrahams P. How the Brain Works. Understanding Brain Function, Thought and Personality. N.Y.: Amber, 2017. 176 p.
7. Berkowitz L. Aggression: Its causes, consequences, and control. N.Y.: McGraw-Hill, 1993. 512 p.
8. Chomsky N. On Language: Chomsky's Classic Works Language and Responsibility and Reflections on Language. N.Y.: Haymarket Books, 2007. 288 p.
9. Goleman D. Social Intelligence: The new science of human relationships. Bantam Books. 2006. 416 p.
10. Izard C. E. The psychology of emotions. New York and London: Plenum Press, 1991.
11. Kepinski A. Psychopatologia nerwic. Wydawca: Wydawnictwo Literackie, 2002. 341 p.
12. Ilin M. Psychological Infantilism: History and Modernity. Innovations in Science: The Challenges of Our Time. Monograph. Edited by Dei M., Rudenko O., Tsekhmister Ya. & Lunov V. Hamilton: Accent Graphics Communications & Publishing. 2018. P. 247-261.
13. Perls F. S. Gestalt Therapy Verbatim. With New Introduction by Michael Vincent Miller. N.Y., 1969. 336 p.
14. Tomkins S. Shame-humiliation versus contempt-disgust: The nature of response. Affect, imagery, consciousness. The negative affects. NY. Springer. 1963. P. 118-183.
15. Tulyakov V. O. Victimology (social and criminological problems) // Legal Literature. 2000. P. 95-96.

References

1. Harkavets S. O. Psykholohichni osnovy viktymolohii. Navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2023. 170 s.
2. Harkavets S. O., Volchenko L. P. Proiavy obrazy ta konkurentnoi viktymnosti u ploshchyni mizhhrupovykh konfliktiv // Naukovyi zhurnal Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova. «Psykholohiia ta sotsialna robota». 2024. № 1. S. 84-93. DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.1.8>

3. Harkavets S. O, Yakovenko S. I. Metodyky doslidzhennia obrazy: naukovometodychnyi posibnyk z «Psykhodiahnostyky». Sievierodonetsk: Vyd-vo «Petit», 2017. 68 s.
4. Harkavets S. O. Yurydychna psykholohiia: slovnyk-dovidnyk. Sievierodonetsk : vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2021. 152 s.
5. Laroshfuko F. Rozdumy, abo Vyslovliuvannia y moralni maksymy; pereklav Ya. Kravets // Vsesvit. 1993. № 11-12.
6. Abrahams P. How the Brain Works. Understanding Brain Function, Thought and Personality. N.Y.: Amber, 2017. 176 p.
7. Berkowitz L. Aggression: Its causes, consequences, and control. N.Y.: McGraw-Hill, 1993. 512 p.
8. Chomsky N. On Language: Chomsky's Classic Works Language and Responsibility and Reflections on Language. N.Y.: Haymarket Books, 2007. 288 p.
9. Goleman D. Social Intelligence: The new science of human relationships. Bantam Books. 2006. 416 p.
10. Izard C. E. The psychology of emotions. New York and London: Plenum Press, 1991.
11. Kepinski A. Psychopatologia nerwic. Wydawca: Wydawnictwo Literackie, 2002. 341 p.
12. Ilin M. Psychological Infantilism: History and Modernity. Innovations in Science: The Challenges of Our Time. Monograph. Edited by Dei M., Rudenko O., Tsekhmister Ya. & Lunov V. Hamilton: Accent Graphics Communications & Publishing. 2018. P. 247-261.
13. Perls F. S. Gestalt Therapy Verbatim. With New Introduction by Michael Vincent Miller. N.Y., 1969. 336 p.
14. Tomkins S. Shame-humiliation versus contempt-disgust: The nature of response. Affect, imagery, consciousness. The negative affects. NY. Springer. 1963. P. 118-183.
15. Tulyakov V. O. Victimology (social and criminological problems) // Legal Literature. 2000. P. 95-96.

Harkavets S.O., Volchenko L.P.

Specifics of the relationship between a personality insulting and their victimogenic vulnerability

The article explores the issue of increasing victimogenic vulnerability in individuals due to their heightened susceptibility to taking offense. It highlights that

individuals with a high level of sensitivity to insult tend to have a low threshold for victimogenic vulnerability. The inability to manage insult leads such individuals to display a lack of restraint in expressing negative emotions, which can, in turn, contribute to violent behavior.

The study establishes a direct correlation between an individual's susceptibility to insult and their increased victimogenic vulnerability. This connection arises from both linear and nonlinear dependencies between susceptibility to insult and victimhood. The linear dependency is linked to recidivistic victimhood, where an individual makes conscious decisions that increase their vulnerability. The nonlinear dependency corresponds to eventual victimhood, which manifests when external circumstances or chance events intervene in a person's life.

A causal model has been developed to describe the underlying mechanisms connecting an individual's susceptibility to insult with their victimhood manifestations. The findings indicate that the intensification of victimhood is largely influenced by emotional and cognitive mechanisms that shape behaviors associated with a low threshold for victimogenic vulnerability. However, the proposed causal model still requires further empirical validation to confirm its reliability and applicability.

Key words: *victimhood, eventual victimhood, insult, recidivistic victimhood, emotions, causal model, susceptibility to insult.*

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Волченко Лариса Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2025-66-1-31-42>
*Остополец І.Ю. (ORCID 0000-0001-7315-2062),
Медвідь І.В. (ORCID 0009-0005-4875-3217),
Кухар Т.В. (ORCID 0000-0002-2352-323X),
Раджабова С.Ш. (ORCID 0000-0001-6565-621X),
Ткаченко О.А.*

ЗАЗДРІСНІСТЬ ЯК ЧИННИК КОНФЛІКТНОСТІ ТА АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження взаємозв'язку заздрисності, конфліктності та агресивності особистості.

Метою дослідження є виявлення та аналіз особливостей взаємозв'язку між заздрисністю та рівнем конфліктності, агресивності особистості.

Наукова новизна. Доведено, що заздрисність є значущим чинником, який пов'язаний із рівнями агресивності та конфліктності особистості. Зокрема, заздрість-неприятель має позитивний взаємозв'язок із конфліктністю, заздрість-зневіра корелює з підвищеною образливістю, а маскування заздрості взаємопов'язане з латентною агресією (мстивістю). Вірогідно, що найбільш деструктивні форми заздрисності сприяють зростанню соціальної напруженості та підвищенню рівня міжособистісних конфліктів.

Висновки. Результати дослідження свідчать про необхідність врахування рівня заздрисності особистості при розробці психологічних програм, спрямованих на оптимізацію міжособистісних взаємин та розвиток конструктивних стратегій спілкування. Особливу увагу слід приділити формуванню емоційної саморегуляції, підвищенню рівня усвідомленості власних емоцій та покращенню соціальних навичок взаємодії.

Ключові слова: *заздрисність, агресивність, конфліктність, міжособистісні стосунки, психологічна регуляція.*

Постановка проблеми. У сучасній психології заздрість визнана фундаментальною емоцією, що впливає на міжособистісні стосунки, соціальну адаптацію та внутрішній стан особистості [12]. Вона є багатовимірним феноменом, що включає деструктивні та конструктивні аспекти. Проблема стає

особливо актуальною в сучасному суспільстві через зростання соціальної нерівності, вплив мас-медіа та поширення соціальних мереж.

Емоція заздрості може сприяти розвитку агресивності, конфліктності, соціальної ізоляваності тощо. У той же час, за сприятливих умов, вона може мотивувати до особистісного розвитку та самовдосконалення [4; 5]. Заздрість, особливо у сучасному світі, часто сприймається негативно, але її вплив на соціальну динаміку залишається недостатньо вивченим. Зміни у морально-етичних орієнтирах суспільства та посилення індивідуалізму визначають актуальність цієї проблеми.

Заздрісність – це стійка риса особистості, яка характеризується схильністю до частого порівняння себе з іншими не на свою користь, що супроводжується негативними емоціями та специфічною поведінкою [9]. Вона проявляється пристрасним бажанням мати те, чим володіє інша людина, і характеризується специфічними емоціями (відчуття приниженості, злості, роздратування), думками (невдоволеність своїм становищем, бажання зла об'єкту заздрості) та поведінкою (суперництво, недоброчливість, плітки). Заздрісність є складним феноменом, який впливає на емоційний стан та поведінку особистості, а також на її взаємини з оточуючими. Розуміння природи заздрісності та робота над її оптимізацією сприяють покращенню якості життя та міжособистісних стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші дослідження заздрості виконані в межах психоаналітичної школи (М. Кляйн, А. Адлер, З. Фройд), де акцент зроблено на механізмах формування заздрості та її впливі на особистісну структуру [5]. Вивчено емоційні та соціальні аспекти заздрості, зокрема її вплив на міжособистісні конфлікти та агресію [16]. Дослідження гендерної специфіки показують, що жінки частіше зазнають емоційного впливу заздрості, що виражається у тривожності та комплексі меншовартості. У чоловіків це проявляється через конкурентність та агресію [3]. Вивчення в контексті соціальних мереж показало, що візуальні соціальні порівняння сприяють поширенню заздрості, яка, у свою чергу, впливає на самооцінку та соціальні відносини [3]. Поділяють заздрість на «чорну» (руйнівну) та «білу» (мотивуючу), що дозволяє краще зрозуміти її вплив на поведінку індивіда та взаємодію з оточенням [16]. У науковій літературі бракує емпіричних досліджень, присвячених конструктивному потенціалу заздрості, а також аналізу її проявів у різних культурних та соціальних контекстах [12; 13].

Заздрісність як особистісна риса може суттєво впливати на рівень конфліктності та агресивності індивіда. Дослідження останніх років виявили кілька ключових аспектів цього взаємозв'язку. Результати показують, що заздрісність може бути тісно пов'язана з агресивними проявами [1; 6]. Заздрісні особистості схильні приписувати оточуючим агресивні наміри, що може призводити до підвищеної ворожості та агресії у відповідь. Це підтверджується дослідженнями, які виявили, що заздрісність корелює з агресивністю та схильністю до конфліктної поведінки [8].

Люди з високим рівнем заздрісності частіше вступають у конфлікти через незадоволення своїм становищем порівняно з іншими [10]. Це може проявлятися у вигляді дратівливості, запальності та готовності до конфліктної взаємодії. Дослідження підтверджують, що заздрісність є одним із факторів, що підвищують конфліктність особистості [12]. Заздрісність може призводити до фрустрації через неможливість досягти бажаного, що, у свою чергу, викликає агресивні реакції. Заздрісні особистості часто мають занижену самооцінку, що робить їх більш вразливими до порівнянь з іншими та підвищує ймовірність агресивної поведінки. Заздрісність також може бути пов'язана з високим рівнем невротизму, який характеризується емоційною нестабільністю та схильністю до негативних емоцій, таких як гнів та роздратування.

Таким чином, заздрісність є чинником, що пов'язаний з конфліктністю та агресивністю особистості. Розуміння цього взаємозв'язку та впровадження відповідних психологічних інтервенцій може сприяти покращенню міжособистісних стосунків та зниженню рівня агресії в суспільстві

Мета статті – виявити та проаналізувати особливості взаємозв'язків між заздрісністю та рівнем конфліктності, агресивності особистості, а також визначити можливі чинники, що послаблюють або підсилюють цей зв'язок.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Заздрісність є складним психологічним феноменом, що має як внутрішньо-особистісні, так і міжособистісні прояви. Дослідження свідчать, що заздрість може виконувати як мотиваційну функцію, стимулюючи особистісний розвиток, так і деструктивну, сприяючи формуванню негативних соціальних установок та поведінкових стратегій [3]. Особливої уваги заслуговує питання взаємозв'язку заздрісності з агресивністю та конфліктністю особистості, адже саме ці характеристики можуть виступати як наслідок переживання заздрості та впливати на соціальну взаємодію людей. Різні форми заздрості — зневіра, неприязнь, маскування — можуть по-різному корелювати з особистісною агресивністю та схильністю до конфліктної

поведінки. У межах нашого дослідження ставилося завдання емпірично перевірити, наскільки значущими є ці взаємозв'язки та які аспекти заздрості виступають ключовими предикторами агресивності та конфліктності.

Основна гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що чим вищий рівень заздрісності особистості, тим вищою є її схильність до конфліктної та агресивної поведінки. Підставою для висунення гіпотези є сучасні психологічні теорії та емпіричні дослідження, які підтверджують зв'язок між заздрісністю, агресивністю та міжособистісними конфліктами.

У дослідженні брали участь здобувачі вищої освіти 2–4 років навчання (бакалаврський рівень), кількістю 154 особи, юнаків (69 осіб) та дівчат (85 осіб), віком від 18 до 23 років, які навчаються у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького, Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького та Пенітенціарної академії України.

Для досягнення дослідницької мети застосовано відповідний психодіагностичний інструментарій. Для дослідження заздрісності особистості використано «Методику дослідження заздрісності особистості» Т. Бескової, що містить 47 тверджень, які спрямовані на дослідження різних проявів заздрості, виявлення домінуючих станів, емоцій та способів поведінки особи, котра заздрить. Виділяють такі шкали (типи прояву заздрості): 1. «Заздрість-неприятнь». 2. «Заздрість-зневіра». 3. «Маскування» Загальний рівень заздрісності визначається сумою балів, що отримані за означеними шкалами, після чого бали переводяться у стени. Нижньою межею інтервалу нормативних значень є рівень вираження заздрісності 4 стена, верхній – 7 стенив.

Для виявлення схильності досліджуваних до конфліктності та агресивності як характеристик особистості використано методику «Особистісна агресивність і конфліктність» Є. Ільїна, П. Ковальова. Методика містить шкали: «запальність», «напористість», «образливість», «непоступливість», «безкомпромісність», «мстивість», «нетерпимість до думки інших», «підозрілість». Сума балів за шкалами «настирливість», «непоступливість» дає сумарний показник позитивної агресивності суб'єкта. Сума балів за шкалами «нетерпимість до думки інших», «мстивість» дає показник негативної агресивності суб'єкта. Сума балів за шкалами «безкомпромісність», «запальність», «образливість», «підозрілість» дає узагальнений показник конфліктності.

Для кореляційного аналізу застосовувався коефіцієнт кореляції Пірсона.

Показники заздрісності особистості

Шкали	M(SD)
Заздрість-неприятнь	5,3(1,6)
Заздрість-зневіра	6,5(2,1)
Маскування	7,2(2,3)

Дослідження заздрісності особистості дало змогу оцінити рівень її проявів за трьома основними шкалами: заздрість-неприятнь, заздрість-зневіра та маскування. Результати свідчать про те, що у здобувачів вищої освіти найвиразніше проявляється маскування заздрості, тоді як неприємнь через заздрість менш виражена. Середні дані за шкалою «Заздрість-неприятнь» ($M=5,3$; $SD=1,6$) свідчать про те, що відкрита ворожість у досліджуваних виражена помірно. Результати дослідження підтверджують висновки С. Грабовської та О. Кіт, які вказували, що студенти частіше заздрять не агресивно, а через механізми самооцінки – через порівняння себе з іншими та зневіру у власних можливостях [2]. Однак Д. Іщенко зазначає, що у молодіжному середовищі зростає агресивність, особливо у випадках соціальної нерівності, коли заздрість стає тригером для агресивної поведінки [6].

Середні дані за шкалою «Заздрість-зневіра» ($M=6,5$; $SD=2,1$) свідчать, що у досліджуваних заздрість найчастіше проявляється у вигляді самозневіри, ніж у формі відкритої неприємні. Дослідження С. Дмитрієвої та Л. Бутузової показало, що студенти з високою заздрісністю схильні до зниження мотивації та уникання конкуренції, що збігається з отриманими результатами [3]. Подібні тенденції відзначає О. Мохорева, яка вказує, що українські студенти рідше спрямовують заздрість у конкурентну боротьбу, а більше схильні до пасивної демотивації та уникнення зусиль [12].

Середні дані за шкалою «Маскування заздрості» ($M=7,2$; $SD=2,3$) є найвищими, це свідчить про те, що досліджувані найчастіше не відкрито проявляють заздрість, а приховують її, що може призводити до внутрішнього напруження. О. Саннікова та А. Лісовенко зазначають, що студенти частіше не визнають свою заздрість навіть перед собою, що ускладнює її переробку та може спричинити приховані негативні емоції [14]. С. Yang, R.-X. Tang у дослідженнях самоконтролю заздрісності вказали, що чим більше людина маскує заздрість, тим більш негативно це впливає на її психоемоційний стан [16].

Отже, виявлено, що здобувачі вищої освіти частіше приховують заздрість, ніж відкрито проявляють її у вигляді агресії чи неприязні. Заздрість у молоді переважно проявляється у вигляді самозневіри та зниження мотивації, ніж у формі боротьби чи конкуренції. Приховування заздрості може призводити до внутрішнього напруження та ризиків для емоційного благополуччя.

Результати дослідження особистісної агресивності та конфліктності респондентів представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Показники особистісної агресивності та конфліктності

Шкали	M(SD)
Запальність	5,1(1,3)
Настирливість	3,7(0,6)
Образливість	4,2(0,9)
Непоступливість	3,3(1,0)
Безкомпромісність	5,8(1,7)
Мстивість	3,6(1,1)
Нетерпимість до думки інших	3,8(1,0)
Підозрілість	4,9(1,7)
Позитивна агресивність	7,0(1,7)
Негативна агресивність	7,4(1,5)
Конфліктність	20,0(2,7)

Дослідження рівня агресивності та конфліктності серед здобувачів вищої освіти дозволило оцінити, наскільки поширеними є різні форми агресивної поведінки. Найбільш вираженими характеристиками є позитивна агресивність, негативна агресивність та безкомпромісність, що свідчить про активну боротьбу за власні інтереси та високу конфліктність серед досліджуваних. Здобувачі вищої освіти мають високий рівень як позитивної, так і негативної агресивності, що вказує на активне використання агресивних стратегій у комунікації. Найчастіше агресія виражається у безкомпромісності, запальності та підозрілості, що може ускладнювати міжособистісні взаємини. Високий рівень конфліктності підтверджує необхідність розвитку навичок ефективного спілкування та емоційної саморегуляції серед здобувачів освіти.

Д. Іщенко (2020) та С. Березка (2017) підтверджують, що висока конфліктність у студентському середовищі є типовою рисою через боротьбу в процесі соціальної адаптації [1; 6]. Н. Кетова та співавт. наголошують, що

агресивність може мати як деструктивні, так і продуктивні функції залежно від соціального контексту [7].

Результати кореляційного аналізу представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Показники взаємозв'язку між заздрістю та особистісною
агресивністю, конфліктністю (r)

Шкали	Заздрість-неприятність	Заздрість-зневіра	Маскування
Запальність	-,0603	,1160	,1652
Настирливість	,0814	-,1808	,0157
Образливість	-,0336	,1861	,0691
Непоступливість	,0916	,0476	,0409
Безкомпромісність	,0822	-,0361	-,1349
Мстивість	-,0480	-,0915	,1378
Нетерпимість до думки інших	-,2498	,0017	,0386
Підозрілість	,0205	-,0533	-,1099
Позитивна агресивність	-,0157	,0521	,0558
Негативна агресивність	-,0385	-,0200	,0168
Конфліктність	,1618	,0721	-,1019

Кореляційний аналіз виявив наявність як позитивних, так і негативних взаємозв'язків між показниками заздрісності та особистісної агресивності й конфліктності. Заздрість-неприятність має слабкий негативний зв'язок із нетерпимістю до думки інших ($r = -0,2498$), що може свідчити про те, що особи з високим рівнем такої заздрості менш схильні до категоричності в оцінках інших людей. Подібні результати відзначалися в роботах, які розглядали заздрість як чинник, що може як сприяти, так і гальмувати ворожість залежно від контексту [2].

Заздрість-зневіра демонструє помірний позитивний зв'язок із образливістю ($r = 0,1861$), що вказує на можливу схильність осіб із високою заздрістю до переживання власної вразливості й підвищеної чутливості до соціальних взаємодій. Це узгоджується з дослідженнями, які виявили, що

негативні емоції, пов'язані із заздрістю, можуть посилювати емоційну реактивність [12].

Заздрість-неприятнь має слабкий позитивний зв'язок із конфліктністю ($r = 0,1618$), що може свідчити про те, що ця форма заздрості супроводжується схильністю до суперечок. Дослідження свідчать про те, що люди, які заздрають іншим, частіше ініціюють конфлікти через внутрішню фрустрацію [15].

Маскування (скритність щодо власної заздрості) проявляє слабкий негативний зв'язок із конфліктністю ($r = -0,1019$), що може свідчити про те, що люди, які приховують свою заздрість, менш схильні до відкритих конфліктів.

Заздрість-зневіра має помірний негативний зв'язок із настирливістю ($r = -0,1808$). Це може означати, що люди, які переживають заздрість у формі зневіри (тобто сприймають себе як менш успішних, ніж інші), менш схильні до настирливості у взаємодії.

Маскування має слабкий позитивний зв'язок із мстивістю ($r = 0,1378$), що може означати, що люди, які приховують свою заздрість, можуть проявляти мстиві тенденції. Дослідження підтверджують, що латентна заздрість може перетворюватися на приховану агресію [13].

Отримані результати частково узгоджуються з попередніми дослідженнями впливу заздрісності на міжособистісні стосунки [8; 10; 12]. Це свідчить про те, що заздрісність може відігравати як деструктивну (через агресію та конфлікти), так і потенційно адаптивну роль (через уникнення конфронтації).

Висновки. Результати дослідження підтверджують, що заздрісність є значущим чинником, який пов'язаний із рівнем конфліктності та агресивності особистості. Встановлено, що різні форми заздрості (заздрість-неприятнь, заздрість-зневіра, маскування) мають специфічні взаємозв'язки з проявами агресивності та конфліктної поведінки. Заздрість-неприятнь виявилася пов'язаною з підвищеною конфліктністю, що може бути зумовлено її емоційною інтенсивністю та відкритою формою вираження. Заздрість-зневіра демонструє взаємозв'язок із образливістю та зниженням самооцінки, емоційною вразливістю особистості. Маскування заздрості, навпаки, має взаємозв'язок із прихованими формами агресії, такими як мстивість, що може свідчити про латентний характер конфліктної поведінки. Отримані дані свідчать, що заздрісність може сприяти формуванню деструктивних стратегій соціальної взаємодії, посилюючи ризик конфліктів та підвищуючи емоційну напруженість у міжособистісних відносинах.

Перспективами подальшого дослідження є аналіз чинників, що можуть зменшувати деструктивний вплив заздрісності (емоційний інтелект, когнітивні

стратегії регуляції емоцій тощо) та розробка програм психологічної корекції заздрісності особистості.

Література

1. Березка С. В. Причини та види агресивної поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 85–89.
2. Грабовська С., Кіт О. Схильність до заздрості у студентів. *Вісник Львівського університету. Серія Психологічні науки*. 2018. Вип. 2. С. 10–22.
3. Дмитрієва С. М., Бутузова Л. П. Особистісні патерни заздрісності та совісності в юнацькому віці. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2019. № 3 (42). С. 11–18.
4. Євдокімова О. О. Феномен заздрісності у сучасних дослідженнях. *Особистість, суспільство, закон*. 2021. С. 67–69.
5. Жеронкін А. В. Історія заздрості: історіографічний огляд. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2023. Вип. 68. С. 43–54.
6. Іщенко Д. І. Агресивність сучасної молоді: причини, шляхи профілактики. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2020. Вип. 10. С. 55–62.
7. Кетова Н. А., Ільїн М. Ю., Нікулін Є. А. До питання про агресивність у молодіжному середовищі. *Колекція гуманітарних досліджень*. 2018. №5(14). С. 74–79.
8. Кириченко Р.В. Дослідження проблеми агресивної поведінки сучасної молоді. *Scientific Journal Virtus*. 2017. № 15. С. 51–54
9. Лісовенко А. Ф. Заздрісність та нарцисизм. *Наука і освіта*. 2016. № 2–3. С. 83–90.
10. Лісовенко А. Риси та властивості особистостей, схильних і несхильних до заздрості. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 2(4). С. 152–167.
11. Мазоха І. С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. *Наука і освіта*. 2016. № 9. С. 99–104.
12. Мохорева О. М. Заздрісність особистості як чинник міжособистісних конфліктів. *Psychological journal*. 2022. Vol. 8, Issue 2 (58). P. 55–62.
13. Мохорева О. М. Феномен заздрісності у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 261–266.

14. Саннікова О. П., Лісовенко А. Ф. Уявлення студентів про феномен «заздрість». *Science and education a new dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (29). Issue. 57. P. 72–75.

15. Товт В. В. Психологічні особливості проявів агресивності в юнацькому віці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Психологія*. Вип. 2., 2021. С. 28–32.

16. Yang C., Tang R.-X. Validating the «Two Faces» of Envy: The Effect of Self-Control. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. P. 1–11.

References

1. Berezka, S. V. (2017). Causes and Types of Aggressive Behavior in Personality. *Young Scientist*, 9, pp. 85–89.

2. Hrabovska, S., & Kit, O. (2018). Tendency to Envy Among Students. *Bulletin of Lviv University. Psychological Sciences Series*, 2, pp. 10–22.

3. Dmytriieva, S. M., & Butuzova, L. P. (2019). Personal Patterns of Envy and Conscientiousness in Adolescence. *Bulletin of Kyiv Institute of Business and Technology*, 3(42), pp. 11–18.

4. Yevdokymova, O. O. (2021). The Phenomenon of Envy in Modern Research. *Personality, Society, Law*, pp. 67–69.

5. Zheronkin, A. V. (2023). The History of Envy: A Historiographical Review. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science»*, 68, pp. 43–54.

6. Ishchenko, D. I. (2020). Aggressiveness of Modern Youth: Causes and Prevention Strategies. *Actual Problems of Psychology in Educational Institutions*, 10, pp. 55–62.

7. Ketova, N. A., Ilyin, M. Yu., & Nikulin, Y. A. (2018). On the Issue of Aggressiveness in the Youth Environment. *Collection of Humanitarian Studies*, 5(14), pp. 74–79.

8. Kyrychenko, R. V. (2017). The Study of the Problem of Aggressive Behavior Among Modern Youth. *Scientific Journal Virtus*, 15, pp. 51–54.

9. Lisovenko, A. F. (2016). Envy and Narcissism. *Science and Education*, 2–3, pp. 83–90.

10. Lisovenko, A. (2016). Traits and Characteristics of Individuals Prone and Not Prone to Envy. *Collection of Scientific Papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Psychological Sciences Series*, 2(4), pp. 152–167.

11. Mazocha, I. S. (2016). Aggressiveness as a Factor in Conflict Behavior of Personality. *Science and Education*, 9, pp. 99–104.
12. Mokhoreva, O. M. (2022). Envy as a Factor of Interpersonal Conflicts. *Psychological Journal*, 8(2)(58), pp. 55–62.
13. Mokhoreva, O. M. (2022). The Phenomenon of Envy in Foreign and Domestic Research. *Habitus*, 41, pp. 261–266.
14. Sannikova, O. P., & Lisovenko, A. F. (2015). Students' Perceptions of the Phenomenon of Envy. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (29), 57, pp. 72–75.
15. Tovt, V. V. (2021). Psychological Features of Aggressiveness in Adolescence. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Psychology Series*, 2, pp. 28–32.
16. Yang, C., & Tang, R.-X. (2021). Validating the «Two Faces» of Envy: The Effect of Self-Control. *Frontiers in Psychology*, 12, pp. 1–11.

Ostopolets I.Yu., Medvid I.V., Kukhar T.V., Rajabova S. Sh., Tkachenko O.A.

ENVY AS A FACTOR OF PERSONALITY CONFLICT AND AGGRESSIVENESS

The article presents the results of a theoretical analysis and empirical study of the relationship between envy, conflict, and aggressiveness in personality.

The purpose of the study is to identify and analyze the characteristics of the relationship between envy and the levels of conflict and aggressiveness in personality.

Scientific novelty. It has been proven that envy is a significant factor associated with the levels of aggressiveness and conflict in personality. In particular, envy-hostility has a positive relationship with conflict, envy-despair correlates with increased resentment, and masked envy is interrelated with latent aggression (vindictiveness). It is likely that the most destructive forms of envy contribute to increased social tension and a higher level of interpersonal conflicts.

Conclusions. The study results indicate the necessity of considering the level of envy in personality when developing psychological programs aimed at optimizing interpersonal relationships and fostering constructive communication strategies. Special attention should be given to developing emotional self-regulation, increasing awareness of one's own emotions, and improving social interaction skills.

Key words: *envy, aggressiveness, conflict, interpersonal relationships, psychological regulation.*

Остополець Ірина Юріївна – кандидат психологічних наук, доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького, м. Запоріжжя;

Медвідь Інна Василівна – магістр психології, старший викладач кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя;

Кухар Тетяна Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, Пенітенціарна академія України;

Раджабова Сабіна Шаїдівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя;

Ткаченко Олена Анатоліївна – здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня 053 Психологія, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя.

*Ситнік С.В. (ORCID 0000-0001-5875-919X),
Білуха Т.І. (ORCID 0000-0001-9749-3347),
Свіденська Г.М. (ORCID 0000-0003-1580-8881),
Скляр О.Є. (ORCID 0009-0004-4567-6378),
Теліков О.В. (ORCID 0009-0005-5914-3625)*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ І СТИЛІВ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті представлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та стилями поведінки в конфліктах у здобувачів вищої освіти.

***Метою дослідження** є визначення характеру впливу різних типів акцентуації на вибір стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях студентів.*

***Наукова новизна.** На основі кореляційного аналізу було виявлено статистично значущі взаємозв'язки між акцентуаціями характеру та конфліктною поведінкою для гіпертичного, емотивного, педантичного, циклотимічного та демонстративного типів. Гіпертичні та демонстративні особи схильні до суперництва, а емотивні, екзальтовані до співробітництва. Циклотимічні та дистимічні особи обирають уникнення, а педантичні та тривожні – компроміс або пристосування.*

***Висновки.** Результати дослідження підтверджують гіпотезу про те, що типи акцентуації значною мірою визначають вибір стратегії поведінки у конфліктах. Одержані висновки мають важливе значення для корекції конфліктної поведінки в освітньому середовищі та для розвитку ефективних стратегій взаємодії.*

***Ключові слова:** акцентуації характеру, конфліктна поведінка, стиль поведінки, здобувачі вищої освіти, конфлікти.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві значно зростає рівень конфліктності в освітньому середовищі, що зумовлює актуальність дослідження психологічних детермінант поведінки здобувачів вищої освіти у конфліктах. Однією з важливих характеристик особистості, що впливає на стиль поведінки в конфлікті, є акцентуації характеру.

Акцентуації характеру – це крайні варіанти норми, при яких певні риси особистості виражені надмірно, що може сприяти вибірковій вразливості до психотравмуючих чинників та визначати специфіку поведінки у конфліктних ситуаціях [2]. Різні типи акцентуацій можуть впливати на стиль реагування в конфліктах.

Дослідження взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та стилями поведінки у конфлікті у здобувачів вищої освіти дозволить не лише визначити ключові закономірності цього впливу, а й сприяти розробці рекомендацій для ефективного управління конфліктною взаємодією в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та стилями поведінки у конфлікті є однією з ключових у сучасній психології особистості. Поняття акцентуацій характеру було вперше введено Карлом Леонгардом у 1968 році. Розширив цю концепцію А. Лічко, який адаптував класифікацію акцентуацій для підлітків і молоді, наголошуючи, що вони впливають на міжособистісну взаємодією та можуть визначати поведінку у стресових ситуаціях [2; 4].

Щодо стилів поведінки у конфліктах, значний внесок у їх вивчення зробили К. Томас і Р. Кілман, які запропонували модель п'яти стратегій поведінки у конфліктах: суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення та пристосування [7].

Одне з найбільш релевантних досліджень, присвячених темі, проведене У. Михайлишин, І. Юхименко та Я. Шимоняк, стосувалося вивчення акцентуацій характеру та конфліктної поведінки підлітків [6]. У дослідженні було виявлено, що: гіпертимний тип акцентуації пов'язаний із активним включенням у конфлікти, часто через стиль суперництва; особи з демонстративним типом акцентуації проявляють схильність до маніпулятивних стратегій та компромісів; шизоїдний тип тяжіє до уникнення конфліктів; конформний тип схильний підлаштовуватися під інших, тобто демонструє пристосування. Ці результати можуть бути екстрапольовані на студентську вибірку, оскільки особливості акцентуацій характеру залишаються досить стабільними протягом юнацького віку.

Дослідження О. Ловка та А. Кондратюк серед працівників охорони показало, що риси характеру та акцентуації особистості визначають вибір стратегії конфліктної поведінки [5]. Було встановлено, що: демонстративний, емотивний та екзальтований типи частіше використовують співпрацю або

компроміс; тривожний та застрягаючий типи схильні до уникнення; гіпертимний та педантичний типи частіше застосовують суперництво.

Дослідження Н. Левус і Е. Ткачук виявило, що існують гендерні відмінності у конфліктній поведінці залежно від типу акцентуацій характеру [3]. Зокрема: суперництво частіше зустрічається серед чоловіків з педантичним типом акцентуації. Жінки з емотивною акцентуацією схильні до співпраці у вирішенні конфліктів. Тривожний тип у жінок та застрягаючий у чоловіків частіше корелюють зі стилем уникнення. Ці результати важливі для корекції конфліктної поведінки людей з урахуванням гендерних особливостей.

Аналіз сучасних наукових праць свідчить про те, що існує взаємозв'язок між типами акцентуацій характеру та переважним стилем поведінки у конфлікті. Різні типи акцентуацій визначають схильність до певних стратегій: активні (гіпертимні, демонстративні) – суперництво, співпраця, компроміс; пасивні (тривожні, шизоїдні) – уникнення, пристосування. Фактор статі також впливає на стиль конфліктної поведінки. Здобувачі вищої освіти з певними акцентуаціями потребують індивідуального підходу для формування ефективних стратегій вирішення конфліктів.

Отже, аналіз наукових здобутків свідчить про існування стабільних взаємозв'язків між акцентуаціями характеру та стилями поведінки у конфліктах. Однак, незважаючи на значний обсяг наукових розвідок, залишається недостатньо вивченим питання специфіки такого взаємозв'язку в освітньому середовищі, що визначає актуальність цієї роботи.

Мета статті – проаналізувати особливості взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та стилями поведінки у конфлікті у здобувачів вищої освіти, визначити характер впливу різних типів акцентуацій на вибір стратегії конфліктної взаємодії.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Проведений аналіз сучасних наукових досліджень підтверджує, що акцентуації характеру є важливим чинником, який визначає стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях. Виявлено, що окремі типи акцентуацій (гіпертимний, демонстративний, тривожний тощо) мають статистично значущі кореляції з певними стилями поведінки у конфлікті [3; 4; 5; 6]. Зважаючи на це, завданням дослідження є емпірична перевірка взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та стилями конфліктної поведінки у здобувачів вищої освіти. Це дозволить не лише підтвердити отримані теоретичні висновки, а й виявити особливості конфліктної поведінки студентської молоді в умовах освітнього середовища.

Гіпотеза дослідження – припускається, що існує статистично значущий взаємозв'язок між типами акцентуацій характеру здобувачів вищої освіти та їхніми стилями поведінки у конфліктних ситуаціях.

У дослідженні брали участь здобувачі вищої освіти 2–3 років навчання (бакалаврський рівень), ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, кількістю 92 особи, серед яких 35 юнаків та 57 дівчат, віком від 18 до 21 року.

Для визначення стилів поведінки в конфлікті використовувався «Опитувальник Томаса-Кілмана: типи поведінки у конфлікті» (К. Томас, Р. Кілман). Автори методики виділяють такі способи регулювання конфліктів: 1) суперництво (конкуренція) як прагнення добитися задоволення своїх інтересів в збиток інтересів іншого; 2) пристосування, що означає, в протилежність суперництву, принесення в жертву власних інтересів заради іншого; 3) компроміс – взаємні поступки заради досягнення мети; 4) уникнення, для якого характерним є як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденцій до досягнення власних цілей; 5) співпраця – повне задоволення інтересів обох сторін.

Для визначення акцентуацій характеру використовувався «Опитувальник акцентуацій характеру» К. Леонгарда, Г. Шмішека. За класифікацією К. Леонгарда виділяють десять основних типів акцентуації: гіпертимний; застрягаючий; емотивний, афективно лабільний; педантичний; тривожний; циклотимічний; демонстративний; збудливий; дистимічний; екзальтований. Всі групи акцентуацій об'єднуються за принципом властивостей характеру або темпераменту. До акцентуації властивостей характеру відносять: демонстративність; педантичність; збудливість; застрягання. Решта видів акцентуацій відноситься до особливостей темпераменту і відображає темп і глибину афективних реакцій. Ознакою акцентуації є показник понад 18 балів.

Для кореляційного аналізу використано коефіцієнт кореляції Пірсона.

Результати дослідження типів акцентуації у здобувачів вищої освіти представлені в табл. 1.

Показники вираженості типів акцентуацій характеру у здобувачів вищої освіти (N=92)

Типи акцентуації	M(SD)
Гіпертимний	15,1±3,1
Застрягаючий	9,8±2,3
Емотивний	14,9±3,0
Педантичний	8,5±1,9
Тривожний	10,9±2,7
Циклотимічний	12,8±2,3
Демонстративний	13,3±2,5
Збудливий	14,6±2,9
Дистимічний	10,1±2,4
Екзальтований	12,0±2,1

Найбільш вираженими акцентуаціями характеру у досліджуваних виявилися: гіпертимний тип (15,1±3,1), що свідчить про підвищену активність, товариськість та оптимістичність опитаних здобувачів вищої освіти. Вони, як правило, проявляють ініціативність у міжособистісних контактах. Емотивний тип (14,9±3,0), що може свідчити про підвищену чутливість та емпатію респондентів. Збудливий тип (14,6±2,9), який вказує на схильність до імпульсивності, що часто проявляється через агресивну поведінку або конфліктність. Демонстративний тип (13,3±2,5) вказує на схильність до застосування маніпулятивних стратегій у спілкуванні.

Менш виражені акцентуації: педантичний тип (8,5±1,9), це свідчить про те, що досліджувані не схильні до надмірної деталізації та перфекціонізму у поведінці. Застрягаючий (9,8±2,3) та дистимічний (10,1±2,4) типи – відносно невисокий рівень цих акцентуацій вказує, що здобувачі вищої освіти рідше зосереджуються на негативних переживаннях і, ймовірно, не схильні до затяжних конфліктів.

Середні рівні вираженості акцентуацій: циклотимічний тип (12,8±2,3) – коливання настрою може впливати на те, що досліджувані демонструють різні моделі поведінки в залежності від емоційного стану. Екзальтований тип (12,0±2,1) – такі особи можуть бути імпульсивними, швидко змінювати свої погляди, що може відображатися у різних стратегіях поведінки.

Отримані результати свідчать про те, що більшість здобувачів освіти досліджуваної вибірки характеризуються підвищеним емоційним фоном, який поєднується з вираженою активністю, комунікабельністю та соціальною адаптивністю. Зокрема, у них відзначається жвавість, висока рухливість, товариськість, прагнення до лідерства, підвищена самооцінка, а також яскраво виражені невербальні компоненти спілкування. Разом з тим, результати продемонстрували наявність тенденції до недостатнього контролю над власними емоціями та імпульсами, що виражається у підвищеній імпульсивності, демонстративності поведінки, зниженій здатності до саморегуляції. Також відзначено схильність до артистичності, емоційності, чутливості, співпереживання, м'якосердя та вразливості. Ці особливості свідчать про те, що серед досліджуваних здобувачів вищої освіти переважають особи із схильністю до активної участі у міжособистісній взаємодії. Недостатній рівень серйозного ставлення до обов'язків та контроль над власними потягами може вказувати на необхідність розвитку навичок саморегуляції та емоційного інтелекту.

Результати дослідження особливостей поведінки у конфліктних ситуаціях представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Показники вираженості типів поведінки у конфлікті
здобувачів вищої освіти (N=92)**

Тип поведінки	%
Суперництво	18,4
Співробітництво	15,6
Компроміс	24,5
Запобігання	25,5
Прийняття	16,0

Результати свідчать, що найбільш поширеними стратегіями поведінки досліджуваних здобувачів вищої освіти у конфлікті є: стиль запобігання (25,5%), що свідчить про значну частку респондентів, які воліють уникати конфліктних ситуацій замість активного розв'язання проблеми. Така поведінка може бути зумовлена підвищеною тривожністю, невпевненістю у собі або небажанням брати відповідальність за вирішення конфлікту. Компроміс (24,5%) також є поширеним варіантом поведінки, що демонструє готовність здобувачів йти на взаємні поступки. Це свідчить про прагнення до балансу у стосунках та схильність до пошуку спільного рішення.

Менш вираженими стратегіями є: суперництво (18,4%) – вказує, що частина здобувачів схильна до активного захисту власних інтересів, навіть на шкоду іншим. Це може бути пов'язано з високою самооцінкою, прагненням до лідерства та імпульсивністю. Пристосування (16,0%) характерне для здобувачів, які уникають відкритої конфронтації, легко підлаштовуються під думку інших, що може бути пов'язано з високим рівнем емотивності або демонстративності. Співробітництво (15,6%) виявилось найменш популярним, що може свідчити про недостатній рівень навичок конструктивної комунікації та вирішення конфліктів через взаємодію.

Далі був проведений кореляційний аналіз для виявлення особливостей взаємозв'язку між акцентуаціями характеру особистості і стилями реагування в конфліктних ситуаціях. Отримані результати представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Показники взаємозв'язку акцентуацій характеру і типів реагування в конфлікті у здобувачів вищої освіти (r)

Тип реагування	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Запобігання	Пристосування
Тип акцентуації					
Гіпертимний	0,37*	0,22	0,46**	0,08	0,12
Застрягаючий	0,02	0,17	0,15	0,36*	0,33*
Емотивний	-0,33*	0,44**	0,33*	0,45**	0,34*
Педантичний	0,15	0,03	0,12	0,42**	0,33*
Тривожний	0,13	0,22	0,34*	0,33*	0,12
Циклотимічний	0,02	0,05	0,12	0,54**	0,35*
Демонстративний	0,44**	-0,32*	0,08	0,05	0,16
Збудливий	0,35*	-0,37*	0,06	0,03	0,06
Дистимічний	0,17	0,21	0,33*	0,37*	0,33*
Екзальтований	-0,33*	0,36*	0,37*	0,33*	0,12

Примітка: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Статистично значущі кореляції ($p \leq 0,01$) виявлені для гіпертимного, емотивного, педантичного, циклотимічного та демонстративного типів акцентуацій. Помітні тенденції ($p \leq 0,05$) спостерігаються для застрягаючого, тривожного, дистимічного та екзальтованого типів. Відсутні або слабкі кореляції – для збудливого типу (окрім зв'язку із суперництвом).

Гіпертимний тип має позитивний взаємозв'язок із суперництвом та компромісом ($r = 0,46$, $p \leq 0,01$ з компромісом; $r = 0,37$, $p \leq 0,05$ з суперництвом). Гіпертимні особи активні, комунікабельні та прагнуть до лідерства, що сприяє використанню суперництва у боротьбі за власні інтереси. Одночасно вони схильні до компромісів, оскільки цінують соціальні контакти та можуть шукати взаємовигідні рішення. Нейтральний або слабкий зв'язок з іншими стилями може означати, що гіпертимні особи рідко уникають конфліктів або пристосовуються.

Застрягаючий тип має позитивний взаємозв'язок із уникненням та пристосуванням ($r = 0,36$, $p \leq 0,05$ з уникненням; $r = 0,33$, $p \leq 0,05$ з пристосуванням). Особи із застрягаючим типом мають ригідне мислення, тривалий час переживають образи, тому часто вибирають уникнення конфлікту, щоб не провокувати відкриту конфронтацію. Водночас їхня підвищена емоційна напруженість може сприяти використанню пристосування, щоб знизити рівень стресу.

Емотивний тип має позитивний взаємозв'язок зі співробітництвом та уникненням, негативний із суперництвом ($r = 0,44$, $p \leq 0,01$ з співробітництвом; $r = 0,45$, $p \leq 0,01$ з уникненням). Особи з високою емпатією уникають агресивної конфронтації (негативна кореляція із суперництвом, $r = -0,33$). Вони або намагаються уникати конфлікту, або знаходити спільне рішення через співробітництво.

Педантичний тип має позитивний взаємозв'язок з уникненням та пристосуванням ($r = 0,42$, $p \leq 0,01$ з уникненням; $r = 0,33$, $p \leq 0,05$ з пристосуванням). Такі особи уникають конфліктів через потребу в чіткості та порядку. Вони можуть вибирати пристосування, щоб уникнути непередбачуваних ситуацій.

Тривожний тип має позитивний взаємозв'язок з компромісом ($r = 0,34$, $p \leq 0,05$). Тривожні особи не люблять конфліктів, але водночас прагнуть не втратити стосунки, тому, ймовірно, використовують компроміс.

Циклотимічний тип має найвищий позитивний взаємозв'язок із уникненням ($r = 0,54$, $p \leq 0,01$). Через часті зміни настрою такі особи можуть уникати конфліктів, коли знаходяться в емоційно нестабільному стані.

Демонстративний тип має позитивний взаємозв'язок із суперництвом, негативний зі співробітництвом ($r = 0,44$, $p \leq 0,01$ з суперництвом; $r = -0,32$, $p \leq 0,05$ із співробітництвом). Особистості такого типу прагнуть уваги та соціального визнання, схильні до суперництва. Водночас вони менш схильні до співробітництва, оскільки для них, напевно, важливіше домінувати, ніж знаходити компроміс.

Збудливий тип має позитивний взаємозв'язок із суперництвом ($r = 0,35$, $p \leq 0,05$). Імпульсивні особи часто реагують агресивно та можуть використовувати суперництво як основну стратегію.

Дистимічний тип має позитивний взаємозв'язок із уникненням ($r = 0,37$, $p \leq 0,05$). Вірогідно, через низьку самооцінку та соціальну пасивність дистимічні особи воліють уникати конфліктів.

Екзальтований тип має позитивний взаємозв'язок зі співробітництвом та компромісом ($r = 0,36$, $p \leq 0,05$ з співробітництвом, $r = 0,37$, $p \leq 0,05$ з компромісом). На нашу думку, через емоційну експресивність такі особи схильні до активної соціальної взаємодії, що проявляється у співробітництві або компромісі.

Результати дослідження узгоджуються з попередніми емпіричними роботами, які вивчали взаємозв'язок між акцентуаціями характеру та стратегіями поведінки у конфлікті. Порівняльний аналіз дозволяє не лише підтвердити виявлені тенденції, а й розширити контекст досліджуваної проблематики. Н. Левус і Е. Ткачук у своєму дослідженні серед студентської молоді виявили, що: педантичний тип акцентуації найбільше пов'язаний зі стилем уникнення, що співпадає з нашими даними; емотивні особи частіше використовують співробітництво, що також підтверджується нашими результатами; демонстративний тип має зв'язок із суперництвом, що повністю збігається з нашими висновками [3]. Отже, результати нашого дослідження підтверджують висновки щодо впливу акцентуацій характеру на стратегії конфліктної поведінки.

О. Ловка і А. Кондратюк досліджували конфліктну поведінку працівників охоронних структур, і хоча їх вибірка відрізнялася від нашої, деякі закономірності збігаються: виявлено, що гіпертимний тип має позитивний зв'язок із суперництвом і співробітництвом, що узгоджується з нашими результатами; збудливий тип демонстрував високу агресивність і суперництво, що також підтверджується нашим показником [5]. Отже, незважаючи на різний соціальний контекст, базові механізми взаємозв'язку акцентуацій характеру та стратегій поведінки у конфліктах залишаються схожими. Таким чином, отримані

результати доповнюють попередні наукові дослідження, розширюючи розуміння цієї проблематики.

Висновки. Статистично значущі кореляції між акцентуаціями характеру та стилями конфліктної поведінки були встановлені. Результати показують, що окремі акцентуації характеру мають специфічний вплив на вибір стратегій поведінки в конфліктах. Так, особи з гіпертимним та демонстративним типами акцентуацій схильні до активного змагання, в той час як емотивні та екзальтовані індивіди віддають перевагу співпраці. Циклотимічні та дистимічні особи частіше обирають уникнення конфліктних ситуацій, а педантичні та тривожні типи схильні до компромісу або пристосування. Одержані дані підтверджують наявність стійких взаємозв'язків між акцентуаціями характеру та стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях серед здобувачів вищої освіти, що підкреслює важливість індивідуального підходу в корекції конфліктної поведінки в освітньому середовищі.

Перспективами подальших досліджень є комплексний аналіз взаємозв'язку акцентуацій характеру з емоційним інтелектом у контексті конфліктної поведінки особистості.

Література

1. Бондарчук Д., Проскурка Н. Вплив емоційного інтелекту на вибір стратегій поведінки в конфлікті. *Вісник НАУ. Серія: Педагогіка. Психологія.* 2022. Вип. 2(21). С. 91–96.
2. Бочаріна Н.О., Михайленко Н.К. Акцентуації характеру та їх вплив на поведінку підлітків. *Молодий вчений.* 2017. № 11 (51) С. 785–788.
3. Левус Н., Ткачук Е. Схильність осіб з різними акцентуаціями характеру до певного стилю поведінки у конфлікті. *Молодий вчений.* 2021. Вип. 8 (96). С. 25–29.
4. Лисенкова І. П., Бурячок А. В. Вплив акцентуацій характеру підлітків на поведінку в конфліктних ситуаціях. *Габітус.* 2022. Випуск 42. С. 64–68.
5. Ловка О., Кондратюк А. Стратегії поведінки в конфліктах працівників охорони з різними особистісними властивостями. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2022. № 2 (26). С. 82–90.
6. Михайлишин У. Б., Юхименко І. В., Шимоняк Я. О. Акцентуації характеру та конфліктна поведінка підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2024. №1. С. 86-90.

7. Thomas K. W., Kilmann R. H. Interpersonal Conflict-Handling Behavior as Reflections of Jungian Personality Dimensions. *Psychological Reports*. 1975. Vol. 37. No. 3. P. 971–980.

References

1. Bondarchuk, D., & Proskurka, N. (2022). The impact of emotional intelligence on the choice of conflict behavior strategy. *Visnyk of NAU. Series: Pedagogy. Psychology*, 2(21), 91–96.
2. Bocharina, N. O., & Mykhailenko, N. K. (2017). Character accentuations and their impact on adolescent behavior. *Young Scientist*, 11(51), 785–788.
3. Levus, N., & Tkachuk, E. (2021). The tendency of individuals with different character accentuations to adopt specific conflict behavior styles. *Young Scientist*, 8(96), 25–29.
4. Lysenko, I. P., & Buryachok, A. V. (2022). The impact of adolescent character accentuations on conflict behavior. *Habitus*, 42, 64–68.
5. Lovka, O., & Kondratiuk, A. (2022). Conflict behavior strategies of security workers with different personality traits. *Organizational Psychology. Economic Psychology*, 2(26), 82–90.
6. Mykhaylyshyn, U. B., Yukhymenko, I. V., & Shymoniak, Ya. O. (2024). Character accentuations and conflict behavior in adolescents. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 1, 86–90.
7. Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1975). Interpersonal conflict-handling behavior as reflections of Jungian personality dimensions. *Psychological Reports*, 37(3), 971–980.

Sytnik S.V., Bilukha T.I., Svidenska G.M., Sklyar O.E., Telikov O.V.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CHARACTER ACCENTUATIONS AND CONFLICT BEHAVIOR STYLES AMONG HIGHER EDUCATION STUDENTS

This article presents the results of a theoretical analysis and empirical study of the relationship between character accentuations and conflict behavior styles among higher education students.

The purpose of the study is to determine the nature of the influence of different types of character accentuations on the choice of behavior strategies in conflict situations among students.

Scientific novelty. Based on correlation analysis, statistically significant relationships between character accentuations and conflict behavior were found for

hyperthymic, emotive, pedantic, cyclothymic, and demonstrative types. Hyperthymic and demonstrative individuals tend to be competitive, while emotive and exalted individuals are inclined towards cooperation. Cyclothymic and dysthymic individuals prefer avoidance, while pedantic and anxious individuals tend to choose compromise or accommodation.

Conclusions. The results of the study confirm the hypothesis that character accentuations largely determine the choice of conflict behavior strategies among students. The findings have important implications for correcting conflict behavior in the educational environment and for developing effective interaction strategies.

Key words: *character accentuations, conflict behavior, behavior styles, higher education students, conflicts.*

Ситнік Світлана Володимирівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса;

Білуха Тамара Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси;

Свіденська Галина Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Дніпро;

Скляр Олександра Євгенівна – викладач-стажист кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя;

Теліков Олександр Володимирович – старший викладач кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя.

МОДА І СТИЛЬ ЯК ЗАСІБ САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито особливості самовираження і самопрезентації особистості засобами моди і персонального стилю. Проведено аналіз наукових досліджень щодо розгляду взаємозв'язків між зовнішнім виглядом людини та її емоціями, самооцінкою, соціокультурною самоідентифікацією та ціннісними орієнтаціями. Індивідуальний смак та особистий стиль відображають усвідомлені, бажані цілі людини та її несвідомі мотиви і переживання. Самовираження особистості полягає в активному прагненні людини проявити внутрішній потенціал та індивідуальну своєрідність в діяльності, в спілкуванні, творчості та вирішенні життєвих задач.

Мода - поліфункціональний феномен, що включений в культурне, політичне, економічне та соціальне життя сучасної людини. Мода здебільшого пов'язана з одягом і аксесуарами, певним стилем і способом їх комбінування. Це елітна креативна індустрія, колективний смак, який постійно змінюється і розвивається. Мода виступає як один із механізмів соціальної регуляції і саморегуляції людської поведінки; глобальний інструмент впливу на свідомість і поведінку інших; як показник соціального статусу і престижу; як показник естетичної цінності; як маркер національної, професійної та гендерної приналежності. Водночас мода завжди є дуже індивідуальною та дозволяє людині проявити свої переконання та унікальність.

Дизайн зовнішності людини включає створення певного візуального іміджу з допомогою елементів одягу, аксесуарів, зачіски і макіяжу, оформлення зовнішнього вигляду, емоційної та естетичної подачі індивідуального образу. Турбота про власний персональний стиль та візуальний імідж є важливою складовою життєвої компетентності особистості, інструментом психологічного впливу та індивідуального самовираження. Важливо, щоб особистість, її внутрішнє самовідчуття, одяг, стиль життя, естетичний смак та самовираження гармоніювали між собою. Вбрання і моду можна використовувати багатьма позитивними способами для підвищення самооцінки, покращення самопочуття, успішної самореалізації в особистому житті та досягненні професійних цілей.

Мета статті – розкрити особливості моди і стилю як засобів самовираження особистості.

***Ключові слова:** психологія моди, персональний стиль, дизайн зовнішності людини, самовираження, самопрезентація, гендер, наслідування, ідентичність, візуальна комунікація.*

Постановка проблеми. Глобальне інформаційне суспільство надає людині безліч різнотипних, часто прямо протилежних варіантів і моделей самореалізації, поведінки та комунікації. Успішне функціонування особистості передбачає активне індивідуалізоване відтворення суспільного досвіду та формування власного морального відношення до світу і свого місця в ньому, розкриття можливостей, потенціалів людини, її творчої природи.

Мода – це соціокультурний феномен, дзеркало суспільства, що відображає ставлення особистості до себе та інших людей. Мода поєднує колективне та індивідуальне, наочно виражає дух часу, безпосередні ознаки соціальних, політичних, економічних і культурних змін. Сміливість, духовна свобода, багатогранність в самореалізації і самоідентифікації особистості проявляється в провокативних модних тенденціях, несподіваних візуальних трендах, незвичному зовнішньому вигляді. Пліуралізм в естетиці і моді став тотальним, цінується вміння створити свій неповторний стиль зовнішності, оригінальність, еkleктизм, екстравагантність і самоіронія. Мода і стиль допомагають людині заявити про себе, встановити зв'язок з іншими та досягти своїх цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення різних аспектів феномену моди відбувається в історії, філософії, соціології, культурології, естетиці, економіці та психології. С.М. Пазиніч досліджує соціально-естетичне значення моди в просторі національної культури (2022). Р.І. Безугла вивчає український народний костюм в соціокультурному контексті сучасності (2022). В. Забора розглядає особистий стиль як спосіб трансляції інформації щодо ідентичності автора через різні візуальні компоненти (2023). Р. Кириченко, Т.Шеляг досліджують особливості впливу моди на свідомість та поведінку особистості (2020). І. Гриник аналізує особливості самопрезентації особистості засобами моди (2020). Н.Ф. Шевченко досліджує особливості ставлення особистості до власного зовнішнього вигляду (2021). К.О. Кисельова звертає увагу на зв'язок між особливостями сприйняття людини та її самовираженням через одяг (2018). Л. Козловська, Є. Потапчук вивчають вплив соціального

оточення на вибір одягу в контексті професійної діяльності (2024). І.В. Кущик аналізує гендерні трансформації в еволюції моди та модних тенденцій (2021). Dawnn Karen, засновниця Інституту психології моди (Fashion Psychology Institute) досліджує взаємозв'язок між зовнішнім виглядом та емоційним станом, самооцінкою і поведінкою людини (2022). Jennifer Baumgartner показує взаємозв'язки між психологічними проблемами та помилками у підборі гардеробу (2012). Carolyn Maig звертає увагу на значимість концепцій «стабільної» та «етичної моди» для сучасного суспільства (2018).

Мета статті – розкрити особливості моди і стилю як засобів самовираження особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів досліджень. Термін «мода» походить від латинського *modus*, що перекладається як «міра, спосіб, правило» та означає нетривале панування певного смаку в будь-якій сфері життя або культури в цілому (С.М.Пазиніч, 2022). Навіть тоді, коли людина ігнорує чи заперечує вплив моди на себе, то цим виражає якесь власне відношення до різних сторін соціального життя. У кожного народу, в кожній історичній добі формувалися свої відмітні знаки і символи. Наприклад, народний костюм до початку ХХ століття з допомогою кольорів, візерунків, аксесуарів позначав етнічну приналежність людини, вік, матеріальний і сімейний статус, наявність дітей. Розвиток моди, популярність різних елементів жіночого та чоловічого костюму тісно пов'язані з соціально-політичними, філософськими, виробничими, мистецькими та естетичними факторами (С.М.Пазиніч, 2022).

Руслана Безугла зазначає, що актуалізація значення народного костюма на початку ХХІ століття в Україні пов'язана з виявом патріотичних почуттів, популяризацією національної ідеї та демонстрацією громадянської і політичної позиції (2022). Народний костюм пройшов у своєму розвитку довгий шлях та тісно пов'язаний з історією народу, його естетичними й моральними цінностями, уособлює світоглядну систему українців, що втілена засобами декоративно-ужиткового мистецтва (Р.І.Безугла, 2022: 96). Відбувається відродження традицій та їх удосконалення в сучасній моді. Національний український колорит у гардеробі лідерів суспільної думки привертає увагу до роботи вітчизняних дизайнерів, сприяє зростанню популярності етномотивів у святковому та повсякденному вбранні українців.

Мода і стиль виступають як важливі аспекти життєтворчості особистості. При цьому мода мінлива, динамічна та соціально детермінована. Стиль більшою мірою визначається внутрішніми індивідуальними цінностями і мотивами.

В.Забора підкреслює, що особистий стиль має суб'єкту, самодетерміновану природу та відображає естетичні вподобання людини, самоставлення, ідентичність і конгруентність (В.Забора, 2023). Процес конструювання особистого стилю включає взаємодію індивідуального самовираження, культурного контексту, модних тенденцій, рефлексивності та суб'єктивного досвіду. Автор розглядає семіотичні характеристики різних візуальних компонентів стилю. Наприклад, одяг відображає такі ознаки: захищеність, комфорт, відповідність соціальній нормі, контекстуальність, схема тіла, маскуліність-фемінність, агентність, формування основи, підбір фону. Семіотика взуття: ставлення до здоров'я, активність, професійна спрямованість, демонстрація статусу, соціальна ієрархія, агентність, акцентуація чи доповнення фону. Зачіска відображає ставлення до тіла, контекстуальність, самовираження, статус, культурну належність, маніфестація стилю і основа мімічної комунікації (В.Забора, 2023: 76). Таким чином, композиція візуальних компонентів особистого образу є цілісною системою естетичної комунікації та способом самопрезентації людини.

Р.Кириченко, Т.Шеляг звертають увагу на суперечливість ставлення сучасної людини до моди: «Приховане бажання підкорятися моді бореться з прагненням бути незалежним від неї, не наслідувати інших, а відрізнятись від них» (Р.Кириченко, Т.Шеляг, 2020: 198). Авторки розглядають сучасну моду як засіб демонстрації соціального статусу, як засіб спілкування між людьми, форму масової комунікації, яка тісно пов'язана з основними соціально-психологічними механізмами спілкування: зараженням, навіюванням, наслідуванням та переконанням.

І.Гриник розглядає специфіку самопрезентації та самоідентифікації особистості з певною соціальною групою засобами моди (2020). Авторка виділяє основні функції моди: мода як регулятор свідомості і поведінки; мода як показник соціального стану і престижу; мода як показник естетичної цінності (І.Гриник, 2020: 46). В результаті емпіричного дослідження було виявлено, що для 40 % студентів характерне позитивне ставлення до моди та її впливу на життя суспільства. Сприйняття моди як засобу презентації особистості, що допомагає людям виглядати краще і красивіше, пов'язане із позитивним самоставленням, прийняттям себе та аутосимпатією. Було встановлено, що студентська молодь має виражену потребу в матеріальному благополуччі, престижі та популярності і сприймає моду як засіб для підкреслення своєї неповторності та індивідуальності.

Н.Ф. Шевченко звертає увагу, що в сучасному образі успішної особистості тілесна краса, зовнішня привабливість є дуже значимою (2021). Інститути краси, здоров'я і моди популяризують завищені і часто недосяжні стандарти зовнішності. Незадоволеність образом фізичного Я виникає через невідповідність між тим, як людина сприймає своє тіло та її уявленням про ідеальну зовнішність. Це викликає негативні емоції та думки, внутрішні конфлікти, деструктивні прояви в соціальних відносинах та проблеми в самореалізації. Задоволеність образом фізичного Я впливає на загальне позитивне ставлення особистості до себе (самоповагу, аутосимпатію, самоінтерес, очікуване ставлення від навколишніх) (Н.Ф.Шевченко, 2021: 92).

К.О. Кисельова вважає уміння адекватно виразити себе через зовнішній образ відповідно до наявного уявлення про власне «Я» як одну із найважливіших передумов ефективного спілкування (К.О.Кисельова, 2018). Через зовнішній вигляд, підбір одягу людина проявляє внутрішні психологічні смисли, самоідентифікацію, економічні можливості, ставлення до інших та світу, способи пристосування до довколишніх умов та демонструє роль самого одягу в житті людини. Авторка підкреслює, що вдало підібраний одяг відображає внутрішній стан людини, який не суперечить її смакам, дає можливість самовираження, розкриває творчий потенціал, допомагає почуватися впевнено і комфортно. Навпаки, коли людина невдоволена своїм зовнішнім виглядом, вона стає схильною до сумнівів, невпевненості, формування комплексів. При цьому важливо пам'ятати, що інші сприймають нас, роблять певні судження та висновки щодо наших характеристик через візуальний образ. Ми звертаємо увагу як на образ в цілому, так і на окремі його складові: стильовий напрямок, форма, вид одягу, кольорова гама, наявність чи відсутність оздоблювальних елементів (К.О.Кисельова, 2018: 99).

Л. Козловська, Є. Потапчук зазначають, що соціальне оточення, культурні норми та професійна діяльність мають великий вплив на психологічний стан людини та її вибір одягу (Л.Козловська, Є.Потапчук, 2024). Розбіжність між особистим стилем та культурними нормами і професійними стандартами може викликати негативні психологічні проблеми, зокрема виникнення стресу, сорому, тривоги та невпевненості, конфлікт ідентичності, соціальну ізоляцію, емоційний дискомфорт. В різних професійних сферах вимоги і очікування до зовнішнього вигляду суттєво відрізняються. Одяг може стати символом статусу та авторитету у професійному оточенні, і той, хто відповідає вимогам сприймається як більш компетентна та впевнена особистість (Л.Козловська, Є.Потапчук, 2024: 108). В

той же час неправильний вибір одягу, відчуття невідповідності професійним стандартам негативно впливає на емоційний стан, що позначається на якості виконання робочих завдань, взаєминах з колегами та загальному благополуччі працівника.

І.В. Кущик відзначає, що сучасна мода виступає як засіб спілкування, який допомагає людям реалізувати власний людський потенціал, заохочує свободу вибору, самоідентифікацію та самовираження, що відображається у поступовому нівелюванні як статевого, так і іншого соціокультурного одягу. Мода починає стирати кордони між соціальним статусом, гендером та віком (І.В.Кущик, 2021: 67). Століттями існував поділ на чоловічий та жіночий одяг і вибір ґрунтувався на утилітарній та гендерно-традиційній функціях. З кінця ХХ століття модна індустрія популяризує гендерно нейтральний одяг і унісекс став уніформою нового покоління. Зовнішній вигляд, вибір одягу та стилю стає більше інструментом самовизначення, самовираження, культурної символіки та естетичних уподобань. Отже, в моді наочно відображаються соціокультурні трансформації, суспільні настрої та внутрішні переживання і прагнення окремої людини.

Сучасне розуміння гендерної експресії виходить за межі традиційної гендерно-бінарної системи. Проте в українському суспільстві переважають традиційні гендерні стереотипи і чоловіча гендерна роль є більш жорсткою, ніж жіноча. Тому жіноча мода є більш варіативною, самобутньою і мінливою, а чоловіча – консервативна і прагматична.

Психологиня та стилістка Донн Керен спеціалізується на психології моди та підкреслює, що «одяг уміє промовляти», це «сполучна тканина між фізичним та емоційним» (Dawnn Karen, 2022). Стиль - це продовження внутрішнього світу людини, що відображає расово-етнічне походження, релігійність, самооцінку, настрій, страхи та комплекси, статус та ідентичність. В роботі «Dress Your Best Life» авторка використовує дві концепції моди: одяг, що віддзеркалює настрій і одяг, що покращує настрій (Dawnn Karen, 2022: 28). Вбрання надсилає сигнали іншим людям при соціальній взаємодії і формує певне уявлення про людину. Залежно від того, яке враження людина хоче справити в конкретній ситуації, то так і варто підбирати свій одяг і аксесуари. Одяг в контексті виступає як засіб комунікації, що підсилює наші наміри та проявляє індивідуальні особливості.

Jennifer Baumgartner працює в сфері імідж-консультування та аналізує гардероби різних жінок (2012). Вона вважає, що гардероб – це фізичне відображення наших переконань, проблем, невдач, бажань і страхів (Jennifer

Baumgartner, 2012: 18). Манера одягатися (що одягаємо і, що не одягаємо), покупка речей і аксесуарів, спосіб впорядкування і зберігання гардеробу наочно показує наше самосприйняття та рівень самоповаги. Авторка досліджує взаємозв'язок «гардеробних проблем» із внутрішніми проблемами їх власниць. Наприклад, надмірний шопінг може свідчити про невпевненість, тривожність, самотність, нереалізованість. Через накопичення одягу, навіть непотрібного і застарілого, проявляються не вирішені внутрішні конфлікти, застрягання в минулому, страх перед майбутнім, нездатність зробити певний життєвий вибір чи прийняти неприємну ситуацію. Надмірно широкий та непримітний одяг може свідчити про бажання заховатися, про комплекси щодо зовнішності, провини і сором за свою вагу чи розмір чи, навіть, дисморфофобію (Jennifer Baumgartner, 2012: 192). Комплексна робота над помилками гардеробу та емоційним станом, системним і продуманим шопінгом та життєвими цілями допомагає встановити баланс між внутрішніми відчуттями і зовнішніми проявами. Адекватна турбота про свій зовнішній вигляд підвищує впевненість, покращує настрій та сприяє самореалізації.

Британська психологиня Carolyn Mair розглядає вплив модних тенденцій на поведінку споживачів, мотиви вибору, покупки та користування модним одягом і аксесуарами (Carolyn Mair, 2024). Розуміння глибинних психологічних процесів, що лежать в основі ставлення до моди дає можливість запроваджувати більш обдумані і раціональні рішення щодо майбутнього модної індустрії. Концепція «етичної моди» (sustainable fashion) стає популярною в середовищі дизайнерів і брендів та спрямована на покращення умов праці робітників на всіх етапах виробничого процесу, зменшення екологічної шкоди та пропагує свідоме тривале споживання модних виробів.

Висновки. Мода і персональний стиль відіграють значну роль в житті людини, вони виступають інструментом самовираження та впливу в особистій, професійній та публічній сферах. Оформлення зовнішності, одяг, аксесуари та інші елементи допомагають людині продемонструвати свою унікальність, соціальну і культурну позицію та приналежність.

Мода – це складний феномен, який поєднує індивідуальне і колективне, виробничі технології та естетичні ідеали. Мода мінлива і відображає суспільні цінності, норми і тенденції розвитку. Мода формує стандарти краси, критерії успіху та достатку, статусно-рольові маркери. Модна індустрія задає тренди, але кожна людина адаптує їх до власних потреб і уподобань.

Особистий стиль є індивідуалізованим проявом внутрішніх якостей і переконань людини. Стиль більш стабільний, формується протягом життя, відображає унікальність людини та стає засобом комунікації і впливу.

Одяг виконує утилітарну, комунікативну та естетичну функції. Вибір одягу виступає як інструмент самовираження особистості та відображає емоції, самооцінку, інтереси, соціальну ідентичність і досвід. Також персональний стиль є способом самопрезентації та допомагає досягати поставлених цілей: підвищити впевненість в собі, створити певний імідж, справити позитивне враження, продемонструвати свої сильні сторони, налагодити ефективну комунікацію. Наприклад, діловий костюм сигналізує про професіоналізм і впевненість, а неформальний одяг демонструє свободу, динамічність і розкутість. Стиль допомагає людині заявити про себе, гармонізувати внутрішні якості і зовнішні прояви. Задоволеність власним зовнішнім виглядом є важливою складовою психологічного благополуччя людини.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення гендерних, національно-культурних, професійних та вікових особливостей у самовираженні особистості засобами моди і стилю.

Література

1. Безугла Р. І. Український народний костюм як синтез традиції і сучасності (на прикладі вбрання перших леді України). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 3. С. 95–100.
2. Гриник, І. Мода як засіб самопрезентації особистості. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 47, 2020. - с. 42–52.
3. Забора, В. Семіотика стилю: деконструкція візуальної мови компонентів особистого образу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 63, том 1, 2023 – с. 72 – 78.
4. Керен Д. Твій щасливий одяг: як психологія моди допоможе покращити стиль і життя – К: Yakaboo Publishing, 2022. – 312 с.
5. Кисельова К.О. Формотворення одягу з урахуванням психології сприйняття. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. - 2018. - Вип. 2. - С. 95-101.
6. Кириченко, Римма, Шеляг, Тетяна. Психологічне дослідження ставлення студентів до моди. // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної*

інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 64. 301 с. – с. 198-200.

7. Козловська, Л., Потапчук, Є. Психологічний вплив соціального оточення на вибір одягу в залежності від професійної діяльності. *Psychology Travelogs*, 2 (2024). – с.104-111.

8. Кущик І. В. Співвідношення гендерних трансформацій та еволюції моди. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2021. № 3. С. 67-71

9. Пазиніч С.М. Філософія моди в просторі соціально-естетичних відносин. *Scientific Collection «InterConf», (107): with the Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society»* (May 6-8, 2022). Manchester, Great Britain; С.153 – 162.

10. Шевченко Н. Ф. Особистісні умови задоволеності образом фізичного Я у жінок раннього дорослого віку. *Проблеми сучасної психології*. 2021. № 4(23). С. 92-99.

11. Baumgartner, Jennifer. *You Are What You Wear: What Your Clothes Reveal About You*. Da Capo Lifelong Books, 2012. – p. 272

12. Mair, Carolyn. *The Psychology of Fashion*. Routledge, 2018. – p.140.

References

1. Bezuhla R. (2022). Ukrainskyi narodnyi kostium yak syntezy tradytsii i suchasnosti (na prykladi vbrannia pershykh ledi Ukrainy) [Ukrainian Folk Costume as a Synthesis of Traditions and Modernity (the case study of clothes of the first ladies of Ukraine)]. *National Academy Of Managerial Staff Of Culture And Arts Herald: Science journal*, 3, 95–100 [in Ukrainian].

2. Hrynyk, I. (2020). Moda yak zasib samoprezentatsii osobystosti [Fashion as a means of self-presentation of personality]. *Problems of the Humanities. Psychology*, 47, 42–52 [in Ukrainian].

3. Zabora, V. (2023). Semiotyka stylu: dekonstruktsiia vizualnoi movy komponentiv osobystoho obrazu [Semiotics of style: deconstructing the visual language of personal image components]. *Current Issues in the Humanities*. 63, 1, 72 – 78 [in Ukrainian].

4. Karen, Dawnn (2022). *Tvii shchaslyvyi odiah: yak psykholohiia mody dopomozhe pokrashchyty styl i zhyttia* [Your Happy Clothes: How Fashion Psychology Can Help Improve Your Style and Life]. Kyiv: Yakaboo Publishing [in Ukrainian].

5. Kyselova K.O. (2018). Formotvorennia odiahu z urakhuvanniam psykholohii spryiniattia [Clothing design taking into account the psychology of perception]. *Demiurge: ideas, technologies, design perspectives*, 2, 95-101 [in Ukrainian].

6. Kyrychenko, Rymma, Sheliah, Tetiana (2020). Psykholohichne doslidzhennia stavlennia studentiv do mody [Psychological study of students' attitudes towards fashion]. *Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference "Domestic Science at the Turn of the Epochs: Problems and Prospects for Development"*. Issue 64, 198-200 [in Ukrainian].

7. Kozlovska, L., Potapchuk, Ye. (2024). Psykholohichniy vplyv sotsialnoho otocennia na vybir odiahu v zalezhnosti vid profesiinoi diialnosti [Psychological influence of social environment on clothing choice depending on professional activity]. *Psychology Travelogs*, 2, 104-111 [in Ukrainian].

8. Kushchuk I.V. (2021). Spivvidnoshennia hendernykh transformatsii ta evoliutsii mody [The correlation between gender transformations and the evolution of fashion]. *Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management*, №3, 67-71 [in Ukrainian].

9. Paznych S.M. (2022). Filosofiia mody v prostori sotsialno-estetychnykh vidnosyn [Philosophy of fashion in the space of socio-aesthetic relations]. *Scientific Collection «InterConf», (107): with the Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society»*, 153 – 162 [in Ukrainian].

10. Shevchenko N.F. (2021). Osobystisni umovy zadovolenosti obrazom fizychnoho Ya u zhinok rannoho dorosloho viku [Personal conditions of satisfaction with the image of the physical self in women of early adulthood]. *Problems of Modern Psychology*. No. 4 (23), 92-99 [in Ukrainian].

11. Baumgartner, Jennifer (2012). *You Are What You Wear: What Your Clothes Reveal About You*.

12. Mair, Carolyn (2018). *The Psychology of Fashion*.

Khabailyuk V.V.

Fashion and style as a means of personal expression

The article reveals the features of self-expression and self-presentation of the individual through fashion and personal style. An analysis of scientific research on the relationship between a person's appearance and their emotions, self-esteem, socio-cultural self-identification and value orientations is conducted. Individual taste and

personal style reflect the conscious, desired goals of a person and their unconscious motives and experiences. Self-expression of the individual consists of the active desire of a person to reveal their inner potential and individual originality in activity, communication, creativity and solving life problems.

Purpose of the article – to reveal the features of fashion and style as a means of personal self-expression.

Research methods: theoretical construction, generalization, structural-functional analysis.

Fashion is a multifunctional phenomenon which is included in the cultural, political, economic and social life of a modern man. Fashion is changeable and reflects social values, norms and development trends. Fashion forms standards of beauty, criteria of success and prosperity, status and role markers. Personal style is an individualized reflexion of a person's inner qualities and beliefs. Style is more stable, it is formed throughout life, reflects the uniqueness of a person and becomes a means of communication and influence.

Taking care of one's own personal style and visual image is an important component of a person's life competence, a tool for psychological influence and individual self-expression. It is important that the person, their inner sense of self, clothing, lifestyle, aesthetic taste and self-expression are in harmony with each other. Clothing and fashion can be used in many positive ways to increase self-esteem, improve well-being, successful self-realization in personal life and achieve professional goals.

Conclusions. Fashion and personal style play a significant role in a person's life, they act as a tool of self-expression and influence personal, professional and public spheres. Appearance, clothing, accessories and other elements help a person demonstrate their uniqueness, social and cultural position and affiliation. The fashion industry sets trends, but each person adapts them to their own needs and preferences. Style helps a person express themselves, harmonize internal qualities and external manifestations. Satisfaction with one's own appearance is an important component of a person's psychological well-being.

Key words: *fashion psychology, personal style, design of human appearance, self-expression, self-presentation, gender, imitation, identity, visual communication.*

Хабайлюк Валентина Василівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ.

PERSONAL DEVELOPMENT AND PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MEDICAL PROFESSIONALS: AN INTEGRATIVE APPROACH

The purpose of this study is to summarize and expand knowledge about the professionally significant qualities of future medical psychologists, as well as to identify the peculiarities of their formation in the process of professional education. The success of the professional activity of a medical psychologist is largely determined by the level of development of professionally significant qualities, in particular, communicative, empathic, cognitive and regulatory abilities. A high level of professional competence ensures the effectiveness of medical and psychological care and improves the quality of interaction with patients.

An analysis of the literature has shown that in different historical periods, researchers have paid attention to the professional qualities of specialists. The philosophical approach emphasizes moral and ethical aspects, the psychotherapeutic approach emphasizes the need to master psychotherapy techniques, and the socio-psychological approach emphasizes the development of communication skills and empathy. The approach considers professional qualities in the context of factors that contribute to the achievement of a high level of professional skills.

The study examines the possibilities of integrating personal development and professional training, which allows for the formation of a comprehensive model of training a future psychologist. is emphasized. The need for a harmonious combination of medical and psychological competencies in professional activities.

Key words: *medical psychologist, professional qualities, professional competence, psychological training, professional training.*

Formulation of the problem. The focus of modern education reform on psychologization necessitates the explanation of new approaches to the training of specialists that would combine deep fundamental theoretical knowledge and thorough practical training. The adoption of the biopsychosocial concept determines the need for joint interaction between a doctor, psychologist, and social worker. The growing

understanding of the psychological and social aspects of most somatic disorders actualizes the definition of the main models of interaction between the above specialists, which will contribute to the effectiveness of psychotherapeutic, psychological, clinical, and social assistance to patients. The effectiveness of fulfilling the social services commissioning for a specialist's activities is one of the criteria for the effectiveness of his or her work, and significantly affects the performance evaluation. It is known that the productivity of professional activity largely depends on the organization of professional training.

Today, there is a transition from the goal of knowledge to the goal of developing the abilities and readiness of future professionals to effectively and independently solve professional problems in different situations within the framework of the competence approach.

Analysis of the latest research and publications. An analysis of the literature has shown that the problem of professional qualities of a specialist has been relevant in different historical periods. We have summarized the existing achievements of scientists and identified the main approaches. In particular, philosophers emphasize moral and ethical qualities, while clinicians emphasize moral, communicative, and intellectual qualities among the most important. Representatives of the psychotherapeutic approach emphasize the need to master the elements of psychotherapy, the ability to determine and take into account the patient's mental state, the ability to persuade, empathy, etc. Scientists of the psychosomatic approach emphasize communicative, regulatory, and cognitive qualities. Representatives of the socio-psychological approach analyze dialogicity, sociability, empathy, productivity in establishing and maintaining contacts, confidence, emotional balance, independence, sociability, persuasiveness, etc. With the acmeological approach one can consider professional qualities in the context of regularities, factors that ensure a higher level of achievement in any field of activity.

The review of scientific works shows that the development of the student's personality as a future specialist in the learning process is carried out in several directions: the development of the necessary professional abilities; improvement, "professionalization" of mental processes and experience; increased sense of duty, responsibility for the success of professional activity, outlining the student's personality; formation of professionally significant qualities; increased content of the student's self-education in the formation of qualities and experience which is necessary for him as a future specialist.

The psychological properties of the subject of professional activity largely determine his or her ability to prove himself or herself as a high-level specialist. This

requires the coincidence of the psychological properties of the subject with the socio-psychological type that corresponds to his or her activities in the professional space. This is especially important for polymorphic professions, which are characterized by several types of activities, and each requires the subject to have the qualities of a certain socio-psychological type [2]. Taking into account the humanistic orientation of the modern educational paradigm, the task is to create conditions in the higher education space under which, within framework of the subject is theobtaining knowledge related to the chosen specialty, provided with information about his or her personal characteristics and the opportunity to obtain the necessary basis for further successful activity in the direction that best suits his or her personal characteristics and qualities.

The purpose of the article is to summarize and supplement the data on the main professional qualities of a medical psychologist student and the peculiarities of their formation in the process of professional education.

Research methods: analysis and synthesis of scientific literature, systematization and generalization of research.

Summary of the main points. The introduction of the latest technologies in the process of training specialists poses new challenges for educational institutions. The relevance of professional training of students - future psychologists is determined, first of all, by the social order. What personal and professional qualities should a future specialist have? What characteristics should the system of professional relationships meet? What is the basis of a future specialist's professional skills? The answer to these questions should be sought in the development of fundamentally new approaches to the professional training of students.

Any profession (specialty) is characterized by its inherent activities. Identifying these activities and comparing them with the relevant socio-psychological properties that should be inherent in a specialist to achieve success and feel comfortable in a professional environment is an essential component of a personality-developmental educational model, a task that should be addressed in the educational space. Timely provision of information to students about their psychological properties with the prediction of success in certain types of activities in the chosen profession contributes to the humanization of the educational space, orientation of the educational process to the student's personality, giving them the right to make an informed decision on the further development of certain psychological properties and continuing to master the chosen profession with an emphasis on the relevant types of professional activities [2].

Despite the widespread introduction of material and technical means to improve medical care, the prestige and authority of a doctor depends primarily on

professional training. It is known that the growing role of instrumental and applied research methods can lead to dehumanization of medicine. A doctor is called upon to while maintaining clinical thinking.humanize the therapeutic process Humanism in the practice of a doctor means his/her humane goals and content, humane ways of interacting with a patient, based on the orientation towards subject-subject relations with patients. The analysis of a number of studies makes it possible to identify the main principles of building subject-subject relations between a doctor and patients: the principle of dialogical interaction, which is primarily related to the transformation of the doctor's superposition into personally equal positions; the principle of problematic nature, which reflects changes in roles and functions in the process of interaction; the principle of individualization, which is based on the study of the patient's personality; the principle of cooperation and stimulation of the patient's subjectivity, etc.

The modern educational paradigm, focused on humanistic values, is based on a personality-developmental educational model, which involves providing students not only relevant specialized knowledge, skills and abilities, but also with the awareness and development of personal qualities that should further contribute to their success and career withgrowth in a professional environment.

Compared to other professions, the activity of a medical psychologist is specific both in its subject matter - human individuality - and in the fact that he or she always acts as an individual in his or her own professional activity. In this regard, a number of tasks arise related to the training of a specialist and the requirements for him/her as a professional and a personality. A psychologist must remember that in the process of interacting with a patient, he or she is not dealing with a disease, but with its reflection in the patient's psyche. The causes of the disease, especially those associated with stressful situations, neuropsychological overload, cannot be determined without penetrating the patient's inner world. In the course of professional activity, a specialist encounters a variety of patients' life positions and has complex psycho-emotional relationships with patients. They have to solve many diagnostic and strategic tasks that require deep professional knowledge, independence, critical thinking, and the ability to foresee the consequences of their actions. The ability to combine a theoretical analysis of a problem with its optimal solution, to have an innovative style of work, to perform diagnostics at the proper professional level, taking into account the patient's temperamental and characteristic features are important components of professional activity.

The complexity of the work lies in the need for constant professional reflection when interacting with a patient and, accordingly, constant tension, which requires the

accuracy of professional influence to provide effective care. At the same time, a specialist should not only solve the problem, but also identify new personality capabilities that will enable him or her to navigate similar situations independently in the future. This approach requires not only high professional training, but also puts forward special requirements for the level of development of the specialist's personality, which would allow him to understand the full responsibility of his work, the subject of his research, the complexity of the impact on human personality, and the impossibility of considering it within a single concept. Therefore, in parallel with the professional training of the future doctor, the process of personal growth and formation of professionally significant qualities should be carried out, which will allow him/her, guided by known approaches, to create and develop his/her own concept of medical and psychological care, his/her own way of thinking, which he/she would like and could improve when providing assistance and support to the patient. In this regard, the problem of is of utmost importance forming professionally significant qualities of a specialist in the process of professional training as a component of professional competence [1].

The war in Ukraine has had a significant impact on the motivational sphere of Ukrainians. On the one hand, it has united people and increased their motivation to defend their country. On the other hand, the war has caused psychological stress, which has a negative impact on the motivational sphere of the individual in general. We can define next negative impacts: increased anxiety and depression, loss of meaning in life, change of priorities and values [3].

Among the positive impacts on the sphere of motivation in the war, it is worth noting:

1. Increased national consciousness and patriotism. Many Ukrainians felt more motivated to defend their country, its values and independence;
2. Growth of solidarity and mutual assistance. People have become more motivated to help each other, which has led to the development of volunteer movements and community initiatives;
3. Increased desire for self-education and professional development. Many people have realized the need to adapt to the new conditions, which has prompted them to learn new skills and professions;
4. Growing interest in studying the history and culture of Ukraine. This contributes to a deeper understanding of national identity;
5. Increasing motivation for economic and social activity to rebuild the country;

However, despite these positive developments, the challenges faced by Ukraine's education system in the context of war remain significant. They require new approaches to organizing the educational process and supporting the psychological health of participants in the educational process.

In this context, the concept of resilience becomes particularly relevant (psychological stability) in education. Resilience is the ability of a system or an individual to adapt to and recover from stressful situations. In the educational context, this means the ability of educational institutions, teachers, and students to adapt to challenges while maintaining high quality education and psychological well-being.

The development of resilience in the educational environment involves:

1. Creating a safe and supportive learning environment. This includes both physical safety (e.g., shelters) and psychological safety (an atmosphere of trust and mutual support);
2. Implementation of flexible forms of education. This can be a combination of face-to-face and distance learning, the use of asynchronous formats that allow students to choose a convenient time to study;
3. Development of emotional intelligence and self-regulation skills for all participants in the educational process. This will help to better cope with stress and maintain psychological health;
4. Integration of psychosocial support into the educational process. This may include regular sessions with a psychologist, group discussions, and training on stress resistance;
5. Maintaining motivation to learn by connecting the learning material to real life and future prospects;
6. Development of critical thinking and media literacy, which is especially important in the context of information warfare;
7. Creating opportunities for active participation of students in the life of the educational institution and the community, which contributes to the formation of a sense of belonging and significance;

In the context of higher education, in addition to these aspects, it is also important to develop research competencies and innovative thinking. This not only improves the quality of education, but also helps to create motivation for continuous learning and professional development.

Particular attention should be paid to the issue of motivating students and teachers in wartime. Traditional approaches to motivation may be ineffective in a situation where people face existential challenges and uncertainty of the future.

In this context, it is important to: create an environment where every participant in the educational process feels important and influential in a common cause; develop a clear vision of the future and the role of education in rebuilding the country after the war; and provide opportunities for professional and personal development, even in conditions of limited resources; recognizing and rewarding efforts and achievements, even if they seem insignificant in the scale of global events; creating a community of support where people can share their experiences and receive emotional support;

It is also important to pay attention to the role of digital technologies in maintaining motivation and resilience in education. In an environment where physical presence in the classroom may be limited or impossible, digital tools are key to ensuring the continuity of learning the process.

Digital technologies in education in times of war not only enable distance learning, but also open up new ways to support motivation and resilience. Let's take a closer look at their role:

1. Adaptive learning platforms: Using systems that analyze each student's progress and adapt learning material to their needs can significantly increase learning efficiency and motivation. In an environment where students may have different access to resources and different learning opportunities, this individualized approach becomes especially important;

2. Virtual and augmented reality: These technologies can create immersive learning experiences that are particularly useful for practical training that cannot be conducted in a real environment due to war-related restrictions. For example, medical students can practice surgical procedures in a virtual environment;

3. Gamification: Introducing game elements into the learning process can increase student engagement and motivation. This can include a system of points, levels, achievements, which makes the learning process more engaging and less stressful;

4. Online communities and forums: Creating digital spaces for students and faculty to communicate and interact can help overcome feelings of isolation and support a sense of belonging to an academic community;

5. Tools for collaborative work: Platforms for collaborative project work allow students to work together even if they are physically in different locations. This develops teamwork skills and supports social connections;

6. Early warning systems: Analytical tools that track student engagement and performance can help identify those who need additional support and prevent them from dropping out;

7. Mobile applications for learning: They provide access to educational resources even in situations where there is no access to a computer or stable Internet connection;

It is important to note that the introduction of these technologies requires not only technical training but also the development of digital competencies of teachers and students. Therefore, training in the effective should become an important part of the educational process use of digital tools ;

In addition to technological aspects, it is important to pay attention to psychological and social factors that affect motivation and resilience in education during war:

1. Trauma-informed approach in education: Understanding the impact of traumatic experiences on student learning and development is critical. This includes:

- Creating a safe physical and emotional environment;
- Development of self-regulation skills and coping strategies;
- Integration of practices mindfulness and relaxation into the educational process;

- Training teachers to recognize signs of trauma and provide first aid;

2. Development of emotional intelligence: In high-stress environments, the ability to understand and manage one's emotions becomes key to maintaining psychological health and effective learning. Emotional intelligence programs can include:

- Exercises to recognize and define emotions;
- Techniques for managing stress and anxiety;
- Practicing empathy and active listening;
- Development of skills for constructive conflict resolution;

3. Creating a sense of belonging: In a time of war, when many people lose their usual social connections, creating a strong sense of community in the educational environment becomes especially important. This can include:

- Creating student support groups;
- Organizing joint projects and initiatives;
- Hold regular online meetings for informal communication;
- Involvement of students in the decision-making process regarding the organization of the educational process;

4. Development of critical thinking and media literacy: In the context of information warfare, these skills become not just educational goals, but also survival tools. Training should include:

- Analysis and evaluation of information sources;
  - Understanding the mechanisms of propaganda and manipulation;
  - Fact-checking and information verification skills;
  - Ethical aspects of creating and disseminating information;
5. Supporting autonomy and self-efficacy: In a context where external circumstances are often out of control, it is important to develop students' sense of agency in their own lives and learning. This may include:
- Providing students with choices in the learning process (e.g., choosing project topics, forms of assessment);
  - Encouraging independent planning and organization of training;
  - Recognizing and celebrating even small achievements;
  - Development of skills self-management and time management ;
  - Integration of elements of positive psychology: Focusing on an individual's strengths and resources can help support resilience;

Conclusions and Prospects for Further Research in this Area. A true specialist in his/her field should have the skills of self-development, broadening of his/her horizons, development of professional qualities, improvement of professional skills; be able to master new advanced technologies, to master and implement scientific and cultural achievements of world civilization in professional activities. Assistance in acquiring the necessary knowledge, skills, abilities, in the formation and development of professionally significant qualities can be provided by the effective organization of professional training of a future specialist in a institution.

The task of higher education is to train competitive specialists who are able to think creatively and make the right decisions in a given professional situation and, of course, have formed professional competence.

Literature

1. Borysiuk A.S., Rudyi-Trypolskyi V.O., Zavatska N.E. Program-targeted project of the system of formation of professional competence of future medical specialists. *Theoretical and applied problems of psychology and social work: a collection of scientific works of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. Kyiv: V. Dahl East Ukrainian National University, 2023. № 1 (60). C. 5-14.
2. Zinkovskiy Y.F., Mirskikh G.O. Psychological properties of a specialist as a condition for his professional success. *Pedagogy and psychology*. 2018. № 2. C. 45-56.

3. Rudyi-Trypolskyi V. O. Formation of professional competence of future psychologists: PhD in Psychology. Kyiv, 2023. 198 c. URL: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/rudyi-tripolskiy-v.-o.-avtoreferat.pdf>.

References

1. Borysiuk A.S., Rudyi-Trypolskyi V.O., Zavatska N.E. Program-targeted project of the system of formation of professional competence of future medical specialists. *Theoretical and applied problems of psychology and social work: a collection of scientific works of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. Kyiv: V. Dahl East Ukrainian National University, 2023. № 1 (60). С. 5-14.

2. Zinkovskiy Y.F., Mirskikh G.O. Psychological properties of a specialist as a condition for his professional success. *Pedagogy and psychology*. 2018. № 2. С. 45-56.

3. Rudyi-Trypolskyi V. O. Formation of professional competence of future psychologists: PhD in Psychology. Kyiv, 2023. 198 c. URL: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/rudyi-tripolskiy-v.-o.-avtoreferat.pdf>.

Борисюк А.С., Завацька Н.Є.

ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩІ ЯКОСТІ МАЙБУТНЬОГО МЕДИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЯК УМОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ

Метою даного дослідження є узагальнення та розширення знань щодо професійно значущих якостей майбутніх медичних психологів, а також виявлення особливостей їх формування в процесі професійної освіти. Успішність професійної діяльності лікаря-психолога значною мірою визначається рівнем розвитку професійно значущих якостей, зокрема комунікативних, емпатійних, когнітивних та регулятивних здібностей. Високий рівень професійної компетентності забезпечує ефективність надання медико-психологічної допомоги та підвищує якість взаємодії з пацієнтами.

Аналіз літературних джерел показав, що в різні історичні періоди дослідники приділяли увагу питанням професійних якостей спеціалістів. Філософський підхід акцентує на морально-етичних аспектах, психотерапевтичний підхід наголошує на необхідності володіння техніками психотерапії, соціально-психологічний – на розвитку комунікативних навичок та емпатії. Акмеологічний підхід розглядає професійні якості в контексті чинників, що сприяють досягненню високого рівня професійної майстерності.

У дослідженні розглянуто можливості інтеграції особистісного розвитку та професійної підготовки, що дозволяє формувати комплексну модель підготовки майбутнього лікаря-психолога. Наголошується на необхідності гармонійного поєднання медичних і психологічних компетенцій у професійній діяльності.

Ключові слова: *медичний психолог, професійні якості, професійна компетентність, психологічна підготовка, фахова підготовка.*

Борисюк Алла Степанівна – доктор психологічних наук, професор. практикуючий психолог, член Української спілки психотерапевтів; співавтор стандартів вищої освіти України галузі знань 22 – Охорона здоров'я України, спеціальності 225 – Медична та психологічна реабілітація;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ

У статті розкрито сучасні соціальні уявлення молоді про здоров'я та здоровий спосіб життя з метою їхньої подальшої корекції в умовах проблемного соціуму. Визначено повноту соціальних уявлень молоді про здоровий спосіб життя, ядро яких відображено у таких категоріях, як відмова від шкідливих звичок, раціональне харчування, оптимальний рівень рухової активності, дотримання режиму праці та відпочинку. Для групи респондентів з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя характерні нижчі показники за шкалами фізичної активності, рольового функціонування, емоційного стану, соціального функціонування, життєздатності, психічного здоров'я, загального стану здоров'я. Для групи з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя вище показники тривоги, невротичної депресії, астенії, істеричного типу реагування, obsesивно-фобічних та вегетативних порушень. Низькі показники фізичного та соціального функціонування позитивно корелюють із невротичними станами респондентів.

Ключові слова: *молодь, соціальні уявлення, здоровий спосіб життя, ментальне здоров'я, соматичне здоров'я, невротичні реакції, невротичні стани.*

Постановка проблеми. Наразі у суспільстві складається якісно нове ставлення до поняття «соціальні уявленні». Проте в умовах проблемного соціуму особливого значення набуває взаємозв'язок соціальних уявлень зі здоров'ям молоді. Здорове харчування, регулярність фізичних вправ, активний відпочинок, здоровий спосіб життя, низькокалорійні продукти, «розумний» фітнес, інтуїтивне харчування – модні тренди сучасної молоді, які активно обговорюються, зокрема у соціальних мережах [2; 3].

Здоров'я завжди було головною цінністю людського життя, умовою успішного соціального та економічного розвитку, найважливішою складовою людського щастя. Вивчення джерел здоров'я та його поліпшення дозволяє як

попередити виникнення хвороб, так й удосконалювати особистість загалом. Збереження психічного та фізичного благополуччя молодій людині можливе лише з позиції турботи про власне здоров'я.

Власне поняття «здоров'я» виникло в давнину і спочатку стосувалося фізичного стану людини: тобто поняття «здорова людина» означало «не хвора людина»; враховувалося, насамперед, функціонування всіх її органів та систем. З розвитком медицини та інших наук ця категорія наповнилася новим змістом, а поняття «здоровий» стали зіставляти з життя людини, її духовним розвитком і психологічним станом.

Наука про здоров'я людини – важлива галузь сучасного знання, оскільки за своєю практичною значущістю вона є однією із найскладніших дослідних областей у сучасній науці. Проте відповідно до принципу плюралізму наукового знання термінів «здоров'я» налічується понад вісімдесят. Узагальнюючи думки вчених, які досліджують феномен здоров'я, слід відзначити, що здоров'я в абсолютному сенсі не існує, оскільки за змістом воно є ідеалом. Кожен індивід здоровий умовно і кожен індивід у певних умов може бути здоровим.

Загалом щодо поняття «здоров'я» важливо враховувати низку моментів: здоров'я є нормальною функцією організму на всіх рівнях його організації; здоров'я – це стан динамічної рівноваги організму та його функцій із навколишнім середовищем; здоров'я є здатністю організму пристосовуватися до умов, що постійно змінюються, перебування в навколишньому середовищі, здатністю підтримувати сталість внутрішнього середовища організму, забезпечуючи різнобічну і нормальну життєдіяльність; здоров'я – це відсутність хвороби, хворобливих змін та хворобливих станів; здоров'я є здатністю до повноцінної реалізації провідних соціальних функцій; здоров'я прирівнюється до повного фізичного, духовного, розумового та соціального благополуччя [1; 2; 3]. Це гармонійна взаємодія всіх органів та систем людини як єдиного організму, здатність до саморегуляції, розвиток духовних та фізичних здібностей.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає здоров'я як такий стан людини, якій властива не тільки відсутність хвороб чи фізичних дефектів, але й повне фізичне, душевне та соціальне благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень показав, що розгляд змістовних характеристик здоров'я дозволяє виявити чотири підходи до визначення терміну «здоров'я»: медичний, біомедичний, ціннісно-соціальний та біосоціальний. Медичний підхід представляє категорію «здоров'я» з погляду медичних характеристик та ознак здоров'я.

Біомедична модель розглядає здоров'я як відсутність у людини органічних порушень та суб'єктивних відчуттів хвороби.

В рамках ціннісно-соціального підходу здоров'я розглядається як базова людська цінність, основа для повноцінного життя та задоволення всіх потреб людини, і духовних, і фізичних.

Біосоціальний погляд поняття «здоров'я» враховує як біологічні, так і соціальні компоненти, причому провідна роль приділяється останнім.

Проблеми збереження здоров'я та виховання ціннісного ставлення молоді до здорового способу життя становлять особливий дослідницький інтерес. За даними ВООЗ, здоров'я людини визначається на 20% – спадковістю, на 20% – природним середовищем, на 7-10% – рівнем охорони здоров'я та на 50% здоров'я людини залежить від її способу життя. Тобто для покращення здоров'я найбільше доцільно впливати на зміну способу життя.

Мета статті – визначити сучасні соціальні уявлення молоді про здоров'я та здоровий спосіб життя з метою їхньої подальшої корекції в умовах проблемного соціуму.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Як відомо, здоровий спосіб життя – це індивідуальна система поведінки людини, спрямована на підтримку власного здоров'я. Відповідно до іншого визначення – це поведінка, що базується на науково обґрунтованих санітарно-гігієнічних нормативах, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я.

На думку вчених, здоровий спосіб життя – це управління здоров'ям у вигляді адекватизації поведінки, специфікою якого є те, що основним дослідником та суб'єктом управління є сама людина. Важливо, що і дослідник, і суб'єкт управління – це одна особа; людина має бути поінформована про своє здоров'я, з одного боку, а з іншого – повинна знати доступні способи корекції своїх станів.

Базовими елементами здорового способу життя традиційно вважають: навколишнє середовище (безпечне та сприятливе для проживання); харчування: помірне, відповідне фізіологічним особливостям конкретної людини, і навіть поінформованість про якість продуктів; фізично активне життя, з урахуванням вікових та фізіологічних особливостей; гігієну організму: дотримання правил особистої та суспільної гігієни, володіння навичками першої допомоги; загартовування; відмову від шкідливих звичок: куріння, вживання психоактивних речовин та алкоголю.

Змістовна наповненість категорії «здоровий спосіб життя» представляє дослідницький інтерес, оскільки широко використовується різними авторами. Водночас, існує недостатня кількість досліджень соціальних уявлень про здорове життя, що вбачається особливо важливим, адже виробляючи соціальні уявлення, особистість сама підпадає під їх вплив, відповідно, соціальні уявлення особистості про здоров'я та здоровий спосіб життя регулюватимуть її поведінку в цій сфері.

Засновник теорії соціальних уявлень С. Московичі визначає соціальні уявлення як систему понять, переконань, пояснень, вірувань, що виникають у повсякденному житті під час міжособистісних комунікацій.

Оскільки мета дослідження полягала у визначенні сучасних соціальних уявлень молоді про здоров'я та здоровий спосіб життя з метою їхньої подальшої корекції в умовах проблемогенного соціуму, як методичний інструментарій було використано: анкету на виявлення соціальних уявлень молоді про здоровий спосіб життя, опитувальник «SF-36 health status survey» для оцінки якості життя, розроблений John E. Ware.

На першому етапі дослідження було виявлено повноту уявлень про здоровий спосіб життя респондентів. З метою аналізу соціальних уявлень респондентів про здоровий спосіб життя було запропоновано анкету (наприклад, питання: «Що Ви розумієте під здоровим способом життя?» «Перерахуйте основні компоненти здорового способу життя» та ін., а також питання щодо способу життя досліджуваних).

Проведений теоретико-методологічний аналіз дозволив виділити такі категорії поняття здорового способу життя: оптимальний рівень рухової активності, що забезпечує добову потребу організму у русі; загартовування, що сприяє збільшенню опірності організму несприятливим впливам довкілля та захворюванням; раціональне харчування: повноцінне, збалансоване за набором життєво необхідних речовин (білки, жири, вуглеводи, вітаміни та мікроелементи); дотримання режиму праці та відпочинку; особиста гігієна; екологічно грамотна поведінка; психічна та емоційна стійкість; відмова від шкідливих звичок: куріння, вживання алкоголю та наркотиків; безпечна поведінка вдома та в суспільстві, що дозволяє уникнути травм та інших ушкоджень.

За перерахування ознак, що становлять одну з категорій, респонденту нараховувалося 5 балів (за категорію) та по 1 балу за ознаку.

На першому місці за частотою згадок про здоровий спосіб життя респондентів виявилася категорія «відмова від шкідливих звичок: куріння, вживання алкоголю та наркотиків», про це свідчать відповіді 92% респондентів. Причому в цій категорії практично всі досліджувані назвали по 3 ознаки (не палити, не вживати алкоголь, не вживати наркотики), і лише 11% респондентів обмежилися короткою фразою «відмовитися від шкідливих звичок», тобто вжили лише одну ознаку в категорії, що стало важливим при нарахуванні бал.

Наступною за популярністю виявилася категорія «раціональне харчування» (79,4% респондентів). Серед дескрипторів називалися такі, як не вживати в їжу жирного, їсти більше овочів, не переїдати, не харчуватися в кафе швидкого обслуговування. При цьому 22,6% респондентів вказали по три-чотири ознаки у цій категорії; 24,1% лише за однією ознакою – «правильно харчуватися», не розшифровуючи його змістовно.

На третьому місці за частотою згадок (72,8% респондентів) була категорія «оптимальний рівень рухової активності, що забезпечує добову потребу організму в русі». Як дескриптори, що описують здоровий спосіб життя, називалися такі: робити зарядку, займатися спортом, гуляти на свіжому повітрі, ходити в спортивний зал, на фітнес, кататися на велосипеді, на роliках.

Четвертою за популярністю стала категорія «дотримання режиму праці та відпочинку» (46,7% респондентів), її змістовно наповнили такі дескриптори, як: не переробляти, їздити у відпустку на море, більше гуляти, висипатися. 29,3% респондентів вказали по 4 ознаки у цій категорії, 18,8% – лише за однією ознакою.

Далі за частотою згадувань виявилася категорія «особиста гігієна» (34,3% респондентів). Серед ознак називалися такі – приймати душ, ходити в лазню, доглядати зуби, вчасно відвідувати стоматолога. Замикає змістовну наповненість уявлень про здоровий спосіб життя категорія «загартування» (29,2% респондентів) з дескрипторами: загартовуватися, обтиратися холодною водою, ходити босоніж.

У проведеному дослідженні не знайшли відображення такі категорії як екологічно грамотна поведінка, психічна та емоційна стійкість, безпечна поведінка вдома та в суспільстві, що дозволяє уникнути травм та інших ушкоджень.

Таким чином, аналіз соціальних уявлень молоді показав, що здоровий спосіб життя для опитаних респондентів асоціюється, насамперед, із відмовою від шкідливих звичок, правильним харчуванням, активним рухом та своєчасним відпочинком.

Відповідно до суми набраних балів респонденти були поділені на дві групи: зі сформованими та несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя. Розподіл відбувався за принципом усвідомленості та осмислення соціальних уявлень: чим більше дескрипторів, описів, роздумів при позначенні соціальних уявлень, тим більш усвідомленими вони вважаються, оскільки описують явище більш повною мірою. Тому відповідно до результату, отриманого на підставі вищезгаданої анкети, респонденти, які набрали понад 30 балів, віднесені до групи зі сформованим уявленням про здоровий спосіб життя. Респонденти, які набрали менше 30 балів, віднесені до групи з несформованим уявленням про здоровий спосіб життя.

Наступним етапом аналізу стало дослідження оцінки якості життя за допомогою опитувальника SF-36 health status survey [4].

Згідно з отриманими даними, для групи з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя характерні нижчі показники за шкалами. Так, фізична активність та повсякденна діяльність представників цієї групи значно обмежується станом їх здоров'я. Отримані дані свідчать про швидку втому, про зниження життєвої активності, про значне обмеження соціальних контактів, зниження рівня спілкування у зв'язку з погіршенням фізичного та емоційного стану. Крім того, у респондентів групи з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя спостерігаються обмеження у виконанні повсякденної роботи, зумовлені погіршенням емоційного стану; останнє може сприяти збільшенню часових витрат на виконання діяльності, знижувати її якість або зменшувати обсяг виконаних робіт.

Таким чином, у групі з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя соматичний і психологічний компоненти здоров'я мають більш низьку вираженість, що свідчить про необхідність більш уважного ставлення до свого здоров'я і душевного стану, а також формування адекватного уявлення про здоров'я, здоровий спосіб життя, способи і методи лікування, релаксації.

Далі було проведено оцінку невротичних станів респондентів. З цією метою було використано тест, запропонований К. Яхіним та Д. Менделевичем, який надавав можливість якісного аналізу невротичних проявів та дозволяє виявити основні синдроми невротичних станів.

Низькі показники за шкалою психічного здоров'я свідчать про наявність депресивних, тривожних переживань, психічне неблагополуччя.

У респондентів групи зі сформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя, навпаки, виявлено більш високий рівень фізичного та рольового функціонування, високий рівень психічного та загального стану здоров'я: вони здатні витримувати фізичні навантаження. Виконання повсякденних обов'язків не викликає труднощів, фізичний стан негативно не впливає на виконання діяльності. Респонденти відчувають себе повними сил та енергії, що створює позитивний настрій та формує душевне та фізичне благополуччя.

Таблиця 1

Параметри якості життя у респондентів з різним рівнем сформованості соціальних уявлень про здоровий спосіб життя

Шкали	Група 1 Сформовані соціальні уявлення	Група 2 Несформовані соціальні уявлення	U-критерій Манна- Уїтні
Фізичне функціонування	86,4	54,1	113,5*
Рольове функціонування	92,3	44,6	109,5*
Рольове функціонування, зумовлене емоційним станом	94,8	53,2	107,5*
Соціальне функціонування	85,2	63,2	115,5*
Інтенсивність болю	83,1	61,7	94,5*
Життєва активність	59,9	42,9	119,5
Психічне здоров'я	74,6	58,4	112*
Загальний стан здоров'я	55,3	53,3	108,5

Примітка: * – при $p < 0,05$; ** – при $p < 0,01$.

Результати, отримані в ході дослідження, показали, що між двома досліджуваними групами є достовірно значущі відмінності по всіх шкалах: тривога, невротична депресія, астенія, істеричний тип реагування, obsесивно-фобічні порушення (нав'язливості) та вегетативні порушення частіше спостерігаються у тих осіб, хто має нечіткі соціальні уявлення про здоровий спосіб життя.

Невротичні стани у респондентів із різним рівнем сформованості соціальних уявлень про здоровий спосіб життя

Шкали	Група 1 Сформовані соціальні уявлення	Група 2 Несформовані соціальні уявлення	U-критерій Манна- Уїтні
Шкала тривоги	3,79	-0,687	76*
Шкала невротичної депресії	3,28	-0,831	94*
Шкала астенії	3,17	-0,847	81*
Шкала істеричного типу	2,68	-0,674	85*
Шкала обсесивно-фобічних порушень	3,41	-1,019	93*
Шкала вегетативних порушень	3,52	-0,431	62*

Примітка: * – при $p < 0,05$; ** – при $p < 0,01$.

Згідно з отриманими даними для групи з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя характерні показники, що свідчать про хворобливий характер розладів, які виявляються. Для групи зі сформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя діагностовано показники, що вказують на рівень здоров'я цих респондентів.

З метою аналізу взаємозв'язку соціальних уявлень про здоровий спосіб життя, якості життя та невротичних станів було проведено кореляційний аналіз параметрів, що вивчаються, за результатами якого сформовані кореляційні плеяди, що характеризують взаємозв'язок показників якості життя та невротичних станів у кожній досліджуваній групі.

Виявлені кореляційні плеяди показують, що існує взаємозв'язок між показниками фізичного та соціального функціонування та невротичними розладами (насамперед, тривожністю та депресією) для обох груп. Чим вище показники фізичного та соціального функціонування, тим більші показники, що характеризують здоровий стан і, навпаки, низькі показники фізичного та соціального функціонування позитивно корелюють із невротичними станами респондентів.

Отримані дані про взаємозв'язок демонструють значущу кореляцію групи з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя. Саме в цій групі існує пряма кореляція майже між усіма параметрами якості життя, що вивчаються, і невротичними розладами. Не виявлено значущого зв'язку між життєвою активністю та невротичними розладами. Найбільша кореляція спостерігається між шкалою тривоги та фізичним функціонуванням, а також загальним станом здоров'я респондентів. Це свідчить про те, що увага респондентів групи з несформованими соціальними уявленням про здоровий спосіб життя спрямована, в першу чергу, на власний стан здоров'я та фізичні відчуття, а погіршення здоров'я, якщо таке відбувається, викликає у них сильну тривогу.

Для групи респондентів зі сформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя значну кореляцію виявлено для всіх шкал якості життя та невротичних розладів. Можливо, це зумовлено тим, що параметри, які визначають фізичне та психологічне здоров'я, не обмежуються лише наявністю чи відсутністю невротичних станів, а пов'язані зі значно більшим числом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів та подій.

Як правило, невротичні стани обумовлені проблемами з рольовим функціонуванням молодшої людини у суспільстві (відповідність ролі, успішність її функціонування, поєднання ролей, рольові конфлікти та вміння з ними справлятися). Про це свідчить позитивна кореляція між невротичною депресією та рольовим функціонуванням, а також впливом емоційного стану на рольове функціонування.

Таким чином, отримані в дослідженні дані свідчать, що для респондентів з адекватно сформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя характерний вищий рівень фізичного та психологічного здоров'я.

Висновки. Визначено повноту соціальних уявлень молоді про здоровий спосіб життя, ядро яких відображено у таких категоріях, як відмова від шкідливих звичок, раціональне харчування, оптимальний рівень рухової активності, дотримання режиму праці та відпочинку. Для групи респондентів з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя характерні нижчі показники за шкалами фізичної активності, рольового функціонування, емоційного стану, соціального функціонування, життєздатності, психічного здоров'я, загального стану здоров'я. Для групи з несформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя вище показники тривоги, невротичної депресії, астенії, істеричного типу реагування, obsesивно-фобічних та

вегетативних порушень. Низькі показники фізичного та соціального функціонування позитивно корелюють із невротичними станами респондентів.

Література

1. Вернік О.Л., Павленко О.В. Особливості уявлень про благополуччя в студентської молоді. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2020. Том. VII: Екологічна психологія. Вип. 49. С. 23-34.
2. Дроздов О.Ю. Психологія масової геополітичної свідомості: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.11. К., 2016. 34 с.
3. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування: монографія / Ін-т соц. та політ. психології АПН України; ред. І. В. Жадан. К.: Педагогічна думка, 2007. 218 с.
4. Ware JEJ. SF-36 Health Survey: Manual and Interpretation Guide. Boston: The Health Institute, New England Medical Center, 1993.

References

1. Vernik O.L., Pavlenko O.V. Osoblyvosti uiavlennia pro blahopoluchchia v studentskoi molodi. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 2020. Tom. VII: Ekolohichna psykholohiia. Vyp. 49. S. 23-34.
2. Drozdov O.Iu. Psykholohiia masovoi heopolitychnoi svidomosti: avtoref. dys. ... dokt. psykhol. nauk: 19.00.11. K., 2016. 34 s.
3. Sotsialni uiavlennia molodi: osoblyvosti ta shliakhy formuvannia: monohrafiia / In-t sots. ta polit. psykholohii APN Ukrainy; red. I. V. Zhadan. K.: Pedahohichna dumka, 2007. 218 s.
4. Ware JEJ. SF-36 Health Survey: Manual and Interpretation Guide. Boston: The Health Institute, New England Medical Center, 1993.

Omelianuk S.M.

MODERN SOCIAL PERCEPTIONS OF YOUNG PEOPLE ABOUT HEALTH AND HEALTHY LIFESTYLE IN THE CONDITIONS OF A PROBLEM GENERIC SOCIETY

The article reveals modern social perceptions of young people about health and a healthy lifestyle with the aim of their further correction in the conditions of a problem genic society. The completeness of social perceptions of young people about a healthy

lifestyle is determined, the core of which is reflected in such categories as giving up bad habits, rational nutrition, optimal level of physical activity, compliance with the work and rest regime. The group of respondents with unformed social perceptions of a healthy lifestyle is characterized by lower indicators on the scales of physical activity, role functioning, emotional state, social functioning, vitality, mental health, and general health. For the group with unformed social ideas about a healthy lifestyle, the indicators of anxiety, neurotic depression, asthenia, hysterical type of reaction, obsessive-phobic and vegetative disorders are higher. Low indicators of physical and social functioning are positively correlated with neurotic states of respondents.

Key words: *youth, social ideas, healthy lifestyle, mental health, somatic health, neurotic reactions, neurotic states.*

Омелянюк Сергій Миколайович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРОБЛЕМА БЕЗПЕКИ У ВЕКТОРІ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто проблему безпеки у векторі особистої свободи та інформаційного суспільства. Наголошено, що проблема протиріччя між свободою особистості та безпекою є предметом суперечки. Наразі вирішення цієї проблеми стає ключем до розуміння вектору суспільного розвитку. Важливість узгодження свободи особистості з суспільною необхідністю безсумнівна. Держава і суспільство має здійснювати захист життєво важливих інтересів особистості, її основних прав і свобод. Функція правової держави полягає у забезпеченні гарантій цих прав і свобод з використанням принципу «розумної достатності». Сутність цього принципу зводиться до запобігання можливим загрозам безпеці для суспільства і держави, недопущення диктату стосовно окремої особистості. І цим вирішується питання про рівень свободи особистості та її обмеження суспільною необхідністю. Створення такої «соціальної» системи безпеки дозволить стабілізувати суспільний розвиток за умови збереження автономії свободи особистості та узгодженості рівнів безпеки особистості та держави. Концепція безпеки наполягає на множинності, різноманітності, проте, її взаємозалежності всіх суб'єктів безпеки у світі. Концепція безпеки найбільшою мірою реалізована в розвинених країнах, де з багатьох причин і, в першу чергу, завдяки досягнутому рівню безпеки особистості легше орієнтуватися в питанні безпеки та особистої свободи. Вона була народжена інтелектуальною елітою, і можливо слід шукати відповідь у соціалізації особистості «безпечного типу», в культурному та моральному розвитку суспільства.

Ключові слова: особистість, безпека, суспільство, держава, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство зараз стоїть на шляху трансформації, модернізації та важливих соціально-політичних змін. Модернізація – це складний процес, в результаті якого переосмислюються всі сфери життєдіяльності. Відбувається перехід із одного стану суспільства на

зовсім інший, що визначається новими функціональними можливостями. Саме в цей період система суспільних відносин та особистість, зокрема, наражається на суттєве потрясіння. Результат цих процесів може негативно позначитися на рівні безпеки особистості і значно знизити загальний рівень безпеки. Тому особливо актуальним постає питання захисту інтересів суспільства та особистості.

Залежно від того, хто виступає суб'єктом чи об'єктом – окрема людина, суспільство, держава чи спільнота держав, – встановлюється той чи інший рівень безпеки. Можна виділити такі рівні: особиста чи індивідуальна безпека; соціетальна безпека чи безпека суспільства; національна безпека чи безпека держави; міжнародна чи колективна безпека; всесвітня чи глобальна безпека.

Як проміжний також виділяють рівень між індивідом і суспільством або державою – груповий, або рівень спільності, між національним рівнем і міжнародним або глобальним – регіональний.

У сучасній науці особистість, суспільство та держава розглядаються як основні об'єкти безпеки і водночас як її суб'єкти, які мають права та обов'язки щодо участі у забезпеченні безпеки. Виділення та дотримання балансу життєво важливих інтересів особистості в інформаційному суспільстві розглядається як один із основних принципів забезпечення безпеки держави.

Однією з найбільш актуальних проблем нашого часу є проблема безпеки особистості. К. Левін назвав областю свободи той простір життєвого світу людини, де вона може діяти за власною мотивацією, власними інтересами. Можна припустити, що подібного простору (простору особистої свободи) в життєвому світі людини в умовах суспільних трансформацій стало значно більше.

Це пов'язано з тенденцією, що характеризує сучасне індустріальне суспільство і відзначається дослідниками різних країн – тенденцією до індивідуалізації соціального життя. Невипадково одним із найавторитетніших сучасних психологічних підходів до вивчення людської мотивації, особистості та психологічного благополуччя є теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Райана.

Відповідно до цієї теорії, потреба в самодетермінації (автономії), що виявляється в прагненні людини самостійно контролювати власні дії та поведінку, а також бути їх незалежним ініціатором, є базовою психологічною потребою. Інша базова характеристика сучасного суспільства – інтенсифікація виробництва ризиків (У. Бек). Ймовірно, обидві тенденції взаємопов'язані.

Наслідком зростаючої індивідуалізації та свободи соціального життя, що породжує постійні і не контрольовані особистістю зміни, є зростання у сучасної

людини відчуття невизначеності та незахищеності, відсутності опори перед такими змінами [2].

Цю ситуацію змін та невизначеності в суспільстві ще більше загострює інформаційне середовище, що динамічно розвивається, широкомасштабне впровадження в повсякденне життя людей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені процеси, притаманні сучасному суспільству, роблять істотний внесок у те, що проблема безпеки і, зокрема, проблема психологічної безпеки особистості, набуває в ньому центрального місця. Істотним є й те, що самодетермінація – це не лише потреба, а й здатність вибирати і робити вибори, почуватися, а не підкріплення, стимулює чи якісь інші сили та примусу/тиску джерелом власних дій (Е. Десі, Р. Райан). Тобто самодетермінація проявляється у бажанні, готовності та здатності діяти від себе, «бути зі своєї самості» (М. Хайдеггер).

І найважливіше вміння, яке тут потрібно і яке необхідно розвивати – вміння прислухатися до себе, до власної суб'єктивності, необхідний розвиток Я, здобуття довіри до нього.

У зв'язку з постійним перебуванням в інтенсивно насиченому інформаційному середовищі «людина втрачає або не розвиває здібності усамітнюватися, бути з собою, прислухатися до власних потреб і бажань, свого тілесного самопочуття, свого настрою і почуттів, а тим більше розуміти їх і роздумувати у зв'язку з ними про те, що відбувається у житті. Вона шукає відповіді на свої запитання в Інтернеті, біля телевізора, у людях (М. Хайдеггер).

У сучасному інформаційному суспільстві розвиток уміння слухати і чути себе потребує особливої уваги та турботи. Але для того щоб слухати і чути себе, необхідні певні умови, необхідне відповідне місце. Важливо мати (знаходити, створювати) у своєму життєвому просторі місце, де можна було б прислухатися до себе, до свого буття, по-справжньому побути з собою і собою. Можливо тоді цінності, вибори та вчинки людини стануть більш усвідомленими, а не виправданих ризиків буде значно менше.

Мета статті – розкрити проблему безпеки у векторі особистої свободи та інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Розглядаючи поняття «інформаційне суспільство» та співвідносячи його з поняттям «суспільство на основі Інтернету», слід зазначити, що ці поняття суперечать одне одному. Якщо проаналізувати уявлення більшості теоретиків про інформаційне суспільство (Д. Белл, П. Дракер, Й. Масуда, Ф. Махлуп, Е. Тоффлер, А. Турен та ін.), то можна узагальнити, що інформаційне суспільство має задовольняти таким

критерієм: визначальним фактором суспільного життя в цілому є наукове знання; рівень знань, а чи не власність, стає ознакою соціальної диференціації; соціальна організація та інформаційні технології утворюють певний симбіоз.

Зауважимо, що моделі інформаційного суспільства виявилися актуальними у визначенні сучасної соціальної дійсності, насамперед, тому, що їх автори ототожнювали інформацію та знання. Проте сучасний інформаційний світ ґрунтується не на знанні, а на комунікації та інтерпретації [1]. Факт сам по собі не несе смислового навантаження, важливим стає його інформаційне уявлення та подальша передача до учасників інформаційного обміну. В Інтернеті не створюється жодного знання, проте він багаторазово збільшує можливості здійснення комунікацій.

Особистість все більше занурюється у віртуальне середовище. Віртуальний світ має свої особливості, він передбачає принципову відсутність тілесності. Творець віртуальної особистості, зазвичай, залишається анонімним. У зв'язку з цим виникає питання: чи взагалі можна говорити про існування віртуальної особистості як особистості.

Життя людини у віртуальному світі перетворюється на калейдоскоп образів, на набір ролей (аватарів), нею самою і створених. Це, у свою чергу, може загрожувати особистості втратою своєї ідентичності.

Відсутність регулювання електронного підприємництва в Інтернеті, так само як і методів боротьби з екстремізмом та кіберзлочинністю, є прямою загрозою для особистості. З іншого боку, Інтернет як технічний засіб є етично нейтральним. Він може використовуватись і для розкриття творчого потенціалу особистості, розширення її свободи.

Спроби створення філософських моделей опису сучасності з урахуванням поняття віртуальності були практично одночасно зроблені у Німеччині (А. Бюль і М. Паєтау) і Канаді (А. Крокер і М. Вейнстейн).

Однією з перших теорій віртуалізації є теорія, розроблена А. Крокером та М. Вейнстейном та представлена в їх праці «Відходи інформації. Теорія віртуального класу» [1]. В основі лежить поняття «воля до віртуальності» – це вплив віртуальної реальності на сучасну трансформацію суспільства. Воля до віртуальності представлена як рушійна сила, носієм якої є віртуальний клас, утворений кіберкапіталістами. Кіберкапіталісти – це власники та керуючі компаній, що створюють та застосовують комп'ютерні технології.

Новий тип виробничих відносин у своєму формуванні виступає як новий базис на основі розвитку нового типу продуктивних сил. Віртуальною продуктивною силою віртуальна реальність перетворюється на капітал. Тут виникає загроза відчуження людини від реальності, коли людина повністю

занурюється у штучну реальність. Реалізуючи себе у віртуальному просторі, вона лише підживлює віртуальний капітал, сформований на новій віртуальній ідеології, яка існує у формі реклами віртуальної утопії.

Теоретично віртуального суспільства А. Бюля, представлені дослідником у його роботі «Віртуальне суспільство. Економіка, політика та культура під знаком кіберпростору», йдеться про те, що з розвитком технологій комп'ютери з обчислювальних машин перетворилися на універсальні машини, які створюють «дзеркальні світи». У кожній підсистемі суспільства утворюються «паралельні» світи, де функціонують віртуальні аналоги реальних механізмів відтворення суспільства.

А. Бюль говорить про симуляцію, заміщення звичних матеріальних атрибутів віртуальними аналогами. Аналоги реальних соціальних механізмів дозволяють функціонувати віртуальному суспільству, тобто процес заміщення реальних процесів віртуальними аналогами є віртуалізація. Новий віртуальний простір, за А. Бюлем, це нова сфера експансії капіталізму, він конституює новий віртуальний спосіб виробництва, який, зі свого боку, формує класову та соціальну структуру.

А. Крокер і М. Вейнстейн наголошують на критиці – викритті кіберкапіталізму як системи, що породжує новий тип нерівності та експлуатації. Власники компаній, які виробляють програмне забезпечення та надають доступ до Internet, розглядаються як ядро нового панівного класу, що рухається волею до віртуальності і перетворює віртуальну реальність на капітал.

Модель «віртуалізації соціального» М. Паєтау виходить з теорії М. Лумана, у якій суспільство окреслюється система комунікацій. Суспільство стає схожим на віртуальну реальність. М. Паєтау інтерпретує виникнення гіперпростору мережі Internet як результат «використання» суспільством нових форм комунікації для самовідтворення – «аутопоейсиса», за термінологією М. Лумана. Вчений справедливо вважав, що суспільство використовує нові форми комунікації для відтворення, і ці нові форми починають, своєю чергою, впливати на суспільство, роблять внесок у виробництво соціальності. Тут криється інша значна загроза безпеці особистості – неконтрольованість переходу віртуальних комунікацій у простір реальної соціальної дійсності.

Існує кілька традицій розгляду проблеми безпеки особистості інформаційному суспільстві. З одного боку, це теорії, що пов'язують розгляд поняття безпеки з обмеженням особистої свободи.

У цих теоріях безпечну поведінку особистості можна визначити як право особистості у правових рамках або ж у рамках суспільних норм у тій чи іншій сфері реалізовувати себе. А гарантом цього права є суспільство чи держава. Таким

чином, право на безпеку передбачає існування умов обмежувачів особистої свободи, що сприяють його здійсненню.

Прикладом подібних теорій в інформаційному суспільстві може бути «Декларація прав цифрової людини» А. Сантіні. Він звертає увагу на те, що не протиставлення державі, а співпраця з нею має гарантувати свободу індивіда, плюралізм думок та способу життя. А. Сантіні закликає поступитися принципом індивідуальної свободи задля безпеки існування та роботи в цифровому середовищі, запобігання електронній злочинності та тероризму.

Сучасне суспільство породжує безліч нових технологій, що стають інструментом влади над особистістю. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба визначити ті аспекти цифрового буття, де етичне та законодавче регулювання можливе і необхідне.

На противагу цій позиції виступають більш ліберальні теорії безпеки особистості в інформаційному суспільстві, одним із виразників яких є Дж.П. Барлоу та його «Декларації незалежності кіберпростору» [2]. Він виступає за повну свободу особистості в інформаційному просторі. У кіберпросторі немає не тільки національних або місцевих кордонів для локалізації злочину та визначення методу його розслідування, немає в ньому і ясних культурних угод з приводу того, в чому саме злочин полягає.

Децентралізованість, відсутність ієрархічної системи цінностей проголошуються фундаментальною властивістю світу. Кардинально змінюється і трактування понять «людина» та «особистість». Організуючим принципом культурного життя стає принцип трансформації. Свобода особистості стає гарантом її безпеки. Технологія розвивається різкими ривками, що нагадують гротескно прискорені стрибки біологічної еволюції. Умови реального світу й надалі змінюватимуться з великою швидкістю, і закон все більше відставатиме від них, і хаос зростатиме. Ця невідповідність неминуча.

Звичайно, теорія Дж.П. Барлоу дозволяє протистояти «електронному тоталітаризму», але її реалізація утопічна за своєю суттю. Основна ідея інформаційного суспільства Дж.П. Барлоу полягає в тому, щоб подолати цифрову нерівність і найбільш повною мірою домогтися здійснення електронної демократії. Але залишається актуальною низка загроз безпеці особистості у віртуальному світі. Це проблема нерівності всередині суспільства щодо інформаційних ресурсів. У суспільстві відбувається диференціація тих, хто має необхідні кошти, щоб технічно забезпечити доступом до різної інформації, і тих, хто цих коштів немає; через Інтернет поширюються інформаційні матеріали, які прямо загрожують здоров'ю людини, дезорієнтують особистість, у яких людина ризикує втратити самоусвідомлення в реальному світі; екстремістські та

маніпулятивні матеріали, що використовуються для нав'язування образу та стилю мислення, що формують із особистостей «інформаційних зомбі»; відвідувачі віртуальної реальності не застраховані також від економічного шахрайства.

Постає питання: як захистити особистість в інформаційному світі, так щоб вона не втратила своїх прав і свобод. Дуже важливо у гонитві за нестримним технологічним прогресом не прогледити особистість, її потреби у безпеці.

Висновки. Проблема протиріччя між свободою особистості та безпекою є предметом суперечки. Наразі вирішення цієї проблеми стає ключем до розуміння вектору суспільного розвитку. Важливість узгодження свободи особистості з суспільною необхідністю безсумнівна. Держава і суспільство має здійснювати захист життєво важливих інтересів особистості, її основних прав і свобод. Функція правової держави полягає у забезпеченні гарантій цих прав і свобод з використанням принципу «розумної достатності». Сутність цього принципу зводиться до запобігання можливим загрозам безпеці для суспільства і держави, недопущення диктату стосовно окремої особистості. І цим вирішується питання про рівень свободи особистості та її обмеження суспільною необхідністю. Створення такої «соціальної» системи безпеки дозволить стабілізувати суспільний розвиток за умови збереження автономії свободи особистості та узгодженості рівнів безпеки особистості та держави.

Концепція безпеки наполягає на множинності, різноманітності, проте, тим не менш, взаємозалежності всіх суб'єктів безпеки у світі. Концепція безпеки найбільшою мірою реалізована в розвинених країнах, де з багатьох причин і, в першу чергу, завдяки досягнутому рівню безпеки людині легше орієнтуватися в питанні безпеки та особистої свободи. Вона була народжена інтелектуальною елітою, і можливо слід шукати відповідь у соціалізації особистості «безпечного типу», в культурному та моральному розвитку суспільства.

Література

1. Kroker A., Weinstein M. Data trash: the theory of the virtual class. Montreal, 1994.
2. Барлоу Дж.П. Декларація незалежності кіберпростору.

References

1. Kroker A., Weinstein M. Data trash: the theory of the virtual class. Montreal, 1994.
2. Барлоу Дж.П. Декларація незалежності кіберпростору.

Kryzhanovskyi O.M.

THE PROBLEM OF SECURITY IN THE VECTOR OF PERSONAL FREEDOM AND INFORMATION SOCIETY

The article considers the problem of security in the vector of personal freedom and information society. It is emphasized that the problem of contradiction between personal freedom and security is a subject of dispute. Currently, the solution to this problem is becoming the key to understanding the vector of social development. The importance of harmonizing personal freedom with social necessity is undeniable. The state and society must protect the vital interests of the individual, his fundamental rights and freedoms. The function of the rule of law is to ensure the guarantees of these rights and freedoms using the principle of "reasonable sufficiency". The essence of this principle is to prevent possible security threats to society and the state, to prevent diktat in relation to an individual. And this resolves the issue of the level of personal freedom and its restriction by social necessity. The creation of such a "social" security system will allow stabilizing social development provided that the autonomy of individual freedom and the coherence of the levels of security of the individual and the state are preserved.

The concept of security insists on the plurality, diversity, but also the interdependence of all security subjects in the world. The concept of security is most widely implemented in developed countries, where for many reasons and, first of all, due to the achieved level of individual security, it is easier to navigate the issue of security and personal freedom. It was born by the intellectual elite, and perhaps the answer should be sought in the socialization of the "safe type" personality, in the cultural and moral development of society.

Key words: *personality, security, society, state, information society.*

Крижановський Олексій Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя.

*Завацький Ю.А. (ORCID 0000-0003-1860-9503),
Ткачук О.Г. (ORCID 0000-0001-6164-0624),
Лук'янюк О.В. (ORCID 0009-0004-0173-1363),
Волченко Є.Є. (ORCID 0000-0001-9784-0230),
Колесніченко Є.С. (ORCID 0000-0001-6406-1935),
Коваленко В.О. (ORCID 0000-0001-5133-4447)*

ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розкрито структурні компоненти конфліктологічної компетентності фахівців соціономічної (на прикладі медичної) галузі в умовах професійної взаємодії та їх змістовно-критеріальне наповнення: когнітивний (знання про причини виникнення конфліктів, закономірності та етапи його розвитку і перебігу, особливості поведінки, спілкування і діяльності опонентів, їх психічні стани, прийоми конфліктного протиборства, психологічні характеристики конфліктних осіб); деонтологічний (знання корпоративних етичних норм поведінки і відносин у професійній медичній діяльності, їх дотримання); антиципаційний (вміння, на основі наявних знань, передбачати поведінку і діяльність опонентів у конфлікті, оцінювати його вплив на психологічний клімат у колективі); діяльнісно-рефлексивний (наявність розвинутої рефлексивної організації діяльності та відносин, рефлексія власної поведінки і спілкування, відображення ієрархічних відносин); конативно-регулятивний (вміння впливати на опонентів, їх оцінки, судження, мотиви протиборства, вирішувати конфлікт на продуктивній і конструктивній основі, організувати роботу у постконфліктних ситуаціях професійної взаємодії). Виокремлено блоки структурних компонентів конфліктологічної компетентності фахівця-медика в умовах професійної взаємодії (аксіологічний блок, що поєднує когнітивний та деонтологічний компоненти конфліктологічної компетентності фахівця-медика; особистісний блок, який складають антиципаційний та діяльнісно-рефлексивний компоненти такої компетентності, технологічний блок, що утворює конативно-регулятивний компонент конфліктологічної компетентності фахівця-медика), які комплексно

реалізують превентивну, прогностичну, конструктивну, рефлексивну, корекційну та оцінну функції.

Операціоналізація структурної моделі конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії дозволила визначити емпіричні показники аксіологічного блоку структурних компонентів конфліктологічної компетентності цих фахівців (інформаційної складової конфліктологічної компетентності, уявлень респондентів щодо особистісно обумовлених ознак конфлікту, самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності, конфліктологічної готовності). особистісного блоку (особистісної зрілості, вольового самоконтролю, адаптаційних характеристик та професійного здоров'я, антиципаційних та емпатійних здібностей, рефлексивності), технологічного блоку (самооцінки типу особистості, сформованості навичок активного слухання у конфлікті (орієнтація на розуміння партнера, резюмування, відображення почуттів, прояснення, перефразування), стратегій поведінки у конфлікті та подолання стресових ситуацій, провідного типу реагування у конфліктній ситуації).

Показано, що структура конфліктологічної компетентності фахівця-медика, яка дозволяє ефективно вирішувати професійні конфлікти, включає не тільки особливості особистості, а й здатність до рефлексії професійних ситуацій на надситуативному рівні (системне мислення) на основі метакогнітивних стратегій контролю, регулювання та моніторингу процесів оцінки конфліктних ситуацій і, на цій основі, здійснювати вибір копінг-стратегій і типів реагування у конфлікті, а також сформованість навичок саморегуляції психоемоційного та функціонального станів.

Ключові слова: соціономічна діяльність, фахівці медичної галузі, конфліктологічна компетентність, професійна взаємодія.

Постановка проблеми. Глобальні інтеграційні процеси, як об'єктивна тенденція розвитку різних сфер професійної діяльності, визначила й реформування медичної галузі на новій концептуальній основі у межах компетентнісного підходу, зокрема у напрямку попередження та врегулювання конфліктів в умовах професійної взаємодії [1; 3; 4].

У зв'язку з цим зростає науковий інтерес до проблеми розвитку конфліктологічної компетентності сучасного фахівця медичної галузі, адже вміння будувати стосунки на засадах співробітництва та конструктивної взаємодії у медичній сфері безпосередньо впливає на якість та продуктивність професійної

діяльності фахівця-медика, сприяє покращенню психологічного клімату та гармонізації міжособистісних взаємин, створює умови для конструктивної поведінки у конфліктах [2; 3; 5].

Крім того, наявність значної кількості об'єктивних протиріч у процесі професійної діяльності фахівців-медиків робить конфліктологічну компетентність необхідною складовою їх професіоналізму. Тому пріоритетне значення набуває цілеспрямована організація соціально-психологічної роботи з розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатовано, що проблема конфліктологічної компетентності в останні роки досліджується досить активно (І. Ващенко, А. Журба, Ю. Завацький, Г. Ложкін, С. Максименко, Л. Пілецька та ін.). З'явилась значна кількість робіт, в яких розглядаються питання сутності, структури, закономірностей функціонування та розвитку конфліктологічної компетентності фахівця (П. Білецький, Л. Долинська, О. Катасанов, О. Лосієвська, Л. Онуфрієва, Л. Петровська, О. Савчук, О. Смирнова, І. Шостя та ін.).

Проте, у науковій літературі відсутнє однозначне тлумачення поняття конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії, немає загальноприйнятого підходу до розкриття структури цього феномену, потребують вивчення соціально-психологічні аспекти її розвитку, має місце фактичне ототожнення поняття конфліктологічної компетентності з поняттями конфліктної компетенції, конфліктологічної грамотності, конфліктологічної підготовки таких фахівців. При цьому використання даних конструктів у синонімічному значенні значно ускладнює їх вивчення та часто призводить до неможливості застосування надбань психологічної науки у професійній діяльності фахівців медичної галузі.

Мета статті – провести операціоналізацію структурної моделі конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На першому *етані* дослідження було проведено визначення показників аксіологічного блоку компонентів конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії (інформаційної складової конфліктологічної компетентності, уявлень респондентів щодо особистісно обумовлених ознак

конфлікту, самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності, конфліктологічної готовності).

З цією метою було використано: анкету на оцінку інформаційної складової конфліктологічної компетентності, анкету на виявлення уявлень щодо особистісно обумовлених ознак конфлікту, методику самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності, експрес-методику оцінки конфліктологічної компетентності особистості.

За даними анкетування інформаційної складової конфліктологічної компетентності виявлено нульовий (дуже низький) рівень у 4,8% респондентів; ситуативний (низький) рівень – у 14,9% респондентів; рівень грамотності (середній рівень) – у 50,5% респондентів; рівень освіченості (високий, системний рівень) інформаційної складової конфліктологічної компетентності – у 19,7% респондентів; творчий (вищий) рівень – у 10,1% респондентів.

Діагностика уявлень про конфлікт у фахівців-медиків показала, що вони сформовані у більшості з них. Найкраще фахівці медичної галузі розпізнають агресивні прояви і негативні емоційні стани, які можуть викликати конфлікт, а також краще розуміють енергетичний фон конфлікту (результативність активності, зусиль учасників тощо).

З'ясовано, що структура конфліктологічної компетентності фахівця-медика включає здатність до рефлексії професійних ситуацій на надситуативному рівні (системне мислення) на основі метакогнітивних стратегій контролю, регулювання та моніторингу конфліктних ситуацій у професійній медичній взаємодії ($p \leq 0,05$).

Показано, що невід'ємною рисою конфліктологічної компетентності фахівця-медика в умовах професійної взаємодії є конфліктологічна готовність, що розглядається як практична готовність до вирішення конфліктів у процесі професійної медичної діяльності і представлена аксіологічними блоком його особистісно та професійно важливих конфліктогенних якостей.

На другому етапі дослідження було проведено визначення показників особистісного блоку компонентів конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії (особистісної зрілості, вольового самоконтролю, рефлексивності, адаптаційних характеристик та професійного здоров'я, антиципаційних та емпатійних здібностей).

З цією метою було використано методики діагностики: особистісної зрілості (К. Ковалевська), вольового самоконтролю (А. Зверков, Е. Ейдман), соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд, адаптація

О. Осницького), методику-тест «Здатність до прогнозування» (Л. Регуш), методики діагностики рефлексивності (А. Карпов) та емпатійних здібностей (В. Бойко).

Діагностика показників особистісного компоненту конфліктологічної компетентності фахівців-медиків показала, що для більшості з них характерний достатній рівень вираженості особистісної зрілості та адаптаційних характеристик особистості (прагнення до саморозвитку, самоефективність, соціальний інтерес, гнучкість, самоприйняття, прийняття інших, самодетермінація, інтернальність), а також вольового самоконтролю (наполегливості, самовладання), але близько третини респондентів мають проблеми у сфері професійного здоров'я. При цьому звертає на себе увагу те, що чинники зміни професійного здоров'я і особливо механізми їх дії апелюють до емоційної сфери фахівця-медика: на рівні емоційного відображення, номінації його результатів у свідомості, рефлексії емоційних переживань, емоційної саморегуляції, оцінки емоційних проявів з боку соціального оточення і впливу на нього. На цій підставі були виокремлені групи фахівців-медиків з ознаками професійних деформацій за різнорівневими показниками невротизації.

Дослідження рівня сформованості конфліктологічної компетентності в зазначених групах фахівців-медиків з ознаками професійних деформацій (зокрема, з високими показниками невротизації) дозволило розглянути конфліктологічну компетентність в системі соціально-психологічних чинників зміни їх професійного здоров'я на рівні предиспозиції (недостатня усвідомленість і рефлексія власних емоційних проявів, що призводить до формування емоційної напруженості і запускає поведінкові патерни психосоматичного кола, підвищує рівень невротизації в цілому); на рівні каталізації (труднощі відображення емоційних станів і їх урахування у власних поведінкових стратегіях через порушення у міжособистісних професійних комунікаціях, що підвищують рівень соціального стресу та виступають неспецифічним тригером змін стану професійного здоров'я фахівця-медика); на рівні хроніфікації (нераціоналізована тривога і напруження, що сприяють переходу в хронічну форму); на рівні буферної модерації (формування конкретних компетенцій в емоційній регуляції поведінки і діяльності та у сфері міжособистісної професійної взаємодії, що розглядається в якості ресурсних чинників професійного здоров'я).

Виявлено статистично значущі відмінності ($U=38262,3$; $p<0,001$) за показником емпатії у жінок-медиків ($18,69\pm 0,34$) і чоловіків-медиків ($16,31\pm 0,67$),

що пояснюються, як правило, більшою чутливістю жінок-медиків і демонстрацією їх більшої готовності до емоційного сприйняття.

На третьому етапі дослідження було проведено визначення показників технологічного блоку компонентів конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії (самооцінки типу особистості, сформованості навичок активного слухання у конфлікті (орієнтація на розуміння партнера, резюмування, відображення почуттів, прояснення, перефразування), стратегій поведінки у конфлікті та подолання стресових ситуацій, провідного типу реагування у конфліктній ситуації).

З цією метою були використані: анкета «Самооцінка типу особистості» (І. Соломін); анкета на виявлення сформованості навичок активного слухання у конфлікті (К. Ковалевська); опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» (SACS) (С. Хобфолл, модифікація Н. Водоп'янової, О. Старченкової); методика діагностики провідного типу реагування у конфліктній ситуації (М. Кашапов, Т. Шалаєва); методика оцінки стратегій поведінки особистості у конфлікті (К. Томас, адаптація Н. Гришиної); проективна методика дослідження особистості «Hand-тест» (Е. Вагнер, адаптація Т. Курбатової).

Кореляційний аналіз показників методик, використаних на цьому етапі дослідження (коефіцієнт кореляції Пірсона), виявив статистично значущі кореляції між демонстративними, збудливими і застрягаючими рисами респондентів, з одного боку, і такими копінг-стратегіями, як маніпулятивні і агресивні дії.

Встановлено, що демонстративні риси здебільшого пов'язані з маніпулятивними ($r=0,39$; $p<0,001$) та агресивними ($r=0,41$; $p<0,001$) діями; збудливі риси – з маніпулятивними ($r=0,51$; $p<0,05$) та агресивними діями ($r=0,43$; $p<0,001$) і агресією ($r=0,39$; $p<0,001$); паранойяльні риси (застрягаючий тип) також корелюють з маніпулятивними ($r=0,36$; $p<0,001$), агресивними ($r=0,29$; $p<0,05$) діями і агресією ($r=0,38$; $p<0,001$).

З'ясовано, що найбільш виражені гіпертимні риси досліджуваних позитивно пов'язані з копінг-стратегіями «вступ до соціального контакту» ($r=0,39$; $p<0,001$), «пошук соціальної підтримки» ($r=0,28$; $p<0,05$), «імпульсивні дії» ($r=0,54$; $p<0,001$). Астенічні риси негативно пов'язані зі стратегією «обережні дії» ($r=-0,61$; $p<0,05$), а дистимічні риси – зі стратегією «асертивні дії» ($r=-0,57$; $p<0,05$).

Виявлено зв'язки між провідним типом реагування у конфлікті і копінг-стратегіями. Агресія тісно пов'язана з маніпулятивними ($r=0,44$; $p<0,001$) і

агресивними ($r=0,62$; $p<0,001$) діями. Відхід тісно пов'язаний з униканням ($r=0,66$; $p<0,001$) і, дещо менше, з агресивними діями ($r=0,59$; $p<0,05$).

Показники оптимального вирішення конфлікту мають позитивні кореляційні зв'язки з показниками вступу у соціальний контакт ($r=0,36$; $p<0,001$), пошуку соціальної підтримки ($r=0,31$; $p<0,05$) і обережними діями ($r=0,30$; $p<0,001$), а також негативну кореляцію з агресивними діями ($r=-0,42$; $p<0,05$).

За результатами діагностики провідного типу реагування у конфлікті було проведено розподіл вибірки фахівців-медиків на групи з деструктивним (39,9% респондентів) типом (відхід (19,7% респондентів), агресія (20,2% респондентів)) і конструктивним (оптимальне розв'язання) (60,1% респондентів) типом реагування у конфліктній ситуації.

Встановлено, що здатність переводити деструктивні конфлікти у конструктивні виявилася вищою у респондентів з числа керівників медичними закладами та завідувачів відділеннями з високим рівнем інформаційної складової конфліктологічної компетентності з провідним типом реагування «оптимальне розв'язання» та таким типом поведінки у конфлікті, як співробітництво ($p<0,05$).

Висновки. Розкрито структурні компоненти конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії та їх змістовно-критеріальне наповнення: *когнітивний* (знання про причини виникнення конфліктів, закономірності та етапи його розвитку і перебігу, особливості поведінки, спілкування і діяльності опонентів, їх психічні стани, прийоми конфліктного протиборства, психологічні характеристики конфліктних осіб); *деонтологічний* (знання корпоративних етичних норм поведінки і відносин у професійній медичній діяльності, їх дотримання); *антиципаційний* (вміння, на основі наявних знань, передбачати поведінку і діяльність опонентів у конфлікті, оцінювати його вплив на психологічний клімат у колективі); *діяльнісно-рефлексивний* (наявність розвиненої рефлексивної організації діяльності та відносин, рефлексія власної поведінки і спілкування, відображення ієрархічних відносин); *конативно-регулятивний* (вміння впливати на опонентів, їх оцінки, судження, мотиви протиборства, вирішувати конфлікт на продуктивній і конструктивній основі, організовувати роботу у постконфліктних ситуаціях професійної взаємодії).

Виокремлено блоки структурних компонентів конфліктологічної компетентності фахівця-медика в умовах професійної взаємодії (*аксіологічний блок*, що поєднує когнітивний та деонтологічний компоненти конфліктологічної компетентності фахівця-медика; *особистісний блок*, який складають

антиципаційний та діяльнісно-рефлексивний компоненти такої компетентності, *технологічний блок*, що утворює конативно-регулятивний компонент конфліктологічної компетентності фахівця-медика), які комплексно реалізують превентивну, прогностичну, конструктивну, рефлексивну, корекційну та оцінну функції.

Операціоналізація структурної моделі конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії дозволила визначити емпіричні показники *аксіологічного блоку* структурних компонентів конфліктологічної компетентності цих фахівців (інформаційної складової конфліктологічної компетентності, уявлень респондентів щодо особистісно обумовлених ознак конфлікту, самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності, конфліктологічної готовності). *особистісного блоку* (особистісної зрілості, вольового самоконтролю, адаптаційних характеристик та професійного здоров'я, антиципаційних та емпатійних здібностей, рефлексивності), *технологічного блоку* (самооцінки типу особистості, сформованості навичок активного слухання у конфлікті (орієнтація на розуміння партнера, резюмування, відображення почуттів, прояснення, перефразування), стратегій поведінки у конфлікті та подолання стресових ситуацій, провідного типу реагування у конфліктній ситуації).

Показано, що структура конфліктологічної компетентності фахівця-медика, яка дозволяє ефективно вирішувати професійні конфлікти, включає не тільки особливості особистості, а й здатність до рефлексії професійних ситуацій на надситуативному рівні (системне мислення) на основі метакогнітивних стратегій контролю, регулювання та моніторингу процесів оцінки конфліктних ситуацій і, на цій основі, здійснювати вибір копінг-стратегій і типів реагування у конфлікті, а також сформованість навичок саморегуляції психоемоційного та функціонального станів.

Література

1. Браніцька Т.Р. Конфліктологічна культура фахівців соціономічних професій: технологія формування: монографія. Вінниця: Нілан, 2018. 461 с.
2. Вошколуп Г.Ю. Соціально-психологічні особливості формування конфліктологічної компетентності фахівця в трудовому колективі. Освіта та педагогічна наука. 2021. № 1 (176). С. 32-43.
3. Котлова Л.О. Конфліктологічна компетентність у професійному становленні особистості. Професійне становлення особистості: проблеми і

перспективи: тези доп. ІХ між нар. наук.-прак. конференції (Хмельницький, 9-10 листопада 2017 р.) / ред. кол.: Н.Г. Ничкало, М.Є. Скиба, В.О. Радкевич. Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 116-117.

4. Ложкін Г.В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. – К.: ВД «Професіонал», 2006. С. 206-212.

5. Філь С.С. Визначення, зміст та структура конфліктологічної компетентності / С.С. Філь. Ружим доступу: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/5/11filpsp.pdf>

References

1. Branitska T.R. Konfliktolohichna kultura fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii: tekhnolohiia formuvannia: monohrafiia. Vinnytsia: Nilan, 2018. 461 s.

2. Voshkolup H.Iu. Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti formuvannia konfliktolohichnoi kompetentnosti fakhivtsia v trudovomu kolektyvi. Osvita ta pedahohichna nauka. 2021. № 1 (176). S. 32-43.

3. Kotlova L.O. Konfliktolohichna kompetentnist u profesiinomu stanovleni osobystosti. Profesiine stanovleniia osobystosti: problemy i perspektyvy: tezy dop. ІХ між нар. наук.-прак. конферентсії (Khmelnyskyi, 9-10 lystopada 2017 r.) / red. kol.: N.H. Nychkalo, M.Ie. Skyba, V.O. Radkevych. Khmelnytskyi: KhNU, 2017. S. 116-117.

4. Lozhkin H.V. Psykholohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka / H.V. Lozhkin, N.I. Pov'iakel. – К.: ВД «Profesional», 2006. S. 206-212.

5. Fil S.S. Vyznachennia, zmist ta struktura konfliktolohichnoi kompetentnosti / S.S. Fil. Ruzhym dostupy: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/5/11filpsp.pdf>

Zavatskyi Yu.A., Tkachuk O.G., Luk'yaniuk O.V., Volchenko Ye.Ye., Kolesnichenko Ye.S., Kovalenko V.O.

OPERATIONALIZATION OF THE STRUCTURAL MODEL OF CONFLICT COMPETENCE OF MEDICAL SPECIALISTS

The article reveals the structural components of the conflict competence of medical specialists in the conditions of professional interaction and their content and criteria content: cognitive (knowledge of the causes of conflicts, patterns and stages of its development and course, features of behavior, communication and activity of opponents, their mental states, methods of conflict confrontation, psychological characteristics of conflicting individuals); deontological (knowledge of corporate ethical norms of behavior and relations in professional medical activities, their

observance); anticipatory (the ability, based on existing knowledge, to predict the behavior and activity of opponents in a conflict, to assess its impact on the psychological climate in the team); activity-reflexive (the presence of a developed reflexive organization of activity and relations, reflection of one's own behavior and communication, reflection of hierarchical relations); conative-regulatory (the ability to influence opponents, their assessments, judgments, motives of confrontation, to resolve conflict on a productive and constructive basis, to organize work in post-conflict situations of professional interaction). Blocks of structural components of the conflictological competence of a medical specialist in the conditions of professional interaction are distinguished (axiological block, combining the cognitive and deontological components of the conflictological competence of a medical specialist; personal block, which consists of the anticipatory and activity-reflexive components of such competence, technological block, which forms the conative-regulatory component of the conflictological competence of a medical specialist), which comprehensively implement preventive, prognostic, constructive, reflective, corrective and evaluative functions.

Operationalization of the structural model of conflictological competence of medical professionals in the context of professional interaction allowed us to determine the empirical indicators of the axiological block of the structural components of the conflictological competence of these professionals (informational component of conflictological competence, respondents' perceptions of personally determined signs of conflict, self-assessment of metacognitive knowledge and metacognitive activity, conflictological readiness). personality block (personal maturity, volitional self-control, adaptive characteristics and professional health, anticipatory and empathetic abilities, reflexivity), technological block (self-assessment of personality type, formation of active listening skills in conflict (orientation on understanding the partner, summarizing, reflecting feelings, clarification, paraphrasing), strategies of behavior in conflict and overcoming stressful situations, leading type of response in a conflict situation).

It is shown that the structure of the conflictological competence of a medical specialist, which allows for effective resolution of professional conflicts, includes not only personality characteristics, but also the ability to reflect on professional situations at a supra-situational level (systems thinking) based on metacognitive strategies for controlling, regulating and monitoring the processes of assessing conflict situations and, on this basis, to choose coping strategies and types of response in a conflict, as

well as the formation of skills for self-regulation of psycho-emotional and functional states.

***Key words:** socioeconomic activity, medical professionals, conflictological competence, professional interaction.*

Завацький Юрій Анатолійович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Ткачук Олена Геннадіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної культури і спорту Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Лук'янюк Олександр Васильович – старший викладач кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Волченко Євген Євгенович – кандидат психологічних наук, лікар;

Колесніченко Євген Сергійович – аспірант кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Коваленко Валерій Олександрович – аспірант кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СОЦІУМУ

У статті розкрито принципи формування здорового способу життя молоді в умовах сучасних викликів трансформаційного соціуму. Розкрито проблему зміцнення психологічного здоров'я молоді в кризово-трансформаційній ситуації розвитку суспільства. Мета дослідження полягала в ідентифікації провідних соціокультурних деформацій, які негативно відбиваються на психологічному статусі молоді. Предметом дослідження виступало психологічне здоров'я як феномен інституційної та ментальної цілісності соціуму. Щодо розвитку молоді цей феномен розглядався як ефект та результат її продуктивної соціалізації, формування адекватної картини світу, позитивної самосвідомості та конструктивних патернів життєдіяльності. Наукова рефлексія проблеми виконана на основі методології соціокультурної детермінації психологічного розвитку особистості та соціальних груп. Наведено аналіз досліджень та підходів у галузі психології здоров'я. Показано провідні тенденції деформації психосфери та молодіжної свідомості. Розглянуто основні рівні ідентифікації соціокультурних викликів здоров'ю молодого покоління: геокультурний, історично-формаційний, соціально-політичний, політико-економічний, соціологічний, психологічний. Наголошено на необхідності концептуального переходу від егоцентричної парадигми розуміння психологічного благополуччя та здоров'я молоді до культуроцентричної парадигми з опорою на життєво-діяльний план особистості як повноцінного суб'єкта. Отримані результати можуть бути важливою теоретичною підмогою для аналізу культурогенних факторів психологічного здоров'я молоді та розробки комплексних заходів щодо його зміцнення та підтримки в сучасних умовах.

Ключові слова: *молодь, здоров'язбереження, здоровий спосіб життя, формування здорового способу життя, трансформаційний соціум.*

Постановка проблеми. Молодь – це соціально-демографічна група населення, яка переживає період становлення соціальної зрілості, входження у світ дорослих та адаптацію до автономного самостійного життя. З одного боку, від цієї соціально-демографічної групи залежить майбутнє оновлення суспільства, з іншого, специфічні соціальні та психологічні риси цієї соціальної групи зумовлені віковими особливостями молодих людей, процесом становлення їхнього духовного світу, соціалізації, специфікою становища у соціальній структурі суспільства.

Внаслідок вікових та соціально-психологічних особливостей молодь тяжіє до нових видів діяльності, порівняно легко опановує складні професії, відрізняється безкорисливістю та чуйністю, особливою емоційною сприйнятливістю, прагненням до ідеалу, максимального прояву сил та здібностей. Її становлення відбувається у період формування нових соціальних відносин нашої країні [1-4].

Кордони молодіжного віку рухливі. Вони залежать від соціально-економічного розвитку суспільства, досягнутого рівня добробуту та культури, умов життя людей. Вплив цих факторів реально проявляється у тривалості життя людей, розширенні меж молодіжного віку від 16 до 30 років. Нижній кордон визначається тим, що саме в цьому віці людина вперше отримує право вибору у соціальному плані: продовжити навчання у школі, вступити до технічного чи гуманітарного коледжу, ліцей чи вступити на роботу. До 30-ти років людина, як правило, досягає фізичної та професійної зрілості, завершується формування її сім'ї, вона займає певне становище у суспільстві.

Наразі, на думку дослідників, існують дві крайні групи молоді – благополучна та неблагополучна. Це залежить від різних причин, у тому числі від соціально-психологічного рівня розвитку. Соціально-психологічний рівень розвитку визначається, зокрема, інтелектуальним розвитком та психологічним здоров'ям, яке значною мірою залежить від підтримки молодою людиною здорового способу життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підтримка здорового життя є важливою умовою вітальної, тобто, самозбережувальної поведінки молодої людини. На жаль, останніми роками все частіше спостерігаються негативні тенденції зниження рівня здоров'я молоді. Не останню роль у цьому процесі відіграє недостатня увага до важливості дотримання принципів здорового життя у суспільстві.

Тим часом, підтримка здоров'я молодого покоління – першорядне завдання сучасності, яке потребує комплексного підходу до пошуку рішень із залученням фахівців різних наукових сфер. Проблеми підтримки здорового життя можна розглядати з позиції медицини, психології, валеології, соціальної роботи, з використанням різних визначень і класифікацій, що склалися у тих чи інших наукових підходах. Сьогодні соціально-психологічні проблеми здоров'я є актуальними та розробляються низкою дослідників.

Мета статті – розкрити принципи формування здорового способу життя молоді в умовах сучасних викликів трансформаційного соціуму.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На організацію здорового життя впливає цілий комплекс передумов, серед яких визначають такі: об'єктивні соціальні та суспільно-економічні умови життя суспільства; конкретні обставини життєдіяльності, у яких здійснюється сімейно-побутова та навчально-професійна діяльність молодого людини; індивідуально-типологічні спадкові фактори; особистісно-мотиваційні фактори, що визначаються світоглядом та культурою молодого людини та ступенем її орієнтації на здоров'я та здоровий спосіб життя.

Якщо за першими трьома позиціями ми маємо в наявності встановлені умови зовнішнього середовища, суспільства та обставин життя молодого людини, на які найчастіше немає можливості вплинути і якість суттєво змінити, то з останньою позицією цього переліку ситуація інша. Саме особистісно-мотиваційні чинники більшою мірою впливають на систему дій та відносин, що опосередковують здоров'я, а зрештою – на тривалість життя кожної людини. Причому це стосується не тільки хронологічної тривалості життя, а й її якості, що багато в чому визначається рівнем здоров'я людини.

Відомо, що у визначенні поняття «здорового життя» враховують два відправних чинника – генетичну природу даної людини та її відповідність конкретним умовам життєдіяльності. З цих позицій здоровий спосіб життя є способом життєдіяльності, що відповідає генетично обумовленим типологічним особливостям людини, конкретним умовам життя, і спрямований на формування, збереження та зміцнення здоров'я та на повноцінне виконання людиною її соціально-біологічних функцій.

При цьому акцент робиться на індивідуалізації поняття, тобто за наявності основоположних рекомендацій щодо побудови здорового способу життя у кожної людини вона має бути суто індивідуальною, мати власні специфічні особливості.

Так, у розробці програми здорового способу життя для кожної людини необхідно враховувати як її типологічні особливості (тип темпераменту, морфофункціональний тип, що переважає, механізми вегетативної нервової регуляції тощо), так і віково-статеву приналежність, національність і соціальну обстановку, в якій вона живе, сімейне положення тощо. Крім того, у вихідних посылках важливе місце повинні займати особистісно-мотиваційні особливості молоді, її життєві орієнтири.

Нижче наведено принципи організації та змісту здорового способу життя молоді.

1) Принцип відповідальності за своє здоров'я. Тільки розумне ставлення до здоров'я дозволяє молодій людині на довгі роки зберегти бадьорість, високу працездатність, соціальну активність та досягти довголіття. Забезпечення здорового способу життя можливе лише за умови, що людина сама захоче бути здоровою. Необхідно, щоб людина у своїй поведінці постійно пам'ятала: міцне та надійне здоров'я є головною умовою втілення у життя її фізичних, психічних та розумових можливостей. Щоб бути здоровою або повернути здоров'я, потрібні значні зусилля, які не можна нічим замінити. Як правило, людина вдається до цих зусиль, якщо вона має життєво важливу мету, мотивацію, яка у кожної молодої людини своя (соціальний успіх, любов, сім'я, страх смерті та ін.).

2) Принцип комплексності. Не можна зберігати здоров'я частинами. Здоров'я означає узгоджену дію всіх систем організму та особистості, а зміна в будь-якій з них обов'язково позначиться на здоров'ї молодої людини загалом.

3) Принцип індивідуалізації. Кожна людина унікальна як з точки зору біологічної (генотипічної), так і психологічної та соціальної. Тому у кожної молодої людини має бути своя програма здорового способу життя, в якій мають бути враховані відповідні особливості, а саме:

- генотипічні фактори (тип статури, особливості обміну речовин, що переважає, характер вегетативної регуляції, біоритмологічні показники тощо);
- психологічні фактори (тип темпераменту, екстра- або інтравертованість, самопсихорегуляція та ін.);
- соціальні чинники (приналежність до конкретної соціальної групи та взаємовідносини молодої людини з оточуючими);
- сімейно-побутовий статус;
- рівень культури молодої людини, її життєві пріоритети (тут особливого значення набуває виховання культури здоров'я, здорових потреб та прищеплення навичок здорового способу життя).

4) Принцип поміркованості. Для тренування функціональних систем слід використовувати помірні навантаження. Під «помірними» розуміються такі, що викликають середній ступінь стомлення, наслідки якого не мають тривати понад 24-36 годин. Найменші навантаження (психічні, інтелектуальні, фізичні), як правило, сприяють зростанню резервів організму, а значні можуть призвести до перевтоми. Про помірність навантажень слід говорити з погляду організму в цілому, а не тільки системи, які найбільш навантажуються.

5) Принцип раціонального чергування навантаження та відпочинку. При цьому важливо таким чином будувати спосіб життя, щоб подальший відпочинок повною мірою відповідав характеру виконаної перед цим роботи. Наприклад, після великого обсягу виконаної інтелектуальної роботи має бути спеціально організована фізична праця (за ефектом «активного відпочинку» вона стимулює більш активне відновлення інтелектуального потенціалу). Таке розумне чергування дозволяє організму раціонально не тільки витратити, а й відновлювати свій потенціал. Нехтування цим принципом призводить до накопичення в організмі наслідків невідновлення з розвитком перевтоми. Найчастіше це проявляється у різних формах порушень психічної діяльності (неврозах).

6) Принцип оптимальної організації життєдіяльності. За умови правильного планування своєї діяльності людина зможе в оптимальні для себе терміни і з відповідною інтенсивністю навантаження виконати всі необхідні справи відповідно до їх дійсних пріоритетів.

7) Принцип «сьогодні і все життя». Здоров'я не дається людині наперед, воно вимагає постійних і завзятих зусиль.

8) Принцип валеологічної самоосвіти. Формування здорового способу життя має своєю кінцевою метою вдосконалення умов життя та життєдіяльності на основі валеологічного навчання та виховання, що включають вивчення свого організму та особистості, освоєння гігієнічних навичок, знання факторів ризику та вміння реалізувати на практиці весь комплекс засобів та методів забезпечення здорового способу життя.

Провідні положеннями, які лежать в основі здорового способу життя молоді:

- активним носієм здорового способу життя є конкретна людина як суб'єкт та об'єкт своєї життєдіяльності та соціального статусу;

- у реалізації здорового способу життя людина виступає у єдності своїх біологічного та соціального початку;

- в основі формування здорового способу життя лежить особистісно-мотиваційна установка молоді людини на втілення своїх соціальних, фізичних, інтелектуальних та психічних можливостей та здібностей;

- здоровий спосіб життя є найбільш ефективним засобом та методом забезпечення здоров'я, первинної профілактики хвороб та задоволення життєво важливої потреби у здоров'ї.

У зв'язку з цим формування мотивації та правильного розуміння здорового способу життя у молоді потребує зусиль. Оскільки ефект цих зусиль проєктується на майбутнє і не кожен може вирішити це завдання самостійно, необхідна націленість системи виховання та освіти на формування у молоді здорового способу життя. Основними психологічними аспектами формування у молоді здорового способу життя є мотивація та установки на здоров'я та здоровий спосіб життя.

Важливим аспектом здоров'язбереження є психологічне здоров'я молоді.

Термін «психічне здоров'я» неоднозначний, він пов'язує дві галузі – медичну і психологічну. В останні десятиліття на перетині медицини та психології виникла особлива наукова галузь – психосоматична медицина, в основі якої лежить розуміння того, що будь-яке соматичне порушення завжди так чи інакше пов'язане із змінами психічного стану. У свою чергу, психічні стани стають головною причиною соматичного захворювання або поштовхом, що веде до хвороби. Іноді особливості психіки впливають на перебіг хвороби, іноді фізичні недуги викликають психічні переживання і психологічний дискомфорт.

Говорячи про різницю між психічним і психологічним здоров'ям, виокремлюють таку різницю – психічне здоров'я, по суті, має відношення до окремих психічних процесів та механізмів; психологічне здоров'я характеризує особистість загалом, перебуває у безпосередньої зв'язку з проявом людського духу.

Якщо для психічного здоров'я норма – це відсутність патології, симптомів, що заважають адаптації молоді людини у суспільстві, то для визначення норми психологічного здоров'я важлива наявність певних особистісних характеристик, а напрямок дій психолога йде у бік придбання людиною корисних властивостей, що сприяють успішній адаптації. Крім того, норма психологічного здоров'я передбачає не лише успішну адаптацію, а й продуктивний розвиток молоді людини на благо собі та суспільству, в якому вона живе.

Аналізуючи поняття здоров'я та поняття психологічного здоров'я, слід зазначити, що психологічне здоров'я – це динамічний стан внутрішнього благополуччя (узгодженості) особистості, яке становить її сутність і дозволяє актуалізувати свої індивідуальні та віково-психологічні можливості на будь-якому етапі розвитку.

Відповідаючи питанням, що таке психологічне здоров'я, виокремлюють такі риси психологічно здорової особистості: соматичне здоров'я; розвиток самоконтролю та засвоєння реакцій, адекватних різним ситуаціям у житті молодої людини; вміння розводити реальні та ідеальні цілі, межі між різними підструктурами Я; вміння регулювати свої вчинки та поведінку у межах соціальних норм.

В цілому, проведений аналіз дозволяє виділити низку суттєвих ознак, які використовуються сучасними дослідниками при описі психологічного здоров'я особистості:

- усвідомленість і осмисленість молодою людиною себе, світу в цілому, своєї взаємодії зі світом;
- повнота «включеності», переживання та проживання сьогодення, перебування у процесі;
- здатність до вдосконалення найкращих виборів у конкретній ситуації та в житті в цілому;
- здатність не лише проявити себе, слухати іншу людину, а й брати участь у співтворчості з іншою людиною;
- глибинна подієвість, як здатність молодої людини перебувати у повноцінному контакті, що сприяє вдосконаленню учасників, справжньому діалогу та організувати його;
- почуття свободи, життя «у відповідності з собою» як стан усвідомлення та дотримання своїх головних інтересів і найкращого вибору в ситуації;
- відчуття своєї дієздатності – «Я можу»;
- соціальний інтерес або соціальне почуття (в термінології А. Адлера), тобто зацікавлене урахування інтересів, думок, потреб і почуттів інших людей;
- стан стійкості, стабільності, визначеності у житті та оптимістичний, життєрадісний настрій як інтегральний наслідок всіх перерахованих вище якостей та властивостей психологічно здорової особистості. Цей стан не варто плутати зі станом ригідності, зашореності стереотипами і шаблонами. Навпаки, це стан гнучкого, але стійкого балансу у динамічному, зі значним ступенем невизначеності, життєвому світі.

Розглядаючи поняття психологічного здоров'я у єдності біологічного (фізичного, фізіологічного), психічного та соціального, можна стверджувати, що психологічне здоров'я передбачає стійке, адаптивне функціонування людини на вітальному, соціальному та екзистенційному рівнях життєдіяльності.

Як зазначають вчені, психологічне здоров'я на вітальному рівні життєдіяльності передбачає усвідомлене, активне, відповідальне ставлення молодшої людини до своїх біологічних потреб.

В цілому, здоров'я вітального рівня життєдіяльності характеризується динамічною рівновагою всіх функцій внутрішніх органів, що адекватно реагують на вплив зовнішнього середовища, які прагнуть підтримки гомеостатичного стану всього організму в цілому.

Психологічне здоров'я соціального рівня життєдіяльності визначається системою соціальних відносин, до яких вступає людина як суспільна істота. При цьому найбільш значущими для молодшої людини стають умови протікання соціальних відносин, що визначаються нормами моралі, права, ціннісними орієнтаціями та моральністю.

Критеріями соціального здоров'я часто виступають:

- рівень соціальної адаптації та адекватність реакцій молодшої людини на зовнішні впливи;

- адекватне сприйняття соціальної дійсності, інтерес до навколишнього світу, спрямованість на суспільно корисну справу, альтруїзм, відповідальність, емпатія, безкорисливість, культура споживання;

- здатність до цілепокладання та досягнення поставленої мети.

Рівень соціального функціонування молодшої людини характеризується складною системою суб'єкт-об'єктних відносин, що містять як суб'єктні, так і об'єктні характеристики. До суб'єктних характеристик можна віднести закономірності психічної організації молодшої людини, які у функціонуванні емоційно-вольової і когнітивних сфер, дають основу формування особистості, інтегрованої ціннісно-моральної системою у світогляді. Об'єктні характеристики також мають певні закономірності, які мають прояв у суспільних відносинах, заданих нормами культурного середовища, соціальної та державної організаціями чи субкультурними цінностями.

Тому єдиних критеріїв соціальної норми немає, кожне культурне середовище формує свої норми, а показником соціального здоров'я є рівень адаптивності до норм того соціуму, у якому людина живе.

Соціальним імунітетом на суб'єктному рівні є інтеріоризовані суспільні та культурні норми, представлені в структурі цінностей та еталоні міжособистісних відносин, порушення або невиконання яких фруструє людину, виявляючись у зовнішньому чи внутрішньому конфлікті, що викликає тривогу, яка сигналізує про можливість виникнення проблем із соціальним здоров'ям.

Соціальне психологічне здоров'я молодшої людини визначається ступенем її навчально-професійної самореалізації. Зокрема, професійне самовизначення соціального рівня характеризується потягом до співпраці, бажанням дотримуватись норм, працьовитістю. Сенс життя на цьому рівні визначається прагненням до довірчих відносин, захищеності і відповідальності. Професійна діяльність характеризується прагненням до соціальної стабільності, що є наслідком життєвого та професійного вибору з уникненням фруструючих ситуацій та марної діяльності.

Про психологічне здоров'я на соціальному рівні життєдіяльності свідчить високий рівень гармонізації молодшою людиною своїх взаємин із суспільством. У процесі гармонізації своїх взаємин із суспільством молода людина усвідомлює свої соціальні потреби, розширює засоби та способи їх реалізації. Саме тоді він формує власну автономність, самодетермінацію, самоуправління, реалізує закладені природою сили та здібності.

Психологічне здоров'я на екзистенційному (глибинному) рівні життєдіяльності передбачає: орієнтацію молодшої людини на свій глибинний внутрішній світ, формування довіри до внутрішнього досвіду, оновлених, духовних відносин із зовнішнім світом.

Екзистенційний рівень життєдіяльності також має свої критерії та показники здоров'я. Насамперед, до них можна віднести наявність сенсу життя, що визначає прагнення молодшої людини до ідеалу, здійснення яких пов'язане, як правило, з боротьбою ідеалу та дійсності. Екзистенційний ідеал визначається як мета людського існування.

Екзистенційний ідеал покликаний визначати те, що є вічне і незмінне в людській природі, відтінюючи собою тимчасові цінності кінцевого буття. Він сприяє пошуку сенсу життя, пов'язаного з розв'язанням екзистенційних дихотомій (життя – смерть; свобода – відповідальність; сенс – безглуздість; самотність – любов; совість – закон), що, своєю чергою, активізує процес самопізнання молодшої людини. Присутність екзистенційних дихотомій, з одного боку, вказує на наявність глибинних внутрішніх конфліктів, що супроводжуються наростаючою тривоною і несвідомими страхами, але, з іншого боку, при їх

позитивному вирішенні, – є можливість особистісного зростання, де здійснення вибору та прийняття відповідальності за нього визначає спрямованість особистості в цілому.

Негативне вирішення дихотомій найчастіше пов'язане з явищем «спалення совісті», коли людина у своєму нестримному прагненні до споживання та задоволення обирає шлях зовнішнього благополуччя.

Отже, ще раз підкреслимо різницю між психічним та психологічним здоров'ям. Психічне здоров'я має відношення до окремих процесів та механізмів психіки: мислення, пам'яті, відчуття, сприйняття, емоцій, волі та ін. Психологічне здоров'я характеризує особистість в цілому, її ставлення до світу, себе, власного життя.

У ході дослідження виявлено суперечність між потребою формування здорової, творчої, активної, соціально відповідальної особистості та несформованістю цінності здоров'я на особистісно-смысловому рівні, відсутністю готовності до реалізації здорового способу життя. Здоров'я є для молоді цінністю, що декларується, але не реалізується, відсутня активна суб'єктна позиція, особиста відповідальність за своє здоров'я та благополуччя. Таке саме ставлення і до психологічного здоров'я.

Здоров'я представляється молоді як ресурс, який забезпечує довге і безтурботне життя – у відповідях переважає зовнішня мотивація і лише 5% респондентів бачають можливість актуалізації свого потенціалу для реалізації себе.

Привертає увагу стереотипність уявлення молоді про здоров'я, яке нав'язується оточенням, засобами масової інформації. Що стосується респондентів з порушеним здоров'ям, то варто зазначити, що здоров'я вони визначають для себе як запоруку успішної діяльності, хорошої кар'єри та життя взагалі, а не як запоруку довгого безтурботного життя (думка респондентів).

Психологічне здоров'я, як сукупність особистісних утворень, забезпечує успішне функціонування молодої людини в ускладнених умовах, зберігаючи свій соціально-особистісний статус, реалізуючи власний особистісний потенціал. Психологічно здорова молода людина успішно адаптується у суспільстві, стверджує власні ідеали, використовує конструктивні стратегії своєму шляху до акме, як стану, що охоплює значний етап її життя і демонструє, наскільки вона відбулася як особистість, як громадянин, як професіонал у якійсь галузі діяльності. Водночас, акме особистості відрізняється більшою чи меншою варіативністю та індивідуальністю. Головна проблема акмеології – не тільки

хронологічна довжина повноцінної зрілості, як душевний стан людини, здатний перетворити будь-який життєвий період у період розквіту, наповнений психологічним здоров'ям.

Висновки. Говорячи про психологічне здоров'я та хвороби важливо відзначити, що психологічних захворювань немає – є психічні розлади, фізичні недуги. Психологічне здоров'я визначається тим, як людина ставиться до свого духовного, фізичного здоров'я та розвитку.

До факторів, несприятливих для психологічного здоров'я молоді, належать поширення куріння, алкоголізму, наркоманії та токсикоманії. На вживання наркотиків впливають багато факторів і в основному це соціальні та психологічні (цікавість, завоювання популярності, полегшення контактів, прагнення до наслідування, конфлікти, страх перед життєвими труднощами тощо). Наслідки наркоманії трагічні. Вживання наркотиків завдає суттєвої шкоди суспільству та особистості. Основна частина споживачів наркотиків – молодь, одним із наслідків наркоманії є фізична та соціальна деградація найактивнішої частини населення, чинником, що багато в чому визначає спосіб і стиль життя молодих людей, стає криміналізація та комерціалізація їхнього дозвілля.

Молода людина має стати суб'єктом власного здоров'я; від її волі залежить те, які вона створюватиме технології та як використовуватиме техніки продукування свого здоров'я.

Як показало проведене дослідження, однією з форм роботи з формування та розвитку психологічного здоров'я молодих людей може бути участь у соціально-психологічних та особистісних тренінгах, спрямованих на актуалізацію резервних можливостей та розвиток соціально-психологічних компетенцій. На тренінгах «Розвиток впевненої поведінки», «Розвиток життєстійкості», «Розвиток комунікативних навичок», «Вчимося жити у злагоді» (тренінг формування толерантних установок), «Розвиток капіталу ідентичності» молоді люди мають можливість вивчати власні ресурси отримати знання щодо особистісного саморозвитку і формувати соціально-психологічні уміння та навички.

Такі тренінги розробляються студентами Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, які навчаються на факультеті гуманітарних та соціальних наук, на практичних заняттях з профільних дисциплін. У процесі їх розробки студенти накопичують знання та навички щодо особистісного саморозвитку, формування соціально-психологічних компетенцій, що є умовою розвитку психологічного здоров'я молодих людей.

Література

1. Baudrillard J. A l'ombre des majorités silencieuses ou la fin du social. Paris : Utopie, 1981.
2. Bradburn N. The Structure of Psychological Weil-Being. Chicago: Aldine Pub. Co., 1969. 320 p.
3. Deleuze G., Guattari F. Anti-Œdipus: Capitalism and Schizophrenia. New York: Viking Press, 1977.
4. Miquelon P., Vallerand R.J. Goal motives, well-being, and physical health: Happiness and self-realization as psychological resources under challenge. *Motivation and Emotion*, 2006. 30 (4): 259-272.

References

1. Baudrillard J. A l'ombre des majorités silencieuses ou la fin du social. Paris : Utopie, 1981.
2. Bradburn N. The Structure of Psychological Weil-Being. Chicago: Aldine Pub. Co., 1969. 320 p.
3. Deleuze G., Guattari F. Anti-Œdipus: Capitalism and Schizophrenia. New York: Viking Press, 1977.
4. Miquelon P., Vallerand R.J. Goal motives, well-being, and physical health: Happiness and self-realization as psychological resources under challenge. *Motivation and Emotion*, 2006. 30 (4): 259-272.

Danko D.V.

PRINCIPLES OF FORMING A HEALTHY LIFESTYLE OF YOUTH AND THEIR PSYCHOLOGICAL HEALTH IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES OF A TRANSFORMATIONAL SOCIETY

The article reveals the principles of forming a healthy lifestyle of youth in the conditions of modern challenges of a transformational society. The problem of strengthening the psychological health of youth in a crisis-transformational situation of social development is revealed. The purpose of the study was to identify the leading socio-cultural deformations that negatively affect the psychological status of youth. The subject of the study was psychological health as a phenomenon of institutional and mental integrity of society. Regarding the development of youth, this phenomenon was considered as an effect and result of its productive socialization, the formation of an adequate picture of the world, positive self-awareness and constructive patterns of life. The scientific reflection of the problem was carried out on the basis of the methodology

of sociocultural determination of the psychological development of the individual and social groups. An analysis of research and approaches in the field of health psychology is presented. The leading trends in the deformation of the psychosphere and youth consciousness are shown. The main levels of identification of sociocultural challenges to the health of the young generation are considered: geocultural, historical-formational, sociopolitical, political-economic, sociological, psychological. The need for a conceptual transition from the egocentric paradigm of understanding the psychological well-being and health of youth to a culturecentric paradigm based on the life-activity plan of the individual as a full-fledged subject is emphasized. The results obtained can be an important theoretical aid for the analysis of cultural factors of psychological health of youth and the development of comprehensive measures to strengthen and support it in modern conditions.

Key words: *youth, health preservation, healthy lifestyle, formation of a healthy lifestyle, transformational society.*

Данко Дана Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної медицини та гігієни, медичний факультет Ужгородського національного університету.

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкрито особливості розвитку лідерських якостей особистості у бізнес-середовищі. Розглядаються ключові аспекти розвитку лідерства на прикладі виробничих компаній. Висвітлено історичне коріння розуміння лідерства, виділено основні компетенції, необхідні для успішного керівництва у виробничому середовищі. Особлива увага приділяється методам формування та розвитку лідерських якостей співробітників, а також ролі корпоративної культури у цьому процесі. Проілюстровано приклади успішного та неуспішного лідерства у виробничих компаніях, а також виділено фактори, що сприяють формуванню ефективних лідерів. Виробниче підприємство є складною структурою, в якій діє велика кількість змінних: технологічні інновації, економічні чинники, соціально-психологічний клімат та багато інших. У цьому контексті лідери відіграють ключову роль, будучи сполучною ланкою між стратегією та її реалізацією на операційному рівні. Аналіз привертає увагу до вирішального впливу лідерства на результативність організації у сучасному динамічному бізнес-середовищі.

Ключові слова: лідерство, бізнес-середовище, виробнича компанія, корпоративна культура, компетенція лідера, методи формування.

Постановка проблеми. Лідерство залишається одним із найбільш дискутованих та досліджуваних аспектів у бізнес-середовищі, сфері менеджменту та організаційній теорії. Визначення лідерства, як здатності впливати на підлеглих щодо досягнення організаційних цілей, виділяється у науковій літературі [1; 3; 5]. У виробничій компанії роль лідера стає ще більш вагомим, враховуючи необхідність постійної оптимізації процесів, управління ресурсами та координації праці безлічі фахівців.

Виробниче підприємство є складною структурою, в якій діє велика кількість змінних: технологічні інновації, економічні чинники, соціально-психологічний клімат та багато інших [2; 4]. У цьому контексті лідери відіграють

ключову роль, будучи сполучною ланкою між стратегією та її реалізацією на операційному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лідерство, як ключовий аспект управління організацією, привертає увагу вчених та дослідників уже багато десятиліть. Ряд основних теорій та підходів було розроблено з метою розуміння та визначення природи лідерства та його ролі в організаційному контексті. Традиційні моделі лідерства фокусувалися на індивідуальних характеристиках лідера та розглядали лідерство як набір певних якостей чи рис характеру.

Цей підхід був заснований на дослідженнях, спрямованих на виявлення атрибутів, що відрізняють лідерів від не лідерів. Однак згодом стало зрозуміло, що лідерство не може бути пов'язане виключно з індивідуальними характеристиками.

У середині ХХ століття фокус досліджень перемістився з індивідуальних характеристик на поведінку лідерів. Передбачалося, що лідерство може бути вивчене через аналіз конкретних дій та рішень лідерів у різних ситуаціях. Ряд досліджень було спрямовано виявлення конкретних стилів управління, які можуть бути ефективними у різних організаційних контекстах.

Наступним кроком у вивченні лідерства стало визнання того, що ефективність лідера багато в чому залежить від контексту та ситуації. Ситуаційні моделі стверджували, що найкращий стиль управління залежить від різних факторів, включаючи характеристики підлеглих, природу завдань та організаційну культуру.

В останні десятиліття вчені стали акцентувати увагу на таких аспектах, як трансформаційне лідерство, емоційний інтелект та службове лідерство. Ці моделі вважають, що сучасні лідери мають бути здатними надихати, мотивувати своїх підлеглих, а також адаптуватися до умов зовнішнього і внутрішнього середовища, які швидко змінюються.

Слід зазначити, що розуміння лідерства у виробництві зазнало суттєвих змін протягом останніх років. Якщо раніше акцент робився на авторитеті та ієрархії, то сучасні дослідження підкреслюють значення емоційного інтелекту, гнучкості та здатності адаптуватися до умов, що змінюються. Таким чином, вивчення лідерства та його розвиток у виробничому середовищі стає не лише актуальним, а й необхідним для забезпечення конкурентоспроможності та ефективності бізнесу.

Мета статті – розкрито особливості розвитку лідерських якостей особистості у бізнес-середовищі (на прикладі виробничої компанії). Для цього

було систематизовано основні підходи до розвитку лідерства у виробничій компанії, виділено ключові компетенції лідера у виробничому середовищі та запропоновано рекомендації щодо його формування та розвитку на основі аналізу актуальних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У контексті виробничих компаній особлива увага приділяється питанням інтеграції лідерських компетенцій з технічними знаннями та навичками, а також можливостями оптимізації виробничих процесів та управління інноваціями. Специфіка виробничого середовища вимагає від лідерів наявності певних компетенцій та навичок. Зокрема, важливість розуміння технічних процесів, вміння координувати роботу великих команд і здатність адаптуватися до виробничих умов, які швидко змінюються.

Слід зазначити, що розвиток лідерства у виробничій компанії потребує комплексного підходу, який враховує як класичні, так і сучасні теорії та моделі лідерства, а також специфіку виробничого середовища.

Зауважимо, що лідерство стародавніх часів і сучасності має безліч відмінностей, але й загальне коріння. Аналіз історичного контексту дозволяє зрозуміти, як розвивалися концепції лідерства, і які чинники впливали зміни у цій галузі.

У стародавніх суспільствах лідер був переважно вождем чи монархом. Його авторитет часто був заснований на фізичній силі чи духовній могутності. У таких культурах лідерство пов'язували з героїчними діяннями чи божественним призначенням. З появою міст-держав у Стародавній Греції та Римі почали формуватися складні концепції управління та лідерства. Філософи обговорювали ідеали правителів та його борги перед громадянами. Таким чином, ці ідеї закладали основи для розуміння лідерства як мистецтва управління, а не просто як авторитарного панування.

У Середньовіччі та Ренесансі роль лідерства стала ще більш складною через взаємодію церкви та держави. У той час як монархи прагнули зміцнити свою владу, церква стверджувала свої моральні та духовні засади лідерства. Цей період також дав початок першим уявленням про дипломатію та міжнародне лідерство.

Промислова революція привнесла у лідерство концепції управління та організації праці. Нові виробничі методи вимагали від керівників навичок управління складними структурами та великою кількістю робітників. Це призвело до розвитку ідеї управління як окремої дисципліни.

У сучасний період дослідження в галузі лідерства стали більш численними та диференційованими. Виникли нові теорії, такі як трансформаційне, транзакційне та харизматичне лідерство. Також акцент було зроблено на розвитку емоційного інтелекту, крос-культурного лідерства та лідерства в умовах цифрової трансформації.

Слід наголосити, що лідерство не є статичним поняттям. Воно еволюціонувало у відповідь на соціальні, економічні та технологічні зміни, відбиваючи дух кожної епохи.

Лідер у виробничій компанії стоїть перед особливими завданнями та викликами, що вимагають наявності певних компетенцій. Ці компетенції визначаються як сукупність знань, навичок та здібностей, які необхідні для ефективного управління виробничою діяльністю:

- технічна грамотність; лідер у виробничій компанії повинен мати достатні технічні знання для розуміння основних виробничих процесів, використовуваних технологій та інструментів, що дозволяє йому приймати обґрунтовані рішення та координувати роботу команди;

- вміння працювати у команді; лідерство у виробництві часто потребує координації зусиль багатьох фахівців, а ефективна взаємодія та управління командою є ключовими навичками, які дозволяють досягати корпоративних цілей;

- стратегічне мислення; у швидко змінюваному світі виробництва лідери повинні вміти бачити довгострокову перспективу, аналізувати ринок, виявляти потенційні ризики та можливості для зростання; стратегічне мислення допомагає формувати майбутнє компанії та визначати шляхи її розвитку;

- проблемно-орієнтоване мислення; у виробничому середовищі часто виникають складні та багатогранні проблеми, а лідеру потрібно вміти швидко визначати причини проблем, розробляти та впроваджувати ефективні рішення;

- ефективна комунікація є ключем до управління командою, проведення переговорів з партнерами та клієнтами, а також представлення інтересів компанії перед зовнішніми стейкхолдерами; а лідер повинен бути здатний чітко та переконливо викладати свої думки, а також слухати та враховувати думку інших;

- вміння адаптуватися до змін; в умовах постійних змін на ринку та впровадження нових технологій, гнучкість та здатність адаптуватися до нових умов стають одними з ключових якостей успішного лідера.

Таким чином робиться висновок про те, що ефективне лідерство у виробничій компанії потребує комплексного підходу та постійного розвитку

навичок та компетенцій. Лідер повинен бути готовим до навчання та самовдосконалення для відповідності новим викликам та можливостям.

Формування та розвиток лідерських якостей є завданням, актуальним для організацій різних масштабів та профілів. Виробничі компанії, акцентуючи увагу на операційній ефективності, повинні також надавати значення розвитку лідерства серед своїх кадрів. Розглянемо основні методи, що застосовуються для досягнення цієї мети:

- коучинг та менторство. Через персональну взаємодію з досвідченим лідером або тренером співробітники отримують зворотний зв'язок, інсайти та рекомендації щодо покращення своїх лідерських навичок. Менторство може надати цінні уроки з реальної практики, а коучинг допомагає виявити та розробити індивідуальні потенційні можливості;

- тренінги та семінари. Організовані програми навчання, створені для розвитку конкретних лідерських компетенцій, можуть дати співробітникам необхідні інструменти та техніки. Через рольові ігри, кейси та групові дискусії учасники тренінгів поринають у реальні ситуації, що вимагають прояву лідерства;

- оцінка «360-градусів». Цей метод передбачає отримання зворотного зв'язку про лідерські якості співробітника від колег, підлеглих, керівників і навіть клієнтів. Подібний комплексний аналіз дозволяє виявити сильні сторони лідера та галузі для подальшого розвитку;

- кейс-метод. Аналіз реальних ситуацій із практики бізнесу дозволяє учасникам розвивати аналітичне мислення, засвоювати досвід прийняття рішень у складних умовах та формувати стратегічний погляд на ситуацію;

- робота у командних проєктах. Залучення до командних проєктів дає можливість реального застосування лідерських навичок, участі у колективному прийнятті рішень та розвитку навичок управління ресурсами та часом;

- самоосвіта. Провідні лідери постійно прагнуть самоосвіти, вивчаючи нові теорії лідерства, аналізуючи кейси з практики та адаптуючи кращі світові практики до своєї діяльності.

Слід підкреслити, що формування та розвиток лідерських якостей потребує комплексного та системного підходу. Організації повинні створювати умови для багатогранного розвитку своїх лідерів, поєднуючи формальні методи навчання із практичним досвідом.

Корпоративна культура значно впливає на діяльність будь-якої організації, впливаючи на поведінку, цінності та орієнтири співробітників. Її роль у формуванні лідерства часто недооцінена, проте вона є ключовим фактором у

визначенні того, які лідерські якості цінуватимуться, заохочуватимуться та розвиватимуться всередині компанії.

Основні цінності, які пропагуються в рамках корпоративної культури, визначають, які лідерські якості сприйматимуться як бажані. Наприклад, культура, яка акцентує увагу на інноваціях, заохочуватиме лідерів, здатних до творчого мислення та ризику. Також корпоративна культура встановлює певні стандарти чи очікування щодо того, як лідери повинні взаємодіяти з колегами, підлеглими та стейкхолдерами. Ці стандарти можуть включати принципи відкритості, співпраці, поваги або прозорості у прийнятті рішень.

Діючі в межах організації механізми винагороди та визнання також відіграють роль у формуванні лідерських якостей. Лідери, які демонструють бажані якості та вкладаються в корпоративні цінності, можуть отримувати премії, просування по службі або інші форми визнання. Символи, легенди та ритуали, характерні для конкретної корпоративної культури, можуть бути потужним інструментом у формуванні та зміцненні лідерських якостей.

Приклади успішного лідерства можуть стати частиною корпоративного фольклору, що є джерелом натхнення для майбутніх поколінь керівників. До того ж, напрями та методики, що використовуються компанією для навчання та розвитку співробітників, відображають пріоритети корпоративної культури у лідерстві. Програми, які фокусуються на розвитку певних лідерських якостей, свідчать, які аспекти лідерства особливо цінуються у цій культурі.

На завершення, зазначимо, що корпоративна культура відіграє центральну роль у формуванні та підтримці лідерства в організації. Вона створює фундамент, на якому будуються лідерські якості, і є інструментом для їх зміцнення та розвитку.

Аналіз конкретних кейсів із практики дозволив узагальнити механізми дії та наслідки різних лідерських стратегій. Розглянемо два приклади: один демонструє успішне застосування лідерських компетенцій, а інший ілюструє помилки та їх наслідки.

Випадок успішного лідерства: Акціо Тойода (Toyota). Акціо Тойода, президент та генеральний директор Toyota Motor Corporation, є прикладом успішного лідера у виробничій компанії. Він успадковує філософію лідерства, засновану на принципах Кайдзен (постійне покращення) та «Генчі гембутцу» (йти і подивитися самому). А. Тойода особисто приділяє увагу навчанням своїх співробітників та стимулюванню інновацій. Під його керівництвом Toyota

продовжує домінувати на світовому автомобільному ринку, залишаючись лідером у галузі виробничої ефективності та інновацій.

Випадок неуспішного лідерства: Майк Лазарідіс (Blackberry). Свого часу Blackberry, під керівництвом свого співзасновника Майка Лазарідіса, стала символом бізнес-комунікації. Однак, незважаючи на початкові успіхи, Лазарідіс не зміг адаптуватися до ринку смартфонів, що змінюється. Він знехтував популярністю сенсорних екранів і додатків, покладаючись на вже застарілі клавіатурні моделі і захищеність своєї системи. Нездатність до адаптації та недооцінка майбутнього призвели до того, що компанія втратила свою частку ринку та була витіснена конкурентами.

Висновки з даних кейсів показують, що лідерство відіграє вирішальну роль успішності чи неуспішності організації. У той час як прозорливе, стратегічне лідерство може стати каталізатором інновацій та зростання, помилки у лідерстві можуть призвести до довгострокових негативних наслідків.

Висновки. Лідерство у виробничих компаніях тривалий час було предметом вивчення дослідників, менеджерів та практиків у галузі управління. Важливість цієї теми складно переоцінити, оскільки від якості лідерства залежать продуктивність, інновації, задоволеність співробітників і, зрештою, довгостроковий успіх організації.

Розвиток розуміння лідерства пройшов довгий шлях від авторитарних моделей до демократичних та трансформаційних. Сучасні тенденції підкреслюють значення емоційного інтелекту, гнучкості та здатності лідера бути ментором та наставником. У сучасному виробничому світі від лідерів потрібне поєднання технічних навичок, уміння керувати командою, стратегічне мислення та навички міжособистісного спілкування. Інвестиції у розвиток лідерських якостей співробітників можуть принести значні дивіденди у вигляді збільшення продуктивності, інновацій та утримання талановитих кадрів. Корпоративна культура відіграє критичну роль у визначенні, які лідерські якості будуть цінуватися, заохочуватися і розвиватися всередині організації. Як показали вивчені приклади, навіть провідні компанії можуть зіткнутися з проблемами через неправильне чи неефективне лідерство. Тим не менш, правильний підхід до лідерства може привести компанію до нових обріїв успіху. Варто наголосити, що лідерство не є статичним явищем. Це процес, який вимагає постійного самовдосконалення, навчання та адаптації до змінних умов. Організації, які визнають значення цього аспекту і готові інвестувати у розвиток своїх лідерів, набувають стратегічної переваги на ринку, забезпечуючи собі стійке майбутнє.

Література

1. Гура Т., Романовський О., Книш А. Психологія лідерства в бізнесі. Х.: Друкарня Мадрид, 2017. 100 с.
2. Етика лідерства: Освіта заради справедливості: серія університетських модулів: Добročесність та етика. Відень, 2021. 30 с.
3. Нестуля О.О., Нестуля С.І. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХІХ століття-початок ХХ століття). Полтава: ПУЕТ, 2016. С. 12- 46.
4. Теорія і практика формування лідера / О.Г. Романовський, Т.В. Гура, А.С. Книш, В.В. Бондаренко. Х., 2017. С. 6.
5. Трансформаційне лідерство в міжнародному бізнесі / уклад.: А.Р. Дунська, КПІ ім. Ігоря Сікорського. К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 84 с.

References

1. Hura T., Romanovskiy O., Knysh A. Psykholohiia liderstva v biznesi. Kh.: Drukarnia Madryd, 2017. 100 s.
2. Etyka liderstva: Osvita zarady spravedlyvosti: seriiia universytetskykh modulei: Dobročesninst ta etyka. Viden, 2021. 30 s.
3. Nestulia O.O., Nestulia S.I. Osnovy liderstva. Naukovi kontseptsii (seredyna KhIKh stolittia-pochatok KhKh stolittia). Poltava: PUET, 2016. S. 12- 46.
4. Teoriiia i praktyka formuvannia lidera / O.H. Romanovskiy, T.V. Hura, A.Ie. Knysh, V.V. Bondarenko. Kh., 2017. S. 6.
5. Transformatsiine liderstvo v mizhnarodnomu biznesi / uklad.: A.R. Dunska, KPI im. Ihoria Sikorskoho. K.: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2022. 84 s.

Kruglov K.O.

DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES IN A BUSINESS ENVIRONMENT

The article reveals the features of the development of leadership qualities in a business environment. The key aspects of leadership development are considered using the example of manufacturing companies. The historical roots of the understanding of leadership are highlighted, the main competencies necessary for successful management in a manufacturing environment are highlighted. Special attention is paid to methods of forming and developing leadership qualities of employees, as well as the role of corporate culture in this process. Examples of successful and unsuccessful leadership in manufacturing companies are illustrated, and factors that contribute to the formation of effective leaders are highlighted. A manufacturing enterprise is a

complex structure in which a large number of variables operate: technological innovations, economic factors, socio-psychological climate and many others. In this context, leaders play a key role, being the connecting link between strategy and its implementation at the operational level. The analysis draws attention to the decisive influence of leadership on the performance of organizations in today's dynamic business environment.

Key words: *leadership, business environment, manufacturing company, corporate culture, leader competence, methods of formation.*

Круглов Костянтин Олександрович – доктор філософії (053 Психологія), доцент кафедри менеджменту та онтопсихології, Інститут психології і підприємництва.

*Сорока О.М. (ORCID 0000-0002-3987-136X),
Завацька Н.Є. (ORCID 0000-0001-8148-0998),
Журба А.М. (ORCID 0000-0003-3374-3612),
Побокіна Г.М. (ORCID 0000-0002-5517-6754),
Турбан В.В. (ORCID 0000-0002-0816-1269),
Колесніченко О.С. (ORCID 0009-0001-4403-8225)*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проведено теоретико-методологічний аналіз стану дослідженості проблеми стресостійкості фахівців екстремальних видів діяльності (на прикладі фахівців морського і внутрішнього водного транспорту). Констатовано, що терміном «стрес» науковці об'єднують велике коло питань, пов'язаних із зародженням, проявами і наслідками екстремальних впливів зовнішнього середовища, конфліктами, складною і відповідальною професійною діяльністю, небезпечною ситуацією тощо. Наукові дослідження, проведені в означеному проблемному ракурсі, обумовлені фундаментальним вивченням різних аспектів стресу – причинності, регуляції, детермінації, проявів, подолання. Узагальнюючи ці положення, підкреслено, що стресовою може бути визнана лише така реакція суб'єкта, яка сягає порогових значень його фізіологічних і психологічних можливостей. Показано, що у науковій літературі пропонується розрізняти такі основні типи стресових оцінок: травмівна втрата (реальна або очікувана), що має особливе особистісне значення; загроза впливу, що вимагає здібностей, які перевищують наявні можливості особистості; складне завдання, проблема, відповідальна і потенційно ризикована ситуація. З огляду на це, професія фахівця морського і внутрішнього водного транспорту є, безперечно, стресогенною, а дослідження тривалого стресу у реальних умовах професійної діяльності цих фахівців свідчать про те, що фізичний і, особливо, психічний рівень їх особистісно-професійної адаптації та стресостійкості є, відповідно, маркерами фізичного і психічного станів.

Запропоновано технологію та комплексну соціально-психологічну програму розвитку стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту і проведено оцінку її ефективності. Підкреслено, що розвиток

стресостійкості фахівців слід розглядати не лише як пошук та актуалізацію їх внутрішніх ресурсів, а й як важливий предиктор професійного розвитку, що спрямовує до розробки і використання відповідної технології. З цих позицій було запропоновано та реалізовано соціально-психологічну програму розвитку стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту, яка складалася з тренажерної і фізичної підготовки під час їх професійної підготовки у закладах вищої освіти, а також цільової тренінгової програми саморегуляції, що застосовувалася на етапі допуску до виконання службових обов'язків, та була спрямована на удосконалення навичок зняття нервової напруги у стресових станах. Програма містила комплекс узгоджених за логікою розвитку стресостійкості занять та вправ, як у вигляді аутотренінгу, так і групового тренінгу, що дозволило поєднати індивідуальний підхід та задіяти механізми групової динаміки.

Ключові слова: *особистість, стресостійкість, розвиток стресостійкості, фахівці екстремальних видів діяльності.*

Постановка проблеми. Професійна діяльність фахівців екстремальних видів діяльності здійснюється в умовах високого ризику для їхнього життя і здоров'я, оскільки відбувається під комплексним впливом різноманітних стрес-чинників підвищеної інтенсивності, які створюють екстремальні ситуації. Так, складність професійної діяльності фахівців морського і внутрішнього водного транспорту обумовлюється також надзвичайно динамічними кліматичними умовами морів та океанів; високою насиченістю технічних засобів у галузі мореплавання; тривалістю плавання суден та екіпажів; особливостями прояву людського чиннику в умовах високого рівня фізичних та психічних навантажень, підвищеною відповідальністю за дії нерегламентованого характеру у професійній діяльності; ізоляваністю фахівця в обмеженому просторі судна протягом плавання тощо [1-3].

Під комплексним впливом цих та багатьох інших чинників ймовірність виникнення позаштатних екстремальних ситуацій (у т. ч. аварійних ситуацій на судні) є непередбачуваною та постійно-вірогідною, що, безумовно, вимагає високого рівня стресостійкості цих фахівців. Тому серед вимог до особистості фахівців морського та внутрішнього водного транспорту, як спеціалістів екстремального профілю, визначено базовий комплекс професійно важливих психологічних якостей, який відображає можливість здійснення професійної діяльності на основі конструкту «безпечне мореплавання». Він містить,

насамперед, підвищений рівень емоційної стійкості і стресостійкості, професійно-нормований рівень тривожності, розвинену здатність до психічної саморегуляції та життєстійкості, а також фахово-обумовлений рівень розвитку уваги, мислення, оперативної пам'яті та професійно необхідний рівень показників соціально-комунікативних якостей. Виходячи з вищезазначеного, важливою умовою забезпечення надійності професійної діяльності фахівців морського і внутрішнього водного транспорту є, передусім, розвиток їхньої стресостійкості до екстремальних умов професійної діяльності, як важливої складової системи психологічного управління безпекою на морському і внутрішньому водному транспорті.

Слід наголосити, що від успішного вирішення питань розвитку стресостійкості залежить ефективність професійної діяльності цих фахівців, здатних підтримувати високу опірність негативним впливам і доцільність конструктивної поведінки, зберігаючи психофізичне благополуччя і здійснюючи пошук шляхів щодо забезпечення успішного функціонування та підвищення безпеки професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі *сформувалась потужна плеяда науковців досліджували проблему професійного стресу та шляхи її вирішення.* Так, обґрунтовано феномен стресу як актуальна проблема для сучасної молоді (С. Кузікова, О. Чебикін, Р. Шевченко та ін.), визначено психофізіологічні закономірності життєстійкості фахівців соціономічних професій (О. Кокун, Т. Комар, О. Лосієвська, О. Шевяков та ін.), досліджено емоційну стійкість фахівців та особливості її діагностики (І. Аршава, І. Жигаренко, Н. Завацька, Л. Пілецька та ін.), загальні питання стресостійкості особистості (В. Корольчук, О. Литвиненко, І. Попович та ін.), здійснено системне моделювання опірності стресу у контексті психології копінг-поведінки (О. Кононенко, У. Михайлишин, Н. Родіна та ін.). Дослідниками проаналізовано й окремі психологічні вектори стресостійкості морських фахівців у їхній професійній діяльності (О. Безлуцька, П. Годлевський, В. Голікова, Т. Зайцева, М. Корольчук, Г. Криворотько, А. Побідаш, О. Саратовський, О. Спринь, В. Ходаковський, Л. Шафран та ін.).

Мета статті – розкрити проблеми розвитку стресостійкості фахівців екстремальних видів діяльності.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Проведено аналіз поглядів на природу стресу і стресових станів, який свідчить про його розгляд у контексті біологічних проявів, через що стрес визначається як

початковий етап управління пристосувальними процесами, під час якого відбувається мобілізація захисних сил організму. Проте доведено, що психіка людини через притаманну їй надзвичайну чутливість і складність, може суттєво модифікувати характер стресу у тому класичному вигляді, у якому його подають біологічні теорії. Показано, що фізіологічні зміни, які виникають при психологічному і фізіологічному видах стресу, мають спільні риси, але водночас й суттєві відмінності у механізмах їхнього формування. На основі отриманих кореляцій фізіологічних показників і даних про перебіг психічних процесів та емоційних реакцій обґрунтовано інтегральні показники, що характеризують особливості і глибину стресового стану.

З'ясовано, що розгляд єдиного феномену стресу у межах різних галузей наукового знання сприяв більш поглибленому вивченню окремих фізіологічних, психологічних і соціально-психологічних проявів стресу, закономірностей їх розвитку, структур і функціональних механізмів, що перебувають в основі цих проявів.

Констатовано, що наразі терміном «стрес» позначається великий спектр аспектів, пов'язаних із генезою, проявами і різноспрямованими наслідками переважно негативних впливів зовнішнього середовища екстремального характеру, міжособистісними конфліктами, виконанням професійної діяльності в особливих умовах, пов'язаних з ризиком для життя і здоров'я фахівців тощо.

Наголошується, що у зв'язку з відсутністю загальної теорії стресу не має й його загальноприйнятого визначення. Кожна з галузей наукового знання, що використовує цю категорію, інтерпретує її відповідно до предметного поля власних досліджень.

Узагальнено, що дефініція «стрес» за час свого існування зазнала суттєвих змін, які головним чином детерміновано ґрунтовними дослідженнями різних векторів цієї багатогранної проблеми, починаючи з каузальності, обумовленості, перебігу, профілактики стресу, корекції його негативних проявів та психотерапії наслідків тощо. Показано, що відмінності у поглядах на класифікації видів стресу, а також неоднозначність розуміння цього феномену обумовлюють розбіжності його трактувань, а отримані результати можуть мати суперечливий характер; також не виключається виникнення прогалин щодо чітких та адекватних критеріїв оцінки таких результатів, а звідси й викривленої інтерпретації, застосування нерелевантних методичних прийомів дослідження тощо. У цілому, стрес як психологічна категорія, містить складну ієрархію психічних процесів, які за певним сценарієм опосередковують вплив стрес-чинника чи створеної ним

ситуації стресогенного характеру на організм та життєдіяльність конкретного індивіда.

Класифікація існуючих основних підходів та моделей стресу дозволяє розглядати як зовнішні, так і внутрішні чинники його виникнення, зокрема у професійній діяльності фахівців морського і внутрішнього водного транспорту (рис. 1).

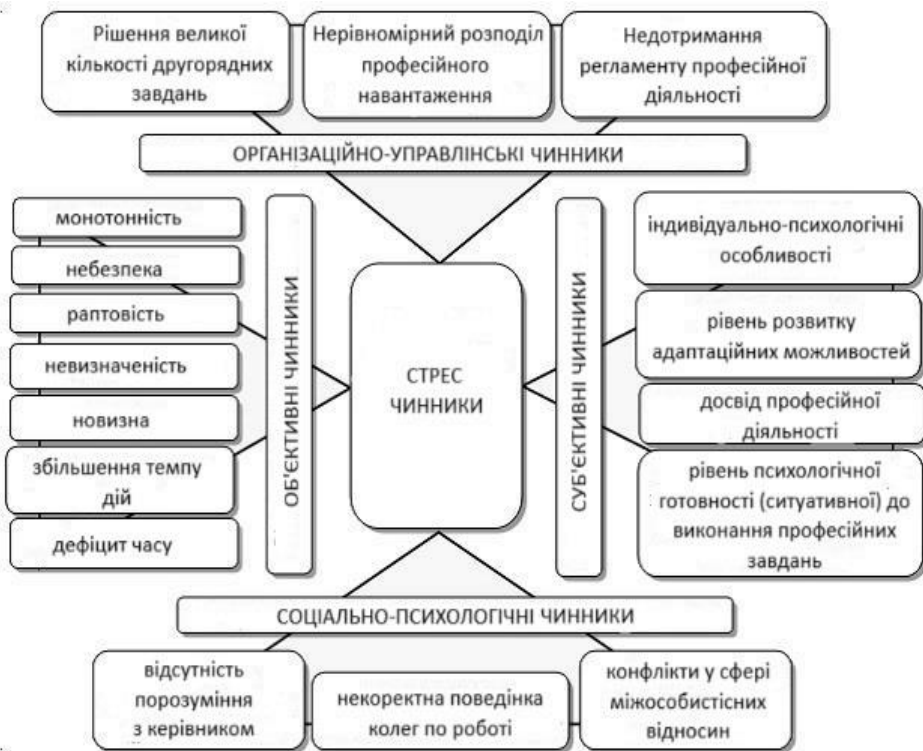

Рис. 1. Стрес-чинники у професійній діяльності фахівців екстремальних видів діяльності

До першої групи (об'єктивні чинники стресу) належать шкідливі характеристики виробничого середовища, важкі умови роботи і надзвичайні (форс-мажорні) обставини. Ці чинники первинно сприяють розвитку біологічного стресу, який може ускладнюватися психологічним стресом.

До несприятливих умов професійної діяльності, що провокують розвиток стресу, віднесено високий темп діяльності, тривалу роботу, «рваний» темп діяльності, підвищену відповідальність, значні фізичні навантаження тощо. Додатковими чинниками стресу є різні надзвичайні (форс-мажорні) ситуації, які можуть набувати непередбачуваного характеру у залежності від специфіки професійної діяльності.

Друга група (суб'єктивні чинники стресу) містить такі основні різновиди: міжособистісні (комунікаційні) і внутрішньоособистісні стреси. Перші можуть виникати при спілкуванні з вищими посадовими особами, підлеглими і рівностатусними колегами по роботі. Внутрішньоособистісні стреси, у свою чергу, поділяють на професійні, стреси особистісного характеру і стреси, пов'язані з соматичним нездоров'ям фахівців. Показано, що професійні причини стресів обумовлені дефіцитом знань, вмінь і навичок (стрес новачків), а також відчуттям неконгруентності між працею і винагородою за неї. Причини стресів особистісного характеру мають неспецифічні прояви. Найчастіше це низька самооцінка, невпевненість у собі, страх невдачі, низька мотивація, невпевненість у своєму майбутньому тощо.

Отже, серед особистісних (внутрішніх) чинників стресів найважливішими можна вважати емоційну стабільність, локус контролю, особливості мислення, що впливають на сприйняття стресової ситуації, досвід подолання подібних стресових ситуацій, готовність звернутися за соціальною підтримкою до інших тощо.

Констатовано, що розвиток стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту слід розглядати не лише як пошук та актуалізацію внутрішніх ресурсів, а й як важливий предиктор їх професійного розвитку, що, у свою чергу, спрямовує на розробку і використання відповідної технології.

Наголошується, що профілактика стресу має виступати як самостійний напрямок роботи, логічно пов'язаний з проблемою розвитку стресостійкості, та не може входити до розглянутої технології, оскільки стресостійкість, як властивість особистості, актуалізується в умовах дії стрес-чинників, а профілактика стресу здійснюється до того, як стрес-чинники починають діяти.

Зазначено, що завдання формувального етапу дослідження полягали у допомозі фахівцям усвідомити та актуалізувати внутрішні особистісні ресурси, спрямовані на розвиток їх стресостійкості через: психоедукацію (бесіди, лекції, пропагування спеціальної літератури і відеофільмів) для опанування ефективними стратегіями копінг-поведінки у критичних ситуаціях життєдіяльності; звільнення від стресогенних стереотипів мислення; застосування прийомів психологічного самозахисту у стресогенних ситуаціях (психологічне консультування; розвиток навичок позитивного мислення, безконфліктної комунікації, психічної саморегуляції, релаксації; проведення тренінгів зі здоров'язбереження, тайм-менеджменту тощо).

На цьому етапі дослідження було розроблено та реалізовано комплексну соціально-психологічну програму розвитку стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту, яка складалася з тренажерної і фізичної підготовки під час професійної підготовки, а також цільової тренінгової програми саморегуляції, що застосовувалася на етапі допуску фахівців до виконання службових обов'язків на судні та була спрямована на удосконалення навичок зняття нервової напруги у стресових станах і містила комплекс узгоджених за логікою процесу розвитку стресостійкості занять, як у вигляді аутотренінгу, так й групового тренінгу, що дозволяло поєднувати індивідуальний підхід і задіювати механізми групової динаміки.

На формувальному етапі дослідження було сформовано експериментальну і контрольну групи учасників (середній вік – 33,9 роки) зі зниженою стійкістю до стресу та його джерел (показники учасників за методикою «Шкала психологічного стресу PSM-25» перебували у діапазоні 126-176 балів (високий рівень стресу); за методикою «Оцінка нервово-психічної напруги» – у діапазоні 51-90 балів (помірний (51-57 балів) і надмірний (71-90) рівні нервово-психічної стійкості)). До кожної групи було включено по 15 осіб. В експериментальній групі реалізовувалися заходи, спрямовані на психокорекцію зниженої стійкості до стресу і розвиток стресостійкості. У контрольній групі таких впливів не здійснювалося.

Для оцінювання ефективності запропонованої програми використовували план типу «тест – вплив – ретест» з експериментальною і контрольною групами.

Оцінка динаміки розвитку стійкості до стресу під впливом коригувальних заходів здійснювалася за допомогою шкали стійкості до джерел стресу (Є. Распопін). Підтверджено, що психічна стійкість до внутрішніх джерел стресу (шкала «Я сам») доволі тісно пов'язана з задоволеністю стосунками у сім'ї,

спілкуванням із друзями та з людьми, близькими за інтересами, коханням, становищем у суспільстві та життєвими перспективами. Психічна стійкість до зовнішніх джерел стресу пов'язана з задоволеністю роботою, матеріальним благополуччям і забезпеченістю, спілкуванням із друзями та з людьми, близькими за інтересами, становищем у суспільстві. Загальний рівень психічної стійкості до стресу пов'язаний із задоволеністю стосунками у сім'ї, харчуванням, спілкуванням із друзями і з людьми, близькими за інтересами, любовними стосунками, становищем у суспільстві та життєвими перспективами. З'ясовано, що чим вищою є задоволеність цих потреб, тим вищою є й стійкість до відповідних джерел стресу. При цьому найбільш вагомими антистресовими змінними є задоволеність стосунками у сім'ї, спілкуванням із друзями, любовними стосунками, становищем у суспільстві та життєвими перспективами. Отже, психічна стійкість позитивно корелює із задоволеністю основних життєвих потреб.

Для перевірки ефективності розробленої програми використовувалися також методи неструктурованого інтерв'ю, методики «Шкала психологічного стресу PSM-25» та «Оцінка нервово-психічної напруги».

Показано, що система занять і вправ, передбачених модулями комплексної соціально-психологічної програми сприяла зниженню рівня психологічного стресу і нервово-психічної напруги учасників експериментальної групи (табл. 1).

Виявлено значущі кореляційні зв'язки між показниками стресостійкості учасників, їх когнітивно-інтелектуальних та емоційно-особистісних якостей, що вказує на дієвість системи вправ і занять, які містяться у соціально-психологічній програмі розвитку стресостійкості і її релевантність поставленим завданням, а набуті, завдяки участі у програмі, знання і навички можна використовувати для зняття нервової напруги у стресових ситуаціях, моделювання стресостабільного стану під час виконання службових обов'язків.

Встановлено позитивну динаміку у показниках самопочуття, активності, настрою, працездатності, зацікавленості та бажання виконувати професійні завдання. Застосування програмних заходів та соціально-психологічних умов розвитку стресостійкості учасників сприяло зміні структури експериментальної групи за соціомічним типом особистості: збільшилась питома вага учасників, віднесених до стресотренованого та стресостійкого типів. В учасників із несприятливим соціонічним типом особистості (стресонестійкі, стресогальмівні) підвищилися показники психічної надійності, достовірно змінилися формально-динамічні характеристики емоційних переживань, суттєво покращилися

показники саморегуляції. У контрольній групі статистично значущих зрушень не зафіксовано.

Таблиця 1

Середньостатистичні значення показників рівня психологічного стресу учасників експериментальної групи до і після участі у програмі розвитку стресостійкості

Методики	До участі у програмі				Після участі у програмі				t
	M±m	Me	σ	Cv	M±m	Me	Σ	Cv	
PSM-25	149,22±3,33	148,6	14,45	9,56%	133,37±5,07	136,6	22,01	16,53%	2,61
ОНПН	62,66±1,94	64,6	8,51	13,68%	56,42±1,71	56,1	7,55	13,38%	2,38

Примітка: PSM-25 – методика «Шкала психологічного стресу PSM-25»; ОНПН – методика «Оцінка нервово-психічної напруги»; достовірність відмінності між значеннями (min-max) становить $r < 0,05$.

Отже, запропонована технологія розвитку стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту та комплексна соціально-психологічна програма розвитку стресостійкості цих фахівців довели свою ефективність.

Висновки. Проведено теоретико-методологічний аналіз стану дослідженості проблеми стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту в умовах професійної діяльності. Констатовано, що терміном «стрес» науковці об'єднують велике коло питань, пов'язаних із зародженням, проявами і наслідками екстремальних впливів зовнішнього середовища, конфліктами, складною і відповідальною професійною діяльністю, небезпечною ситуацією тощо. Наукові дослідження, проведені в означеному проблемному ракурсі, обумовлені фундаментальним вивченням різних аспектів стресу – причинності, регуляції, детермінації, проявів, подолання. Узагальнюючи ці положення, підкреслено, що стресовою може бути визнана лише така реакція суб'єкта, яка сягає порогових значень його фізіологічних і психологічних можливостей. Показано, що у науковій літературі пропонується розрізняти такі основні типи стресових оцінок: травмівна втрата (реальна або очікувана), що має особливе особистісне значення; загроза впливу, що вимагає здібностей, які перевищують наявні можливості особистості; складне завдання, проблема,

відповідальна і потенційно ризикована ситуація. З огляду на це, професія фахівця морського і внутрішнього водного транспорту є, безперечно, стресогенною, а дослідження тривалого стресу у реальних умовах професійної діяльності цих фахівців свідчать про те, що фізичний і, особливо, психічний рівень їх особистісно-професійної адаптації та стресостійкості є, відповідно, маркерами фізичного і психічного станів.

Запропоновано технологію та комплексну соціально-психологічну програму розвитку стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту і проведено оцінку її ефективності. Підкреслено, що розвиток стресостійкості фахівців слід розглядати не лише як пошук та актуалізацію їх внутрішніх ресурсів, а й як важливий предиктор професійного розвитку, що спрямовує до розробки і використання відповідної технології. З цих позицій було запропоновано та реалізовано соціально-психологічну програму розвитку стресостійкості фахівців морського і внутрішнього водного транспорту, яка складалася з тренажерної і фізичної підготовки під час їх професійної підготовки у закладах вищої освіти, а також цільової тренінгової програми саморегуляції, що застосовувалася на етапі допуску до виконання службових обов'язків, та була спрямована на удосконалення навичок зняття нервової напруги у стресових станах. Програма містила комплекс узгоджених за логікою розвитку стресостійкості занять та вправ, як у вигляді аутотренінгу, так і групового тренінгу, що дозволило поєднати індивідуальний підхід та задіяти механізми групової динаміки.

Оцінка ефективності розробленої соціально-психологічної програми продемонструвала значущі позитивні зміни у показниках стресостійкості фахівців, їх когнітивно-інтелектуальних та емоційно-особистісних якостей. Крім того, виявлено позитивну динаміку у показниках самопочуття, активності, настрою, працездатності, зацікавленості та бажання виконувати професійні завдання. Збільшилась питома вага фахівців, віднесених до стресотренованого та стресостійкого типів. В учасників із несприятливим соціонічним типом особистості (стресонестійкі, стресогаальмівні) вірогідно підвищилися показники психічної надійності, достовірно змінилися формально-динамічні характеристики емоційних переживань, значно покращилися показники саморегуляції, що позитивно позначилося на їх стресостійкості загалом.

Жірепараты

1. Danylenko O., Chimshir V., Zhelaskov V., Tymofyeyeva O., Soroka O., Korotchenko M. Social and communicative competence formation of future boatmasters in the process of studying humanities. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională Journal Lumen*. 2021. Vol. 13. Issue 3. P. 366-386.
2. Raievska Y., Savchuk J., Hulias I., Khokhlov A., Soroka O., Syniakova V., Lukashov O. Mechanism of comparison in the structure of self-efficacy of juniors' sporting activities. *Journal of Physical Education and Sport*. 2024. Vol. 24(6). P. 178-196.
3. Semenov O., Yaremchuk N., Vitiuk V., Kashubiak I., Lukashov O., Soroka O. Impact of digital educational environment on the emotional intelligence of future primary school teachers: a comparative research. *Revista Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13 No. 76. P. 123-132.

References

1. Danylenko O., Chimshir V., Zhelaskov V., Tymofyeyeva O., Soroka O., Korotchenko M. Social and communicative competence formation of future boatmasters in the process of studying humanities. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională Journal Lumen*. 2021. Vol. 13. Issue 3. P. 366-386.
2. Raievska Y., Savchuk J., Hulias I., Khokhlov A., Soroka O., Syniakova V., Lukashov O. Mechanism of comparison in the structure of self-efficacy of juniors' sporting activities. *Journal of Physical Education and Sport*. 2024. Vol. 24(6). P. 178-196.
3. Semenov O., Yaremchuk N., Vitiuk V., Kashubiak I., Lukashov O., Soroka O. Impact of digital educational environment on the emotional intelligence of future primary school teachers: a comparative research. *Revista Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13 No. 76. P. 123-132.

Soroka O.M., Zavatska N.E., Zhurba A.M., Pobokina H.M., Turban V.V., Kolesnichenko O.S.

PROBLEMS OF DEVELOPING STRESS-RESISTANCE OF SPECIALISTS IN EXTREME ACTIVITIES

The article provides a theoretical and methodological analysis of the state of research on the problem of stress resistance of specialists in extreme activities (using the example of specialists in maritime and inland water transport). It is stated that the term "stress" is used by scientists to combine a wide range of issues related to the origin,

manifestations and consequences of extreme environmental influences, conflicts, complex and responsible professional activities, dangerous situations, etc. Scientific research conducted in the specified problematic perspective is due to the fundamental study of various aspects of stress-causality, regulation, determination, manifestations, overcoming. Summarizing these provisions, it is emphasized that only such a reaction of the subject that reaches the threshold values of his physiological and psychological capabilities can be recognized as stressful. It is shown that in the scientific literature it is proposed to distinguish the following main types of stress assessments: traumatic loss (real or expected), which has a special personal significance; threat of influence, requiring abilities that exceed the available capabilities of the individual; complex task, problem, responsible and potentially risky situation. In view of this, the profession of a specialist in maritime and inland waterway transport is undoubtedly stressful, and studies of prolonged stress in real conditions of professional activity of these specialists indicate that the physical and, especially, the mental level of their personal and professional adaptation and stress resistance are, respectively, markers of physical and mental states.

A technology and a comprehensive socio-psychological program for the development of stress resistance of specialists in maritime and inland waterway transport are proposed and its effectiveness is assessed. It is emphasized that the development of stress resistance of specialists should be considered not only as a search and actualization of their internal resources, but also as an important predictor of professional development, which leads to the development and use of appropriate technology. From these positions, a socio-psychological program for the development of stress resistance of specialists of maritime and inland water transport was proposed and implemented, which consisted of simulator and physical training during their professional training in higher education institutions, as well as a targeted self-regulation training program, which was used at the stage of admission to perform official duties, and was aimed at improving the skills of relieving nervous tension in stressful situations. The program included a set of classes and exercises coordinated according to the logic of the development of stress resistance, both in the form of autotraining and group training, which allowed combining an individual approach and using the mechanisms of group dynamics.

Key words: *personality, stress resistance, development of stress resistance, specialists of extreme activities.*

Сорока Олена Михайлівна – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри навігації і управління судном Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія»;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Журба Анатолій Миколайович – кандидат психологічних наук, запрошений науковий співробітник кафедри трудотерапії факультету медичних наук Реді, університет Манітоби, Канада;

Турбан Вікторія Вікторівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;

Побокіна Галина Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Колесніченко Олександр Сергійович – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

*Тьор Л.В. (ORCID 0009-0009-8627-4152),
Гейко Є.В. (ORCID 0000-0002-2386-9679),
Завацький В.Ю. (ORCID 0000-0002-3987-136X),
Блискун О.О. (ORCID 0000-0002-3987-136X),
Сафонов А.Ю. (ORCID 0000-0005-7199-1782),
Царенок В.О.*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВЗАЄМОДІЇ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розкрито соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці. Розкрито взаємозв'язок когнітивно-стильових і соціально-психологічних властивостей, які мають прояв у пізнавальній діяльності осіб юнацького віку. Підкреслено, що у процесі пізнавальної діяльності комплексно-прості когнітивні стилі негативно впливають на процес розуміння текстової інформації. Такий ментальний підхід до інформації слугує радше для дистанціювання від неї, ніж для її сприйняття. Таким чином, комплексно-прості способи розуміння використовуються для дистанціювання від несуттєвої інформації, опосередкованої для поверхневої інтерпретації. Встановлено, що когнітивні процеси аналізу-синтезу та конкретного-абстрактного відіграють суттєву роль у пізнавальній діяльності осіб юнацького віку. Однак ці когнітивні функції не є самодостатніми в процесі розуміння і не гарантують його успіх. Роль зазначених функцій полягає у тому, щоб полегшити розуміння у контексті інших когнітивних і стилістичних процесів. При цьому когнітивні процеси забезпечують виокремлення основних елементів пізнавальної діяльності. Імпульсивність – рефлексивність забезпечує інтерактивне розуміння, а глобалізаційна специфіка – розкриття інформації як феномену, пов'язаного з культурним буттям та його онтологічним виміром.

Виокремлено провідні соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці: соціальне середовище (сімейні установки; освітнє середовище); культурне середовище (індивідуалістичні та колективістичні культури); соціальні стереотипи (досвід багатозадачності; досвід вирішення проблем у групах); емоційна саморегуляція

(позитивні емоції; специфіка соціальної підтримки); мотивація та соціальні установки (формування когнітивних стратегій: логічний та аналітичний підхід або глобальний та інтуїтивний; флексибільність мислення; соціальна рефлексія).

Ключові слова: *особистість, юнацький вік, когнітивний стиль, пізнавальна діяльність, соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю і пізнавальної діяльності.*

Постановка проблеми. Взаємодія когнітивного стилю особистості з її пізнавальною діяльністю – важлива і перспективна тема у психології, адже когнітивний стиль, з одного боку, значно впливає на сприйняття, обробку, використання інформації, а з іншого – сприяє ефективній організації взаємостосунків в соціальних групах, зокрема у юнацькому віці. Власне когнітивний стиль – своєрідне поняття, що об'єднує такі важливі галузі, як психологія пізнання та психологія навчання. Тому спроби створення інтегративної моделі пізнання передбачають семантичний аналіз концептів, що розкривають їх процесуальні та змістовні особливості, а важливими аспектами у виявленні сутності пізнання, як вагомого компонента самореалізації особистості юнацького віку, є аналіз вираженості та впливу когнітивного стилю на процес отримання, переробки і використання інформації в процесі пізнавальної діяльності [1-4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатовано, що проблему когнітивних стилів вивчали вітчизняні (Є.В. Гейко, С.Д. Максименко, А.А. Палій, І.Д. Пасічник та ін.) і зарубіжні (Г. Віткін, Р. Гарднер, Дж. Клейн, Г. Олпорт та ін.) дослідники. Серед феноменів стильових рис, виявлених у дослідженнях учених, слід зазначити стиль життя (А. Адлер, Г. Олпорт та ін.), риси когнітивного стилю (Р. Гарднер, Дж. Каган та ін.), стилі особистості та стилі діяльності (Т.М. Титаренко та ін.), особистісні стилі навчання і пізнання (Н. Ентвайстл, Л.Л. Жердецька, Д. Колб та ін.), індивідуальні когнітивні стилі (А.А. Палій та ін.) та інтегровані індивідуальні когнітивні стилі (С.П. Дерев'яноко, О.В. Мазяр, О.В. Шевяков та ін.), стилі пізнавальної діяльності (І.А. Бурлакова, А.І. Чеботарьова, Г.К. Юрчинська та ін.), а також вплив когнітивних стилів на навчальний процес, розуміння тексту (Л.В. Засекіна, Л.О. Калмикова, Л.І. Романовська та ін.). Однак, когнітивний стиль особистості юнацького віку проявляється не тільки як спосіб переробки інформації, а й впливає на зміст пізнавальної діяльності загалом. Проте, питання, пов'язані зі структурою

когнітивних стилів та їх взаємодією з пізнавальною діяльністю у юнацькому віці, залишаються недостатньо дослідженими.

Крім того, з'ясовано, що лише поодинокі роботи зосереджені на вивченні когнітивних стилів з позиції соціальної психології і розкривають вплив соціокультурного контексту на формування когнітивних стилів особистості (І.В. Волженцева, Т.О. Ларіна, Т.М. Титаренко та ін.). Разом із тим, показано, що знання когнітивного стилю є важливим інструментом у психологічній діагностиці та може використовуватися для розробки персоналізованих стратегій навчання і психотерапії (С.П. Дерев'янка, З.О. Кіреєва, А.А. Палій, Л.І. Романовська та ін.).

Мета статті – розкрити соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Констатувальний етап емпіричного дослідження включав виявлення когнітивно-стильових особливостей осіб юнацького віку, структури когнітивних стилів та їх прояву у процесі пізнавальної діяльності, розуміння текстової інформації (I етап); з'ясування специфіки соціально-психологічних чинників та їх впливу на взаємодію когнітивно-стильових особливостей та пізнавальної діяльності осіб юнацького віку (II етап).

Встановлено, що по групі найбільш «продуктивні, конкретні, аналітичні, рефлексивні та швидкі/точні» досліджуваних (24,9%) демонстрували здатність виокремлювати суттєві та несуттєві ознаки й фіксувати поняття навіть у найскладніших для аналізу текстах. Натомість досліджувані групи «глобальні, всеосяжні, імпульсивні та повільні/точні» (40,0%) були схильні до коливань між крайнощами і вводилися в оману несуттєвими ознаками. Крім того, з'ясовано, що «рефлексивні» досліджувані першочергово з'єднують і зіставляють схеми й ідеї, встановлюють семантичні зв'язки, що надає змогу зробити об'єктивні висновки, а досліджувані з глобальним когнітивним стилем не володіють достатньо універсальною схемою і їхнє сприйняття втрачає цілісність, що часто призводить до помилкових висновків.

З'ясовано, що полезалежність – полenezалежність проявилася як здатність виокремлювати змістовно-смісловий гештальт із тексту. Загалом цю здатність продемонстрували 63,9% респондентів, з яких 41,9% – студенти і 22% – учні старших класів. Водночас, у респондентів із цим когнітивним стилем спостерігалася поляризація. Так, із 13,7% досліджуваних 5,9% осіб показали полезалежність і 7,8% осіб – полenezалежність. У процесі читання тексту всі «полезалежні» респонденти висловили думку, що зрозуміли текст, але вони не

показали достатньої глибини розуміння. «Поленезалежні» досліджувані відзначили «суперечливий» характер тексту, конфлікт між легкими мотивами і загальним змістом, і на цій підставі вважали текст «незрозумілим».

Показано, що імпульсивність – рефлексивність проявляється як здатність заглиблюватися в основу текстового діалогу, особистісно сприймати його зміст і робити певні висновки особистого або тематичного характеру. Ця когнітивно-стилістична риса проявилася у 71,7% досліджуваних. З них 53,7% – студенти і 18% – учні старших класів. Домінування відповідного когнітивного стилю спостерігалось у 47,8% студентів. З них 41% респондентів проявили імпульсивність і 6,8% – рефлексивність. Усі «імпульсивні» досліджувані вважали текст зрозумілим, активно інтерпретували його й вибудовували альтернативну сюжетну лінію. «Рефлексивні» досліджувані часто втрачали з поля зору контекст задуму і надавали своїм інтерпретаціям інтроспективного характеру або розглядали суть тексту в соціально-моральних термінах.

Визначено, що глобалізаційність – специфічність пов'язана з тенденцією сприймати інформацію як виняткову або загальну, здатністю типізувати інформацію, порівнювати її з чимось схожим, виключати її з інформаційного поля або приймати як «унікальну», ігноруючи її контекст. Підкреслено, що лише 11,7% досліджуваних орієнтовані на глобалізацію. З них 6,8% студенти, 4,9% – учні. Водночас із 8,8% досліджуваних із цим когнітивним стилем 5,8% – студенти і 3% – учні. Наголошено, що учні старших класів здебільшого демонстрували глобалізацію, а студенти – специфічність.

Виявлено, що складність – простота проявилися як спроба зробити тексти спільними або розвинути їх як різноманітні тексти. Те, як виявлялася ця операція, багато в чому залежало від мотивації розпізнавання тексту. Така операція повністю домінувала при першому прочитанні тексту. Інформація сприймалася як «несерйозна» або радше «цікава». Однак у міру «заглиблення» у текст такий спосіб розуміння демонстрували тільки 4,9% студентів і 1,9% учнів старших класів. Варто зазначити, що у цих досліджуваних також був нижчий розвиток інших когнітивних функцій.

Встановлено, що загалом по вибірці переважало афективне та естетичне сприйняття тексту. Примітно, що 9,8% учнів належали до «аналітичної» групи, 1,9% – до «синтетичної»; серед 13,2% студентів 4,9% – «аналітичні», 8,3% – «синтетичні». Розподіл цього показника свідчить про ранній розвиток аналітико-синтетичної функції у мисленні; про просування цього процесу в розвитку. Крім того, зазначено, що аналітико-синтетична функція в процесі розуміння тексту є

допоміжною і складає основу для інших розумових операцій; аналітико-синтетична функція не обслуговує процес розуміння в ізоляції.

Показано, що конкретність – абстрактність виявляється у вигляді розпізнавання змісту. Підкреслено, що важливо відрізнити ці когнітивні функції від пов'язаної з ними глобальності – специфічності. У процесі розуміння тексту остання застосовувалася до тексту в цілому, а конкретність – абстрактність – до елементів змісту. Ці функції виявлені у 67,8% студентів та у 11,7% учнів. Поряд із функцією аналізу та синтезу, функція конкретизації та абстрагування виявилася розвиненою у респондентів і виступала як допоміжна у поєднанні з іншими, сприяючи процесу розуміння.

Порівнюючи результати студентів і учнівської молоді, виявлено, що обидві групи характеризуються опорою на схожі елементи у метафоричній, емоційній і символічній сферах (при узагальненні відбувається перехід від конкретного до загального). Однак семантичні одиниці респондентів з глобальним когнітивним стилем та з конкретним когнітивним стилем не збігаються. Загалом респонденти з глобальним когнітивним стилем оцінюють власні дії як нейтральні або позитивні, а негативні дії пов'язують з дією соціуму або інших осіб. Здебільшого студенти схильні поєднувати високий рівень узагальнення із середньою здатністю до семантичних одиниць. З іншого боку, учні мають високий рівень узагальнення та низький ступінь компетентності, а їхній рівень засвоєння та розуміння текстів також виявився середнім.

Порівняння результатів респондентів, отриманих за показником «аналітичність – синтетичність» показало, що глобальні когнітивні стилі ближчі до синтетичних, а специфічні когнітивні стилі – до аналітичних.

Аналіз емпіричних даних за параметром «імпульсивність – рефлексивність» засвідчив, що «імпульсивні» респонденти демонструють середній рівень узагальнення. І навпаки, «рефлексивні» респонденти демонструють високий рівень узагальнення та високу семантичну компетентність. При цьому повільні/неточні відповіді демонструють дуже низький рівень узагальнення і дуже низьку компетентність у сфері семантичних одиниць, тобто недостатнє усвідомлення і розуміння тексту. Швидкі/точні відповіді, на відміну від попередніх, демонструють досить високий рівень узагальнення та високу компетентність у сфері семантичних одиниць. «Рефлексивні» досліджувані володіють більш універсальною схемою і тому більш чітко пов'язують текстові події одна з одною, демонструючи цілісне усвідомлення і більшу глибину розуміння. «Імпульсивні» досліджувані

здебільшого сприймають тексти фрагментарно, не бачать зв'язку між подіями і краще розпізнають смислові утворення нижчого рівня.

Отже, підтверджено припущення про те, що когнітивний стиль особистості юнацького віку впливає на глибину та повноту сприйняття тексту, його розуміння та відтворення. Найпродуктивнішими виявилися глобальний когнітивний стиль, аналітичний, рефлексивний (швидкий/точний).

На II етапі дослідження було проведено факторний аналіз з використанням методу головних компонент. Репрезентативність вибірки перевірялася за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейера-Олкіна. Було виокремлено шість чинників із власними значеннями понад 1. Ці чинники пояснювали 77,5% загальної дисперсії (за студентською вибіркою).

1) *Перший фактор* можна інтерпретувати як «Соціальне середовище», оскільки змінні, пов'язані з цим конструктом, мають найбільші навантаження (сімейні установки (0,863), освітнє середовище (0,791)). Протилежними полюсами цього фактору є «створення сім'ї» (-0,827) і «любов» (-0,768). Це свідчить про те, що за високих показників по цих змінних респондент повністю присвячує себе сімейним стосункам, інтегрований у них і не виокремлює себе як окрему особистість.

2) *Другий фактор* «Культурне середовище» (культура (0,861), цінності й норми (0,829)).

3) *Третій фактор* «Соціальні очікування та стереотипи» (гендерні стереотипи (0,813), соціальні очікування (0,744));

4) *Четвертий фактор* «Соціальний досвід і взаємодії» (досвід багатозадачності (0,833), досвід розв'язання проблем у групі (0,665)). Протилежними полюсами цього фактору є «значущість результатів діяльності» (-0,890) і «мотивація до зміни поточної діяльності» (-0,750), що свідчить про те, що вищі бали за цими змінними призводять до зниження внутрішньої мотивації.

5) *П'ятий фактор* «Емоційна регуляція та соціальна підтримка» (позитивні емоції (0,690), відсутність соціальної підтримки або емоційні труднощі (0,659)).

6) *Шостий фактор* «Мотивація та соціальні установки» (переконання, норми (0,815), цінності (0,744)).

Зауважимо, що для старшокласників факторні навантаження для «соціального середовища» виявилися найвищими. Це свідчить про те, що для них важливими є внутрішні стандарти, ціннісні орієнтації, самоприйняття, креативність і сприйняття часу. Також важливе «культурне середовище», яке

допомагає відчувати значущість життя і самих себе, мати цілі та розуміти життєвий досвід. Інші фактори вказують на спрямованість особистості (зовнішню чи внутрішню). Виокремлено значущі взаємозв'язки між такими змінними: «соціально-психологічні чинники», «когнітивний стиль особистості» і «пізнавальна діяльність» ($p \leq 0,01$).

По вибірці старшокласників кореляційна матриця з 63 змінних була проаналізована за допомогою методу головних компонент і було виділено шість чинників із власними значеннями, що перевищують головну частину (від 1 до 5) та хвостову частину (від 7 до 63). Фактори, отримані в результаті варімакс-обертання, пояснили 87,3% загальної дисперсії:

1) *Перший фактор* можна інтерпретувати як «Мотивація та соціальні установки», оскільки він має найбільші навантаження змінних, пов'язаних із цим конструктом (переконання, норми (0,919), цінності (0,917), життєві цілі (0,816));

2) *Другий фактор* «Когнітивний стиль» (поведінкова гнучкість (0,853), підтримка (0,805), контактність (0,759));

3) *Третій фактор* «Емоційна регуляція та соціальна підтримка» (позитивні емоції (0,767), відсутність соціальної підтримки або емоційні труднощі (0,565)).

4) *Четвертий фактор* «Середовище виховання та соціальне оточення» (сімейні установки (0,905), освітнє середовище (0,843)).

5) *П'ятий фактор* «Соціальні очікування та стереотипи» (гендерні стереотипи (0,0752), соціальні очікування (0,722), регулярність результатів (0,675));

6) *Шостий фактор* «Культурні чинники» (колективістські цінності (0,849), індивідуалістичні цінності (0,700), сприйняття людської природи (0,746)).

Основними соціально-психологічними чинниками, що здійснюють вплив на взаємодію когнітивного стилю й пізнавальної діяльності на прикладі спільної вибірки старшокласників та студентів визначено нижченаведені.

1) *Перший фактор* можна інтерпретувати як «Середовище виховання та соціальне оточення», оскільки він має найбільші навантаження на змінні, пов'язані з цим конструктом: сімейні установки (0,945), освітнє середовище (0,907), самооцінка (0,843), оцінка свого потенціалу (0,559). Протилежним полюсом цього фактору є «здобуття хорошої освіти» (-0,650); цей показник вказує на те, що респондент, який зосереджується лише на освіті, може знехтувати іншими аспектами розвитку.

2) *Другий фактор* «Мотивація та соціальні установки» (внутрішня мотивація (0,861), планований рівень мобілізації зусиль, необхідних для досягнення цілей діяльності (0,845), мотивація самооцінки (0,796), життєвий процес (0,792), задоволеність ефективністю життя або самореалізацією (0,786), життєві цілі (0,770), регулярність результатів (0,712), когнітивна мотивація (0,706), ініціативність (0,608)). Протилежністю цього фактору є «важливість результатів діяльності» (-0,713). Це означає, що респондент приділяє більше уваги результату, ніж якості діяльності та її процесу, що може викликати внутрішнє напруження і призвести до низької самооцінки.

3) *Третій фактор* «Емоційна регуляція та соціальна підтримка» (позитивні емоції (0,941), відсутність соціальної підтримки або емоційні труднощі (0,860), визнання людської природи (0,859)).

4) *Четвертий фактор* «Соціальний досвід і взаємодія» (досвід багатозадачності (0,825), досвід розв'язання проблем у групах (0,775)). Протилежними полюсами цього фактору є «діяльність із досягнення позитивних змін у суспільстві» (-0,922) і «спілкування» (-0,824), які взаємопов'язані. Це пояснюється тим, що зосередженість на перелічених вище аспектах життя дає змогу забути про себе і свою сім'ю.

5) *П'ятий фактор* «Культурні чинники» (колективістські цінності (0,905), індивідуалістичні цінності (0,526)).

6) *Шостий фактор* «Соціальні очікування та стереотипи» (гендерні стереотипи (0,782), соціальні очікування (0,694)). Протилежними полюсами цього фактору є високий соціальний (-0,957) та матеріальний (-0,597) статуси.

Таким чином, студенти зорієнтовані на визнання, нові відкриття, прагнення до високих досягнень і самоактуалізації. При цьому фактор «Сенс життя» зникає, що може бути пов'язано зі зміною спрямованості життєвих цінностей і вибором професії.

Висновки. Виокремлено соціально-психологічні чинники, що здійснюють вплив на взаємодію когнітивного стилю та пізнавальної діяльності особистості в юнацькому віці: «соціальне середовище» (сімейні установки; освітнє середовище); «культурне середовище» (індивідуалістичні та колективістичні культури); «соціальні стереотипи» (досвід багатозадачності; досвід вирішення проблем у групах); «емоційна саморегуляція» (позитивні емоції; специфіка соціальної підтримки); «мотивація та соціальні установки» (формування когнітивних стратегій: логічний та аналітичний підхід або глобальний та інтуїтивний; гнучкість мислення; соціальна рефлексія). Крім того,

значущими у вираженості когнітивного стилю особистості юнацького віку було визнано такі чинники, як «оцінка досягнутих результатів», «здобуття хорошої освіти».

Узагальнено, що когнітивний стиль особистості юнацького віку характеризується наявністю базового конструкту та низки додаткових конструктів, які трансформуються в процесі навчання: відбувається зміщення інтересів до активності та професійних інтересів, планування майбутнього, прагнення отримати схвалення та повагу. Простежується зсув у побудові процесів опрацювання інформації, внутрішніх стандартів, творчому самовираженні, реалізації своїх здібностей і здатності переживати сьогодення в усій його повноті. Загалом, в учнів старших класів і студентів перших курсів формуються навички концентрації та саморозвитку, які сприяють прояву соціально-психологічних чинників, що здійснюють вплив на взаємодію їх когнітивного стилю та пізнавальної діяльності в цей віковий період.

Розкрито взаємозв'язок когнітивно-стильових і соціально-психологічних властивостей, які мають прояв у пізнавальній діяльності осіб юнацького віку. Підкреслено, що у процесі пізнавальної діяльності комплексно-прості когнітивні стилі негативно впливають на процес розуміння текстової інформації. Такий ментальний підхід до інформації слугує радше для дистанціювання від неї, ніж для її сприйняття. Таким чином, комплексно-прості способи розуміння використовуються для дистанціювання від несуттєвої інформації, опосередкованої для поверхневої інтерпретації. Встановлено, що когнітивні процеси аналізу-синтезу та конкретного-абстрактного відіграють суттєву роль у пізнавальній діяльності осіб юнацького віку. Однак ці когнітивні функції не є самодостатніми в процесі розуміння і не гарантують його успіх. Роль зазначених функцій полягає у тому, щоб полегшити розуміння у контексті інших когнітивних і стилістичних процесів. При цьому когнітивні процеси забезпечують виокремлення основних елементів пізнавальної діяльності. Імпульсивність – рефлексивність забезпечує інтерактивне розуміння, а глобалізаційна специфіка – розкриття інформації як феномену, пов'язаного з культурним буттям та його онтологічним виміром.

Виокремлено провідні соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці: соціальне середовище (сімейні установки; освітнє середовище); культурне середовище (індивідуалістичні та колективістичні культури); соціальні стереотипи (досвід багатозадачності; досвід вирішення проблем у групах); емоційна саморегуляція

(позитивні емоції; специфіка соціальної підтримки); мотивація та соціальні установки (формування когнітивних стратегій: логічний та аналітичний підхід або глобальний та інтуїтивний; флексибільність мислення; соціальна рефлексія).

Література

1. Тьор Л.В. Соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивно-стильових особливостей і пізнавальної діяльності осіб юнацького віку. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2020. Т. IX, Вип. 13. С. 696-705.

2. Талдонова Л.О., Завацька Н.Є., Тьор Л.В. Психологія інноваційних технологій навчання та розвитку когнітивних стилів у юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. № 1 (54). С. 100-115.

3. Тьор Л.В. Психологічні особливості впливу когнітивного стилю на пізнавальну діяльність особистості юнацького віку. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 2 (64). С. 222-234.

4. Hrys A., Chepeleva N., Tkachuk T., Tor L. Adaptive Potential of Adults with Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD). *Insight: the psychological dimensions of society*. 2024. Vol. 12. P. 471-494.

References

1. Tor L.V. Sotsialno-psykholohichni chynnyky vzaemodii kohnityvno-stylovykh osoblyvostei i piznavalnoi diialnosti osib yunatskoho viku. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuuka NAPN Ukrainy. K.; Nizhyn: PP Lysenko, 2020. T. IKh, Vyp. 13. S. 696-705.

2. Taldonova L.O., Zavatska N.Ie., Tor L.V. Psykholohiia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia ta rozvytku kohnityvnykh styliv u yunatskomu vitsi. Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2021. № 1 (54). S. 100-115.

3. Tor L.V. Psykholohichni osoblyvosti vplyvu kohnityvnoho styliu na piznavalnu diialnist osobystosti yunatskoho viku. Teoretychni i prykladni problemy psykholohii ta sotsialnoi roboty: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho

universytetu imeni Volodymyra Dalia. K.: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2024. № 2 (64). S. 222-234.

4. Hrys A., Chepeleva N., Tkachuk T., Tor L. Adaptive Potential of Adults with Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD). Insight: the psychological dimensions of society. 2024. Vol. 12. P. 471-494.

Tor L.V., Geiko E.V., Zavatskyi V.Yu., Blyskun O.O., Safonov A.Yu., Tsarenok V.O.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE INTERACTION OF COGNITIVE STYLE AND COGNITIVE ACTIVITY IN YOUTH

The article reveals the socio-psychological factors of the interaction of cognitive style and cognitive activity in adolescence. The relationship between cognitive-stylistic and socio-psychological properties that are manifested in the cognitive activity of adolescents is revealed. It is emphasized that in the process of cognitive activity, complex-simple cognitive styles negatively affect the process of understanding textual information. Such a mental approach to information serves rather to distance itself from it than to perceive it. Thus, complex-simple ways of understanding are used to distance themselves from insignificant information that is mediated for superficial interpretation. It has been established that the cognitive processes of analysis-synthesis and concrete-abstract play a significant role in the cognitive activity of adolescents. However, these cognitive functions are not self-sufficient in the process of understanding and do not guarantee its success. The role of these functions is to facilitate understanding in the context of other cognitive and stylistic processes. At the same time, cognitive processes ensure the isolation of the main elements of cognitive activity. Impulsivity-reflectivity provides interactive understanding, and globalization specificity - the disclosure of information as a phenomenon associated with cultural existence and its ontological dimension. The leading socio-psychological factors of the interaction of cognitive style and cognitive activity in adolescence are identified: social environment (family attitudes; educational environment); cultural environment (individualistic and collectivist cultures); social stereotypes (experience of multitasking; experience of solving problems in groups); emotional self-regulation (positive emotions; specifics of social support); motivation and social attitudes (formation of cognitive strategies: logical and analytical approach or global and intuitive; flexibility of thinking; social reflection).

Key words: *personality, adolescence, cognitive style, cognitive activity, socio-psychological factors of interaction of cognitive style and cognitive activity.*

Тьор Лариса Вікторівна – кандидат психологічних наук, м. Кропивницький;

Гейко Євгенія Вікторівна – доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Завацький Вадим Юрійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Блискун Олена Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Сафонов Артем Юрійович – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Царенок Валерій Олександрович – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

*Черновська Л.В. (ORCID 0000-0003-4636-5577),
Завацька Н.Є. (ORCID 0000-0001-8148-0998),
Смирнова О.О. (ORCID 0000-0003-2436-5090),
Каламайко Д.Ю. (ORCID 0000-0002-3012-4640),
Новацький В.Р. (ORCID 0009-0008-8158-8649),
Каськов І.О. (ORCID 0000-0002-3560-140X)*

ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ У ПРОБЛЕМОГЕННОМУ СОЦІУМІ

У статті розкрито показники соціальної компетентності молоді та проведено їх диференціацію за структурними складовими цього конструкту у трансформаційному соціумі: когнітивною (знання власних особистісних резервів, знання норм і правил взаємодії у соціумі, диференціація соціальних сценаріїв); аксіологічною (ціннісно-сміслові ставлення до навчання і пізнання, переважання просоціальних ціннісних орієнтацій); мотиваційною (сформованість мотивації досягнення, побудова часової перспективи, цілепокладання); поведінковою (сформованість комунікативних умінь та навичок конструктивної соціальної взаємодії, володіння ефективними засобами організації своєї поведінки та стилями спілкування); емоційно-вольовою (емпатія, прийняття цінностей Я та Інший, розвиток вольових якостей, самостійності, самоконтроль та саморегуляція поведінки); рефлексивною (високий рівень рефлексії і відповідальності, адекватна самооцінка, узгоджена з рівнем домагань, сформованість навичок подолання труднощів, самоповага і самоприйняття). Показано, що підсумковим показником соціальної компетентності є соціальна синергія вміння молодої людини узгоджувати особисті та суспільні інтереси, кооперувати особисті зусилля із зусиллями інших, співпрацювати у просоціальному векторі життєздійснення.

Ключові слова: *молодь, соціальна компетентність, структура соціальної компетентності молоді, процес розвитку соціальної компетентності молоді, трансформаційний соціум.*

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних змін соціуму особливе місце серед ключових компетентностей сучасної молоді займає соціальна компетентність, що сприяє успішності молоді людини у провідних сферах життєдіяльності і проявляється у її взаємовідносинах з оточуючими, у швидкій соціальній адаптації, здійсненні ефективного соціального співробітництва, здоровому способі життя, відповідальності за своє сьогодення та майбутнє. Усвідомлюючи це, заклади освіти прагнуть до створення умов для розвитку соціальної компетентності молоді, а роботодавці, висуваючи однією з головних вимог до молодого фахівця володіння соціальною компетентністю, керуються тим, що коло його посадових обов'язків не обмежується предметом професійної діяльності, а включає широкий організаційний і соціальний контексти. Такі погляди наукової спільноти та стейкхолдерів знайшли відображення у новому поколінні державних освітніх стандартів, зокрема у визначенні складу загальнокультурних компетенцій молоді та її соціальної компетентності загалом.

З'ясовано, що розвиток соціальної компетентності молоді є особливо затребуваним і виправданим у різних періодах юнацького віку, зокрема під час професійної підготовки, з погляду на те, що, по-перше, у цей період особистість отримує професію та соціогуманітарні знання, відбувається її професійна та загальнокультурна підготовка, особистісне зростання і, при цьому, створюється можливість їх органічного синтезу; по-друге, у цей період здійснюється процес інтенсивного світоглядного пошуку основних ціннісних орієнтирів, власного Я, вибудова особистої траєкторії життя, що виявляється особливо важливим в умовах трансформаційних змін соціуму [1-5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатовано, що сутність соціальної компетентності особистості складає поняття, яке фіксує відповідність цінностей та знань, здібностей та умінь її реальному соціальному статусу, згідно з належним рівнем культури, моральності та права (М. Докторович, С. Соболева та ін.).

Показано, що соціальна компетентність має включати такі здібності та якості, як контактність, вміння досягати поставленої мети, особисту ініціативу, відповідальність, здатність до успішної адаптації та ін. Крім того, здібності та якості, які пов'язують з поняттям соціальної компетентності, мають включати також колегіальність, відкритість, чесність, емпатію, контактність, ініціативність, старанність, комунікабельність, впевненість у собі, дисциплінованість,

чутливість, критичність, рефлексію та ін. (L. Butler, D. Meichenbaum, M. Shure, P. Wellhofer та ін.).

Узагальнено, що у розумінні природи соціальної компетентності визначилися теоретичні ідеї про цей феномен як інтегративну, соціальну якість особистості, що включає до свого складу суб'єктивну здатність до самодетермінації, самовизначення, самоуправління та самореалізації; культурологічні ідеї про соціальну компетентність як про сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що належать до духовної культури, до життя людей та їх відносин у суспільстві; соціологічний підхід до визначення соціальної компетентності як інтегративного особистісного утворення, що включає знання, вміння, навички та здібності, які формуються у процесі соціалізації і дозволяють молодій людині успішно адаптуватися у соціальному середовищі та ефективно взаємодіяти у соціальному оточенні (О. Блискун, І. Гоян, Є. Гейко, А. Коваленко, О. Лукашов, Л. Онуфрієва та ін.).

Мета статті – розкрити показники соціальної компетентності молоді та провести їх диференціацію за структурними складовими цього конструкту у трансформаційному соціумі.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Зазначено, що з метою вивчення психологічних особливостей функціонування складових соціальної компетентності у трансформаційному соціумі було задіяно полімодальний підхід, який розглядає проблемне поле цього конструкту цілісно, з урахуванням зовнішніх детермінант та у динаміці і взаємозв'язку з різнорівневими особистісними характеристиками, системою соціальних умінь, ціннісних орієнтацій і відносин особистості.

Показано, що діагностику соціальних умінь досліджуваних, важливих для вивчення їх соціальної компетентності, було проведено шляхом комплексного вивчення цілісного спектру універсальних соціальних умінь: комунікативних (базових, міжособистісного розуміння, позитивного впливу та ін.) (1 блок – комунікативний потенціал), суб'єктивних (асертивності, самоорганізації, саморегуляції та ін.) (2 блок – особистісний потенціал), а також умінь, актуальних у практиці соціальної взаємодії (співробітництва, організаторської діяльності, регуляції конфліктів та ін.) (3 блок – соціальний потенціал).

Встановлено, що респонденти більш високо оцінюють свої здібності до співробітництва та міжособистісного розуміння, етичні вміння та ціннісне ставлення до інших ($p \leq 0,05$). До недостатньо сформованих, дефіцитарних умінь

у загальному рейтингу належать організаторські вміння, самоорганізація, мовні вміння та асертивність ($p \leq 0,05$).

Достовірно значущі гендерні відмінності у суб'єктивних оцінках соціальної ефективності виявлено за окремими групами соціальних умінь. Так, для чоловіків характерні вищі оцінки успішності за шкалами асертивності, саморегуляції, регуляції конфліктів та толерантності, а також життєстійкості та психологічного благополуччя ($p \leq 0,01$). Середні значення особистісного потенціалу (2 блок), що виражає автономну суб'єкту спрямованість, у чоловіків загалом вищі, ніж у жінок. Жінки відрізняються більш розвиненими здібностями до міжособистісного розуміння та співробітництва, а також більш вираженою альтероцентричною орієнтацією та ціннісним ставленням до людей ($p \leq 0,05$). При цьому загальний індекс сформованості соціальних умінь (ІСУ) становить $3,76 \pm 0,38$ бали і не має гендерних відмінностей та загалом визначає нормативний діапазон значень для молодіжної вибірки.

Індекс сформованості важливих умінь (ВУ) встановлено на рівні $3,94 \pm 0,63$ бали, що вище загального індексу і є ознакою адаптивності та соціальної успішності більшості респондентів у значущих сферах соціальної активності.

Індекс актуального розвитку (ІР), що узагальнено відображає суб'єктивну оцінку рівня сформованості 3-5 актуальних умінь, обраних для цілеспрямованої роботи з саморозвитку, становить $3,20 \pm 0,74$ бали і свідчить про недостатність досягнутого рівня за даними вміннями та наявністю вираженої мотивації до саморозвитку.

За даними кореляційного аналізу виявлено, що соціальні вміння респондентів утворюють мережеву структуру взаємозв'язків. Кількісний аналіз внутрішніх кореляцій дозволив виокремити структуроутворюючі компоненти цілісної системи соціальних умінь по вибірці – провідні вміння та групи умінь, розвиток яких впливає на соціальну компетентність респондентів в умовах трансформаційних змін соціуму. З'ясовано, що найбільшу кількість взаємозв'язків мають комплексні інтерсуб'єктні вміння, а також шкали позитивного впливу, базових комунікативних умінь і співробітництва. Найменшу кількість зв'язків виявлено за шкалами самоорганізації, організаторських умінь та міжособистісного розуміння. Підкреслено, що провідними соціальними вміннями, які утворюють максимальну кількість взаємозв'язків та входять до центру кореляційної структури, виявилися вміння, які становлять операційну основу соціального інтелекту. Загалом системоутворюючими є комплексні

інтерсуб'єктні уміння. Це свідчить про те, що включеність у складний соціальний контекст актуалізує та стимулює розвиток усіх інших груп умінь.

Констатовано, що рейтинги соціальних умінь, складені за критеріями сформованості, важливості, актуальності для розвитку соціальної компетентності досліджуваних та кількості кореляційних зв'язків не збігаються; при цьому за даними кореляційного аналізу виявлено такі закономірності: загальна оцінка сформованості умінь (ІСУ) позитивно корелює з їх суб'єктивною значущістю ($r=0,34$, $p\leq 0,01$), а прагнення розвинути конкретні вміння обумовлене їх недостатньою сформованістю ($r=-0,396$, $p\leq 0,01$) та високою суб'єктивною значущістю ($r=0,564$, $p\leq 0,01$).

Загалом по вибірці найбільш важливими та актуальними для розвитку соціальної компетентності виявилися такі групи соціальних умінь: самоорганізація, саморегуляція; комунікативні уміння, асертивні уміння, соціально-перцептивні уміння, позитивний вплив та лідерство. Наголошено, що отримані дані важливо враховувати при розробці соціально-психологічних програм та програмно-цільових проектів щодо цілеспрямованого формування соціальних умінь молоді в процесі розвитку її соціальної компетентності в умовах трансформаційного соціуму.

Встановлено, що основні та додаткові шкали методики «Соціальні уміння особистості» утворюють велику кількість інтеркореляцій з комунікативними та особистісними властивостями, що діагностуються за допомогою методики «Саморегуляція та успішність міжособистісного спілкування»: виявлено позитивні зв'язки зі шкалами навичок спілкування ($r=0,620$, $p\leq 0,01$), легкості та свободи спілкування ($r=0,474$, $p\leq 0,01$), впевненості ($r=0,499$, $p\leq 0,01$), проникливості ($r=0,421$, $p\leq 0,01$), саморегуляції ($r=0,423$, $p\leq 0,01$), впливу ($r=0,293$, $p\leq 0,05$), а також з інтегральними показниками комунікативно-особистісного потенціалу (КОП) ($r=0,689$, $p\leq 0,05$) та соціального інтелекту (СІ) ($r=0,591$, $p\leq 0,05$). При цьому негативні зв'язки з сензитивністю ($r=-0,441$, $p\leq 0,01$), невротизацією ($r=-0,398$, $p\leq 0,01$), виснажливістю ($r=-0,414$, $p\leq 0,01$), аутистичністю ($r=-0,380$, $p\leq 0,01$), сором'язливістю ($r=-0,359$, $p\leq 0,01$), відчуженістю ($r=-0,338$, $p\leq 0,01$) та іншими особистісними властивостями, що ускладнюють спілкування, підтверджують негативний вплив дефіциту соціальних умінь на психологічне благополуччя, соціальну адаптацію та соціальну компетентність респондентів загалом.

Отримано емпіричні дані, що свідчать про позитивний взаємозв'язок соціальних умінь з екстраверсією ($r=0,468$, $p\leq 0,01$) та негативний ($r=-0,479$,

$p < 0,01$) з нейротизмом, що узгоджується з даними, які існують у науковій літературі.

Визначено, що пластичність позитивно корелює з орієнтацією на співпрацю ($r = 0,279$, $p < 0,05$), а темпові характеристики з базовими комунікативними вміннями ($r = 0,364$, $p < 0,01$), самоорганізацією ($r = 0,276$, $p < 0,05$) та організаторськими вміннями ($r = 0,258$, $p < 0,01$). Таким чином, біогенетичні та нейродинамічні детермінанти, безсумнівно, присутні та позначаються на репертуарі соціальних умінь досліджуваних та рівні розвитку їх соціальної компетентності.

Виявлено інтеркореляцію соціальних умінь із ціннісними орієнтаціями, що розкривають аксіологічні основи соціальної компетентності респондентів. Найбільш важливими ціннісними детермінантами соціальної компетентності респондентів є авторитетність, відповідальність, підприємливість, оптимізм і самоповага, що утворюють стійкі взаємозв'язки з усіма групами соціальних умінь: чим вищою є важливість даних цінностей для респондента, тим вищою є суб'єктивна оцінка сформованості соціальних умінь та рівня соціальної компетентності ($p \leq 0,01$).

Констатовано, що авторитетність має найбільше зв'язків із соціальними вміннями і відбиває прагнення досліджуваних до соціального визнання, поваги, підтвердження свого соціального статусу у просторі міжособистісних відносин і права впливати на інших людей, а відповідальність, як найважливіший екзистенційний життєвий принцип, пов'язана із внутрішнім локусом контролю, нормативністю, соціальною зрілістю та соціальною компетентністю респондентів.

З'ясовано, що соціальні уміння, представлені у суб'єктивних оцінках соціальної успішності у різних аспектах життєвого досвіду, мають реципронний зв'язок із загальною самооцінкою та самоефективністю респондентів ($p \leq 0,01$).

На наступному етапі дослідження вивчалися показники самооцінки та її інтеркореляції з соціальними вміннями у структурі соціальної компетентності досліджуваних.

Діапазон середніх значень самооцінки за 8 параметрами виявився у межах від 5,74 до 7,81, середнє значення загальної самооцінки становило $6,91 \pm 1,34$, що загалом свідчить про її адекватність. Найвищі показники відзначено за критеріями надійності та самостійності, низькі – за критеріями мудрості та гармонійності. Достовірно значимих гендерних відмінностей не виявлено, проте (на рівні тенденції) чоловіки оцінювали себе дещо успішнішими, ніж жінки. За

даними кореляційного аналізу, всі параметри самооцінки позитивно пов'язані з усіма групами соціальних умінь, загальною оцінкою їх сформованості (ІСУ) та самоефективністю досліджуваних.

З'ясовано, що середньогруповий показник загальної самоефективності становив $29,6 \pm 4,89$ бали, що відповідає діапазону невисоких середніх значень; гендерні відмінності виражені на рівні тенденції.

За даними кореляційного аналізу віра в ефективність власних дій та очікування успіху від їх реалізації синергічно пов'язані з рівнем сформованості соціальних умінь ($r=0,581$, $p \leq 0,01$) та загальною самооцінкою досліджуваних ($r=0,689$, $p \leq 0,01$).

Загалом високий рівень сформованості соціальних навичок виявлено у 35,9% респондентів, у 25,8% досліджуваних рівень їх розвитку виявився середнім, у 38,3% – низьким.

Підкреслено, що характер та структура соціальної компетентності досліджуваних розкриває адекватність їх взаємодії з іншими людьми в умовах сучасного трансформаційного соціуму, а основні парціальні компетентності (комунікативна, громадянська, соціальної взаємодії, культурно-дозвіллева, здоров'язбережувальна та ін.) розглядаються крізь призму знання, досвіду, ціннісно-сміслового навантаження, емоційно-вольової регуляції та готовності до самореалізації.

Визначено психологічну специфіку соціальної компетентності досліджуваних, пов'язану з рівнями її прояву в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму.

По-перше, це специфіка, пов'язана з тілесним та духовним життям досліджуваних. Вона включає вміння самостійно будувати ієрархію цінностей, мислити доказово, послідовно та систематично, володіти технікою вираження думки, передбачає психічне самоуправління, володіння здоров'язберігаючими технологіями, психосексуальну грамотність. Така специфіка включає, здебільшого, особистісно-розвивальні технології, які підтримують та розвивають тілесні та духовні сили молодшої людини.

По-друге, це специфіка, що пов'язана з життєздійсненням досліджуваних у системі соціальних інститутів і відносин в умовах трансформаційного соціуму. Така специфіка має трансуб'єктивний, надіндивідуальний зміст, що передбачає розуміння своєрідності соціальної реальності, цільове призначення соціальних інститутів, головних сфер суспільства, ціннісних основ буття людини, сім'ї, колективу, праці та власності, професії; вміння втілювати комунікативні,

економічні, правові та інші технології у суспільному житті. Якщо психологічна специфіка першого рівня пов'язана з внутрішнім досвідом, то специфіка другого рівня – з досвідом зовнішнім.

По-третє, це специфіка, що зумовлена розгортанням життєдіяльності досліджуваних у часі: вміння проєктувати сценарій власного життя і планувати свій життєвий шлях. Специфіка діяльнісно-прогностичного рівня включає знання про особливості, переваги та недоліки основних періодів життя людини. Він дозволяє зрозуміти свої соціально-антропологічні «координати» та свої можливості, об'єднати цінності та знання у проєкт власного життя, оформити смислову життєву спрямованість та усвідомити себе відповідальним творцем власної долі, осягнути своє життя у динаміці.

Загалом за результатами констатувального етапу дослідження високий рівень соціальної компетентності виявлено у 35,2% респондентів, у 38,4% респондентів рівень її розвитку виявився середнім, у 26,4% – низьким. При цьому серед студентської молоді високий рівень соціальної компетентності показали 40,7% досліджуваних, середній – 38,7%, низький – 20,6%, а серед представників учнівської молоді з високим рівнем соціальної компетентності виявлено 28,8% учнів, з середнім рівнем – 38,1%, з низьким – 33,1% досліджуваних.

Висновки. Виявлено показники соціальної компетентності молоді та проведено їх диференціацію за структурними складовими цього конструкту у трансформаційному соціумі: когнітивною (знання власних особистісних резервів, знання норм і правил взаємодії у соціумі, диференціація соціальних сценаріїв); аксіологічною (ціннісно-смыслове ставлення до навчання і пізнання, переважання просоціальних ціннісних орієнтацій); мотиваційною (сформованість мотивації досягнення, побудова часової перспективи, цілепокладання); поведінковою (сформованість комунікативних умінь та навичок конструктивної соціальної взаємодії, володіння ефективними засобами організації своєї поведінки та стилями спілкування); емоційно-вольовою (емпатія, прийняття цінностей Я та Інший, розвиток вольових якостей, самостійності, самоконтроль та саморегуляція поведінки); рефлексивною (високий рівень рефлексії і відповідальності, адекватна самооцінка, узгоджена з рівнем домагань, сформованість навичок подолання труднощів, самоповага і самоприйняття).

Показано, що підсумковим показником соціальної компетентності є соціальна синергія вміння молодої людини узгоджувати особисті та суспільні інтереси, кооперувати особисті зусилля із зусиллями інших, співпрацювати у просоціальному векторі життєздійснення.

Jireparypa

1. Melnyk O., Petryk O., Lysohor L., Pavlyk O., Boiaryn L., Tykhonova S. Current Approaches to Organizing the Educational Process in School: a Neuroscientific Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13. P. 01-21.
2. Piechka L., Voloshyn S., Muliar N., Turbar T., Boiaryn L., Vlasenko O. Neuropsychological Approach in Teaching Children in the Context of Partnership Pedagogy as a Key Component of NUS. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13. No. 1Sup1. P. 67-79.
3. Plokhikh V., Popovych I., Koval I., Stepanenko L., Nosov P., Zinchenko S., Boiaryn L., Zavatskyi V. Anticipatory Resource of Temporary Regulation of Sensorimotor Action. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13(2). P. 01-21.
4. Yadlovska O., Formaniuk Y., Chystovska Y., Nikolaiev L., Boiaryn L., Mateiko N. Neuropsychological Preventive Treatment of Emotional Burnout among University Students. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13 (1). P. 188-201.
5. Yaremchuk N., Sirant N., Lozynska S., Zavatska N., Boiaryn L. Life tasks and value orientations of future teachers under conditions of a digital educational environment. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (75). P. 156-166.

References

1. Melnyk O., Petryk O., Lysohor L., Pavlyk O., Boiaryn L., Tykhonova S. Current Approaches to Organizing the Educational Process in School: a Neuroscientific Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13. P. 01-21.
2. Piechka L., Voloshyn S., Muliar N., Turbar T., Boiaryn L., Vlasenko O. Neuropsychological Approach in Teaching Children in the Context of Partnership Pedagogy as a Key Component of NUS. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13. No. 1Sup1. P. 67-79.
3. Plokhikh V., Popovych I., Koval I., Stepanenko L., Nosov P., Zinchenko S., Boiaryn L., Zavatskyi V. Anticipatory Resource of Temporary Regulation of Sensorimotor Action. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13(2). P. 01-21.
4. Yadlovska O., Formaniuk Y., Chystovska Y., Nikolaiev L., Boiaryn L., Mateiko N. Neuropsychological Preventive Treatment of Emotional Burnout among University

Students. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13 (1). P. 188-201.

5. Yaremchuk N., Sirant N., Lozynska S., Zavatska N., Boiaryn L. Life tasks and value orientations of future teachers under conditions of a digital educational environment. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (75). P. 156-166.

Chernovska L.V., Zavatska N.Ye., Smyrnova O.O., Kalamayko D.Yu., Novatskyi V.R., Kaskov I.O.

INDICATORS OF SOCIAL COMPETENCE OF YOUTH IN A PROBLEM GENERATIVE SOCIETY

The article reveals indicators of social competence of youth and their differentiation according to the structural components of this construct in a transformational society: cognitive (knowledge of one's own personal reserves, knowledge of the norms and rules of interaction in society, differentiation of social scenarios); axiological (value-semantic attitude to learning and cognition, predominance of prosocial value orientations); motivational (formation of motivation for achievement, construction of a time perspective, goal setting); behavioral (formation of communicative skills and skills of constructive social interaction, possession of effective means of organizing one's behavior and communication styles); emotional-volitional (empathy, acceptance of the values of the Self and the Other, development of volitional qualities, independence, self-control and self-regulation of behavior); reflective (high level of reflection and responsibility, adequate self-esteem, consistent with the level of aspirations, formation of skills for overcoming difficulties, self-respect and self-acceptance). It is shown that the final indicator of social competence is the social synergy of the ability of a young person to reconcile personal and social interests, to cooperate personal efforts with the efforts of others, to cooperate in a pro-social vector of life fulfillment.

Key words: youth, social competence, structure of social competence of youth, process of development of social competence of youth, transformational society.

Черновська Лілія Володимирівна – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Смирнова Олена Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Каламайко Дмитро Юрійович – аспірант кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Новацький Володимир Романович – аспірант кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Каськов Ігор Олегович – аспірант кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА У КРИЗОВИХ УМОВАХ

У статті розглядаються психологічні механізми управління, спрямовані на забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства у кризових умовах. Висвітлюється значення психологічних чинників у процесі прийняття управлінських рішень, що впливають на ефективність діяльності підприємства в умовах нестабільності. Наголошується, що сучасні організації функціонують у середовищі високої невизначеності, що зумовлює необхідність використання не лише економічних та правових інструментів, а й психологічних підходів для підвищення стійкості та адаптивності. Мета статті – розкрити сутність психологічних механізмів управління у сфері забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства у кризових умовах. Методи дослідження та вибірка. Досліджено основні психологічні чинники, що впливають на ефективність управлінських рішень у кризових ситуаціях. Аналізується вплив когнітивних та емоційних аспектів на процес ухвалення рішень, зокрема в умовах невизначеності та високого рівня ризиків. Визначено значення психологічної готовності керівників до управління кризовими ситуаціями та їхньої здатності підтримувати команду у періоди нестабільності. Запропоновано комплекс заходів, що сприяють зміцненню соціально-економічної безпеки підприємства через розвиток корпоративної культури, застосування ефективних комунікаційних технологій, вдосконалення системи ухвалення рішень, а також підвищення рівня психологічної стійкості працівників. Підкреслюється значення колективної згуртованості та формування довіри між керівництвом і співробітниками як ключових елементів стабільного функціонування організації у кризові періоди. Окреслено роль психологічної підтримки персоналу, що включає використання методів управління стресом, коучингу та програм розвитку емоційної компетентності. Визначено зв'язок між рівнем задоволеності працівників, їхньою мотивацією та здатністю організації успішно долати кризові виклики. Встановлено, що формування адаптивних стратегій управління,

заснованих на психологічних механізмах, дозволяє підвищити конкурентоспроможність підприємства та забезпечити його довгострокову стійкість. Висновки. Результати дослідження можуть бути використані керівниками підприємств, HR-фахівцями, а також спеціалістами у сфері кризового менеджменту для оптимізації управлінських процесів та підвищення адаптивності організацій до зовнішніх викликів.

Ключові слова: *управління, управлінські механізми, психологічні механізми, соціально-економічна безпека, умови впливу загроз, кризові умови.*

Постановка проблеми. Сучасні підприємства функціонують у середовищі постійних змін, нестабільності та ризиків, які значно посилюються у кризових умовах. Економічні рецесії, геополітичні конфлікти, соціальні потрясіння та техногенні загрози створюють нові виклики для управління організацією, зокрема в аспекті забезпечення її соціально-економічної безпеки. У таких умовах ефективність діяльності підприємства залежить не лише від стратегічних і фінансових рішень, а й від психологічних механізмів, що визначають поведінку керівників, персоналу та інших зацікавлених сторін.

Психологічні механізми управління дозволяють керівникам адаптуватися до змін, підтримувати стабільність команди, мінімізувати негативні наслідки кризових ситуацій та забезпечувати розвиток підприємства в умовах невизначеності. Високий рівень стресостійкості, розвиток емоційного інтелекту, навички кризової комунікації та ефективне прийняття рішень є критично важливими для збереження конкурентоспроможності підприємства та підтримки його соціальної відповідальності.

Окрім цього, актуальність дослідження зумовлена потребою у розробці науково обґрунтованих підходів до використання психологічних інструментів в антикризовому управлінні. Впровадження психологічних методів у процеси стратегічного планування, корпоративного управління та розвитку персоналу сприяє зменшенню рівня невизначеності, посиленню внутрішньої згуртованості організації та підвищенню її адаптивного потенціалу.

Таким чином, дослідження психологічних механізмів управління з питань забезпечення соціально-економічної безпеки підприємств у кризових умовах є своєчасним та практично значущим. Воно дозволяє поглибити розуміння ролі психологічних чинників у процесі управління, розробити рекомендації для керівників щодо ефективної взаємодії з персоналом та сприяє підвищенню загальної стійкості підприємств до кризових викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська дослідниця М. Копитко присвятила значну частину своїх наукових досліджень питанням соціально-економічної та економічної безпеки підприємств і держави. У її працях досліджено ключові елементи, що впливають на економічну безпеку держави, та запропоновано підходи до її зміцнення. Вона також акцентує увагу на важливості корпоративної культури та лояльності працівників у контексті економічної безпеки підприємств, підкреслюючи, що гармонійний розвиток цих аспектів сприяє зміцненню загальної стійкості та конкурентоспроможності організацій. Загалом, дослідження М. Копитко спрямовані на глибоке розуміння та вдосконалення механізмів забезпечення соціально-економічної безпеки на рівні підприємств і держави, що є важливим для стійкого розвитку та процвітання в умовах сучасних викликів [6].

На макрорівні соціально-економічна безпека включає стабільність економічного розвитку, зниження рівня безробіття, забезпечення соціального захисту громадян, доступність якісної освіти, медицини та інших життєво важливих послуг. Вона також охоплює механізми державного регулювання, спрямовані на зменшення соціальної нерівності, боротьбу з економічною нестабільністю та запобігання кризам. Проблеми макроекономічної політики та економічної безпеки України розлого досліджували А. Гальчинський, В. Гасць (аналіз економічної безпеки держави, стратегія економічного розвитку та прогнозування), В. Савчук (спеціалізується на питаннях фінансової безпеки держави та управління державним боргом), Н. Шлемко (дослідження соціально-економічної безпеки регіонів та держави в цілому), О. Амоша (в контексті промислового розвитку та структурних змін в економіці) [7].

Метою статті є розкрити сутність психологічних механізмів управління з питань забезпечення соціально-економічної безпеки підприємств у кризових умовах

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Соціально-економічна безпека – це стан стабільності підприємства, суспільства чи держави, який забезпечує захист соціальних та економічних інтересів, мінімізацію ризиків і загроз, а також створює умови для стійкого розвитку та добробуту.

Для підприємства соціально-економічна безпека означає здатність функціонувати в умовах змінного ринкового середовища, долати кризові ситуації та зберігати баланс між економічними інтересами та соціальним благополуччям працівників. Вона передбачає ефективне використання ресурсів, підтримку

конкурентоспроможності, забезпечення гідних умов праці, дотримання соціальних стандартів і формування стійкої корпоративної культури.

У контексті кризових ситуацій соціально-економічна безпека набуває особливого значення, оскільки дозволяє підприємствам та суспільству адаптуватися до змін, зменшувати негативний вплив зовнішніх факторів та зберігати стійкість у довгостроковій перспективі.

Соціально-економічна безпека в період криз та загроз має суттєві особливості у порівнянні з класичною соціально-економічною безпекою, оскільки в умовах нестабільності змінюються як ризики, так і підходи до їхнього подолання. Спробуємо висловити наступні аргументи.

У стабільних умовах соціально-економічна безпека підприємства або держави зосереджується на прогнозованих економічних процесах, дотриманні соціальних стандартів і сталому розвитку. У кризовий період виникають непередбачувані загрози: економічні рецесії, зростання безробіття, дефіцит ресурсів, зниження доходів, соціальні конфлікти, військові або екологічні катастрофи.

Класична модель соціально-економічної безпеки передбачає довгострокове планування, стратегічний розвиток і поступове вдосконалення економічної та соціальної політики. У кризових умовах акцент зміщується на антикризове управління, швидке ухвалення рішень, гнучкість і адаптацію до змін.

У період стабільності підприємства й держави можуть зосереджуватися на покращенні добробуту громадян, розширенні соціальних програм, підвищенні рівня зайнятості. Під час кризи основна увага приділяється збереженню ключових соціальних гарантій, мінімізації безробіття та підтримці соціальної згуртованості [9].

За нормальних умов економічна політика базується на зростанні продуктивності, інвестиційній привабливості та модернізації виробництва. У кризовий період важливим стає управління ризиками, раціональне використання ресурсів, підтримка ключових галузей та стабілізація економічної системи.

У стабільні періоди основна увага приділяється мотивації працівників, корпоративній культурі та покращенню умов праці. У кризові періоди ключовими стають психологічна стійкість персоналу, управління стресом, зниження рівня тривожності та підтримка ефективної комунікації.

Класична соціально-економічна безпека орієнтована на довготривалий розвиток та передбачуване майбутнє. У кризовий період планування стає

короткостроковим і гнучким, фокусуючись на швидкому реагуванні, кризових комунікаціях та мобілізації ресурсів.

Таким чином, у період криз соціально-економічна безпека набуває динамічного характеру, вимагає швидкої адаптації, психологічної стійкості та ефективного кризового управління, тоді як у стабільний час вона базується на стратегічному плануванні та поступовому розвитку.

Роль механізмів управління в забезпеченні соціально-економічної безпеки полягає у створенні ефективної системи реагування на внутрішні та зовнішні загрози, підтримці стабільності підприємства або держави, а також забезпеченні сталого розвитку. Управлінські механізми виступають ключовими інструментами для збереження рівноваги між економічною ефективністю та соціальною стійкістю [11].

В умовах нестабільності механізми управління спрямовані на мінімізацію ризиків, забезпечення фінансової стійкості та збереження трудових ресурсів. Це включає розробку стратегій адаптації, аналіз потенційних загроз і впровадження заходів для оперативного реагування на кризи [3].

Раціональне управління фінансовими ресурсами дозволяє підприємствам уникати дефіциту коштів, оптимізувати витрати та формувати резерви для підтримки економічної безпеки. Важливими інструментами є диверсифікація джерел доходу, контроль за витратами та стратегічне планування інвестицій.

Важливим аспектом є створення сприятливих умов для працівників, підтримка їхньої мотивації та професійного розвитку. Використання механізмів мотивації, системи соціального забезпечення та корпоративної культури дозволяє мінімізувати соціальну напругу, що сприяє загальній стабільності підприємства.

Роль психологічних чинників у забезпеченні соціально-економічної безпеки зростає також в умовах криз. Управління стресом, підтримка емоційної стійкості персоналу, ефективна комунікація та розвиток лідерських якостей керівників допомагають організаціям долати складні періоди з мінімальними втратами [10].

Для довготривалої безпеки необхідне впровадження інноваційних технологій, розробка стратегічних програм розвитку та підвищення конкурентоспроможності. Це передбачає використання сучасних підходів до управління ризиками, цифровізацію бізнес-процесів та впровадження нових методів організації роботи.

Важливу роль відіграє налагодження внутрішньої та зовнішньої комунікації. Прозорість в ухваленні рішень, ефективний обмін інформацією між

рівнями управління та використання кризових комунікаційних стратегій допомагають зміцнити довіру серед працівників і партнерів, що є критичним для стабільності організації.

Отже, механізми управління є ключовими для підтримки соціально-економічної безпеки, оскільки вони забезпечують гнучкість, стійкість та ефективне реагування на виклики, дозволяючи підприємствам і державним структурам не лише виживати в кризових умовах, а й розвиватися в довгостроковій перспективі.

Загалом механізми управління визначають як сукупність методів, інструментів і підходів, що використовуються для досягнення стратегічних і тактичних цілей організації, підприємства чи держави. Вони допомагають забезпечити ефективне функціонування системи, її стійкість та розвиток.

1. Організаційно-структурні механізми визначають систему управління підприємством або організацією, а також взаємодію між її елементами. До них належать: формування ієрархічної структури управління, делегування повноважень, регламентування та стандартизація бізнес-процесів, впровадження системи контролю за виконанням завдань.

2. Економічні механізми спрямовані на забезпечення фінансової стабільності та раціональне використання ресурсів. Включають управління фінансовими потоками та інвестиціями, оптимізацію витрат і ресурсів, формування антикризових резервів, диверсифікацію джерел доходу.

3. Соціально-психологічні механізми спрямовані на створення сприятливого клімату в колективі та підвищення продуктивності персоналу. До них належать управління корпоративною культурою, формування ефективної системи мотивації, психологічна підтримка персоналу, запобігання конфліктам та розвиток командної взаємодії.

4. Інформаційно-комунікаційні механізми забезпечують ефективний обмін інформацією між всіма рівнями управління. Містять в собі впровадження цифрових технологій управління, автоматизацію управлінських процесів, налагодження внутрішньої та зовнішньої комунікації, управління інформаційною безпекою.

5. Правові механізми включають нормативно-правове регулювання діяльності підприємства або державної установи. Вони охоплюють дотримання законодавчих норм і стандартів, юридичне забезпечення контрактів і угод, політику корпоративної відповідальності, захист прав працівників і партнерів

6. Інноваційні механізми спрямовані на модернізацію підприємства, впровадження нових технологій і покращення конкурентоспроможності. Сюди належать впровадження новітніх технологій, розвиток дослідницьких і навчальних програм, оптимізація бізнес-моделей та процесів, використання штучного інтелекту та автоматизації.

7. Антикризові механізми забезпечують стійкість підприємства або організації у періоди загроз і кризових ситуацій. До них відносяться створення системи управління ризиками, оперативне ухвалення рішень у кризових ситуаціях, впровадження кризових комунікацій, мобілізація ресурсів для мінімізації втрат.

8. Стратегічні механізми забезпечують довгостроковий розвиток підприємства чи державної установи. Включають планування розвитку та прогнозування, формування конкурентних переваг, аналіз ринкових тенденцій, розвиток міжнародного співробітництва [6].

Ефективне управління потребує комплексного підходу, що поєднує різні механізми. Використання організаційних, економічних, соціально-психологічних та інших управлінських механізмів сприяє стійкості системи, її розвитку та успішному функціонуванню навіть у складних умовах.

Для забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства особливо слід враховувати і низку психологічних механізмів, які сприяють ефективному управлінню, адаптації до кризових умов і підтримці стабільності всередині організації [5].

Першочергове значення має емоційний інтелект керівника, який визначає його здатність керувати власними емоціями та емоціями співробітників. Високий рівень емоційного інтелекту дозволяє знижувати рівень тривожності персоналу, підтримувати командний дух і мінімізувати негативний вплив стресових ситуацій [2].

Мотиваційні механізми також є ключовими у забезпеченні соціально-економічної безпеки. Використання ефективних методів нематеріальної мотивації, таких як визнання досягнень, можливості кар'єрного росту та створення сприятливого психологічного клімату, сприяє збереженню персоналу та підвищенню його продуктивності [8].

Механізми психологічної підтримки та управління стресом допомагають уникати емоційного виснаження співробітників. Розвиток програм психологічної допомоги, проведення тренінгів зі стресостійкості та навчання методам подолання кризових ситуацій підвищує загальну стійкість підприємства. Так,

О. Федчук у своєму дисертаційному дослідженні розглядав особистісну безпеку фахівця як чинника актуалізації емоційного ресурсу особистості. Метою роботи було визначення ролі особистісної безпеки як фактора, що впливає на активізацію емоційного потенціалу індивіда [12].

Комунікативні механізми мають вирішальне значення для запобігання внутрішнім конфліктам і збереження довіри між керівництвом і персоналом. Відкритість у спілкуванні, забезпечення ефективного зворотного зв'язку та врахування думки працівників сприяє зміцненню корпоративної культури та зменшенню соціальної напруженості [9].

Також слід враховувати когнітивні механізми прийняття рішень, які впливають на здатність керівників оцінювати ризики, прогнозувати наслідки та ухвалювати зважені управлінські рішення. Використання аналітичних та інтуїтивних стратегій допомагає швидко адаптуватися до змін і знаходити ефективні шляхи виходу з кризових ситуацій [4].

Важливим є застосування механізмів соціальної згуртованості, які сприяють формуванню сильної корпоративної культури, заснованої на підтримці, взаємодопомозі та довірі між співробітниками. Підтримка колективної відповідальності та командної взаємодії дозволяє підприємству зберігати стабільність навіть у складних економічних умовах. Так, у статті «Впровадження практик самоменеджменту для покращення корпоративної культури» авторами досліджуються етапи впровадження практик самоменеджменту, які сприяють покращенню корпоративної культури та взаємодії між співробітниками [1].

Висновки. Загалом, поєднання зазначених психологічних механізмів у системі управління підприємством сприяє підвищенню його соціально-економічної безпеки, зменшенню ризиків та забезпеченню стійкого розвитку навіть у кризових умовах.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що для ефективного забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства необхідно комплексно застосовувати різноманітні психологічні механізми управління, які сприяють стабільності та розвитку організації в умовах невизначеності та стресу. Емоційний інтелект керівників, мотиваційні стратегії, психологічна підтримка співробітників, а також комунікативні та когнітивні механізми формують основи для адаптації до змін, покращення внутрішньої взаємодії та збереження продуктивності персоналу. Взаємодія цих механізмів не тільки зменшує рівень стресу, але й підвищує стійкість організації, знижує ризики виникнення конфліктів та сприяє формуванню сильної корпоративної культури. У сукупності

ці фактори створюють міцну основу для збереження соціально-економічної безпеки підприємства, забезпечуючи його стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Література

1. Білик В., Шпильова В., Ангельська В. Впровадження практик самоменеджменту для покращення корпоративної культури. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки, Вип. № 5, 2024. С.26-34.
2. Браніцька Т., Герасімова О., Логутіна Н. Роль емоційного інтелекту у системі основних компетенцій керівника. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*, Вип. 3, 2023. С. 36-44. <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.05>
3. Васильченко О.Р., Довгань Л.Є. Сучасні механізми управління ефективністю діяльності підприємств. *Актуальні проблеми економіки та управління : збірник наукових праць молодих вчених*. Електронні текстові дані (1 файл: 199 Кбайт). 2012. Вип. 6. Бібліогр.: 6 назв. Назва з екрана.
4. Гура Г. Психологічні механізми прийняття управлінських рішень: раціональність чи інтуїція. *Вчені записки Університету «КРОК»*. №4 (68), 2022. С. 123-132. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-68-123-131
5. Ковальчук З.Я. Психологічна безпека особистості в освітньому середовищі у форматі її психічного здоров'я. *Психологія особистості*. Том 12 (1), 2022. С. 49-57.
6. Копитко М., Ткачук Д. Вплив факторів зовнішнього середовища на формування системи управління бізнес-стійкістю підприємств. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 1(73). С. 132-138. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-132-138>.
7. Копитко М.І., Ортинський В.Л., Керницький І.С., Живко З.Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник. Київ: Правова єдність, 2009. 544 с.
8. Прокопенко О.В. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності: [монографія] / О.В. Прокопенко. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 395 с.
9. Раупов Р.Б. Стресостійкість працівників в забезпеченні ефективності бізнес-комунікацій. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2022. № 23. Т. 2. С. 33-39. <https://www.modern techno.de/index.php/meit/article/view/meit23-02-020/4994>

10. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В.Москаленко, О.В.Лавренко, Н.М.Дембицька, І.К.Зубіашвілі [та ін.]; за ред. В.В.Москаленко – К.: Педагогічна думка, 2015. – 405 с.

11. Старущенко Я.В. Механізми державного управління у сфері розвитку професійної культури державних службовців : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 – механізми державного управління / Я.В. Старущенко. Київ, 2024. 238 с.

12. Федчук О. В. Емпіричне дослідження компонентів особистісної безпеки фахівців. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / голов. ред. З. Я. Ковальчук. Львів : ЛьВДУВС, 2024. Вип. 1. С. 69–75. URL: <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-1-10>*

References

1. Bilyk V., Shpylova V., Anhelska V. (2024). Vprovadzhennia praktyk samomenedzhmentu dlia pokrashchennia korporativnoi kultury [Implementing self-management practices to improve corporate culture]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 5, 2024. 26-34. [in Ukraine].

2. Branitska T., Herasimova O., Lohutina N. (2023). Rol emotsiinoho intelektu u systemi osnovnykh kompetentsii kerivnyka [The role of emotional intelligence in the system of core leadership competencies]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezpererвної osvity. Seriya «Ekolohiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia»*, 3. 36-44. <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.05> [in Ukraine].

3. Vasylychenko O. R., Dovhan L. (2012). Ye Suchasni mekhanizmy upravlinnia efektyvnistiu diialnosti pidpriemstv [Modern mechanisms for managing the efficiency of enterprise activities]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia : zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh*. Elektronni tekstovi dani (1 fail: 199 Kбайт). 6. Bibliohr.: 6 nazv. Nazva z ekrana. [in Ukraine].

4. Hura H. (2022). Psykholohichni mekhanizmy pryiniattia upravlinskykh rishen: ratsionalnist chy intuitsiia [Psychological mechanisms of managerial decision-making: rationality or intuition]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. (68), 123-132. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-68-123-131 [in Ukraine].

5. Kovalchuk Z.Ia. (2022). Psykholohichna bezpeka osobystosti v osvithomu seredovyshti u formati yii psykhnichnoho zdorovia [Psychological safety of

an individual in the educational environment in the format of their mental health]. *Psykhologhiia osobystosti*. 12 (1),. 49-57.

6. Kopytko M., Tkachuk D. (2024). Vplyv faktoriv zovnishnoho seredovysshcha na formuvannia systemy upravlinnia biznes-stiikistiu pidpriemstv [The influence of external environmental factors on the formation of a business sustainability management system for enterprises]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. 1(73). 132-138. DOI <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-132-138> [in Ukraine].

7. Kopytko M.I., Ortynskyi V.L., Kernytskyi I.S., Zhyvko Z.B. (2009). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsii ta ustanov: navch. Posibnyk* [Economic security of enterprises, organizations and institutions: a textbook]. Kyiv: Pravova yednist., 544. [in Ukraine].

8. Prokopenko O.V. (2010). *Sotsialno-ekonomichna motyvatsiia ekolohizatsii innovatsiinoi diialnosti* [Socio-economic motivation for greening innovation activities]: [monohrafiia] / O.V. Prokopenko. Sumy: Vyd-vo SumDU. 395. [in Ukraine].

9. Raupov R.B. (2022). *Stresostiikist pratsivnykiv v zabezpechenni efektyvnosti biznes-komunikatsii* [Employee stress resistance in ensuring the effectiveness of business communications]. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 23(2). 33-39. [in Ukraine].

<https://www.moderntechno.de/index.php/meit/article/view/meit23-02-020/4994>

10. Sotsialno-psykhologichni zakonomirnosti stanovlennia ekonomichnoi kultury molodi [Socio-psychological patterns of the formation of economic culture of youth]: [monohrafiia] (2015). V.V.Moskalenko, O.V.Lavrenko, N.M.Dembytska, I.K.Zubiashvili [ta in.]; za red.. V.V.Moskalenko. K.: Pedahohichna dumka,. 405. [in Ukraine].

11. Starushchenko Ya.V. (2024). *Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia u sferi rozvytku profesiinoi kultury derzhavnykh sluzhbovtiv* [Mechanisms of public administration in the field of development of professional culture of civil servants] : dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia / Ya.V. Starushchenko. Kyiv. 238. [in Ukraine].

12. Fedchuk O.V. (2024) *Empirychno doslidzhennia komponentiv osobystisnoi bezpeky fakhivtsiv* [Empirical study of the components of personal security of professionals]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykhologichna: zbirnyk naukovykh prats / holov. red. Z. Ya. Kovalchuk*. Lviv : LvDUVS, 1. 69–75. URL: <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-1-10> [in Ukraine].

PSYCHOLOGICAL MANAGEMENT MECHANISMS FOR ENSURING THE SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF AN ENTERPRISE IN CRISIS CONDITIONS

The article examines psychological management mechanisms aimed at ensuring the socio-economic security of an enterprise in crisis conditions. The importance of psychological factors in the process of making management decisions that affect the effectiveness of an enterprise in conditions of instability is highlighted. It is emphasized that modern organizations operate in an environment of high uncertainty, which necessitates the use of not only economic and legal instruments, but also psychological approaches to increase stability and adaptability. The purpose of the article is to reveal the essence of psychological management mechanisms in the field of ensuring the socio-economic security of an enterprise in crisis conditions. Research methods and sample. The main psychological factors that affect the effectiveness of management decisions in crisis situations are investigated. The influence of cognitive and emotional aspects on the decision-making process is analyzed, in particular in conditions of uncertainty and high risk. The importance of psychological readiness of managers to manage crisis situations and their ability to support the team during periods of instability is determined. A set of measures is proposed that contribute to strengthening the socio-economic security of the enterprise through the development of corporate culture, the use of effective communication technologies, improving the decision-making system, as well as increasing the level of psychological resilience of employees. The importance of collective cohesion and the formation of trust between management and employees as key elements of the stable functioning of the organization in crisis periods is emphasized. The role of psychological support for personnel is outlined, which includes the use of stress management methods, coaching and emotional competence development programs. The relationship between the level of employee satisfaction, their motivation and the organization's ability to successfully overcome crisis challenges is determined. It is established that the formation of adaptive management strategies based on psychological mechanisms allows to increase the competitiveness of the enterprise and ensure its long-term sustainability. Conclusions. The results of the study can be used by business leaders, HR specialists, as well as specialists in the field of crisis management to optimize management processes and increase the adaptability of organizations to external challenges.

Key words: management, management mechanisms, psychological mechanisms, socio-economic security, conditions of threat impact, crisis conditions.

Ковальчук Зоряна Ярославівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

Збірник наукових праць

№ 1(66) 2025

Відповідальний секретар випуску

Ю.А. Завацький

Підписано до друку 30.12.2024 р.

Видавництво Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Формат 70x108¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Умов. друк. арк. 21,5. Обл. вид. арк. 22,7.

Наклад 300 прим. Вид. №. Замов. №. Ціна вільна.